

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

İSRAFİL ABBASLI

**NURLU ÖMÜRDƏN
SƏHİFƏLƏR**

BAKI – 2015

LAYİHƏ RƏHBƏRİ: Muxtar KAZIMOĞLU (İMANOV)
AMEA-nın müxbir üzvü

TƏRTİB EDƏNİ: Sönməz ABBASLI
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

REDAKTORU: Tacir SƏMİMİ
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İsrafil Abbaslı. Nurlu ömürdən səhifələr. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2015, 176 səh.

Kitaba Azərbaycan folklorşünaslıq tarixində böyük əməyi olan prof. İsrafil Abbaslının şəxsi xatirələri, onun haqqında olan yazılar, alimin həyat yolu, elmi-ictimai və pedaqoji fəaliyyətinin əsas tarixləri, elmi rəhbərlik fəaliyyəti və bibliografiyası daxil edilmişdir.

folklorinstitutu.com

A 4603000000 Qrifli nəşr
N-098-2015

© Folklor İnstitutu, 2015

ÖN SÖZ

Bəzən deyirlər ki, “Hər dəfə alim öləndə bir kitabxana yanıb kül olur”. Bəzən də “İnsan ölür, insanlıq qalır, alim ölür alimlik qalır”, “Alimlər ölmür. Onlar Allahın hüzurunda şəhid dərəcəsinədəirlər” deyirlər. Hər halda, artıq xatirəyə dönən, həm insanlığın, həm də alimliyin zirvəsini fəth etməyi bacaran, ömrünün 50 ilindən artıq bir dövrünü Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının divarları arasında keçirən, heç vaxt kristal saflığını itirməyən, 75-ci baharında həyatla əbədi vıdalaşan filologiya üzrə elmlər doktoru, professor İsrafil Abbaslı da adını tarixdə yaşayacaq nəhəng folklorşünaslar cərgəsinə yazdıra bildi. O, Azərbaycanı qarış-qarış gəzərək, şifahi söz sənəti incilərini topladı, onlara əbədi ömür qazandırdı. Demək olar ki, bütün gəncliyini doğulduğu İrəvan şəhərinin arxivlərində keçirən bu cəfakeş insanın elmə gəlişi və pillə-pillə yüksəlişi gərgin əməyinin nəticəsində mümkün oldu. İ.Abbaslı yaşadığı müddətdə fasiləsiz yazıb-yaratdı, fundamental problemlərə və mövzulara toxundu, onu yaşadacaq, xatırladacaq bir sərvət – irs qoyub getdi.

Folklorşünaslıqda İ.Abbaslı kim idi? – sualına şübhəsiz ki, yaxın gələcəkdə onun tədqiqatçılıq fəaliyyəti tədqiq edilərək, diqqətlə araşdırılaraq ətraflı cavab tapılacaqdır.

Bu cəfakeş elm fədaisinin elmi fəaliyyəti ağırlığında da bir ömür hekayəti var. Bu elə bir ömür hekayətidir ki, onu və-rəqlədikcə böyük çətinlikləri dəf edib təkbaşına bu səviyyəyə gəlib çatan bir insan ömrü gözümüzün önündə canlanır. Və biz bu gün İ.Abbaslı bir fərd olaraq kim idi? – sualına qismən də olsa cavab tapmağa çalışacağıq.

Sağlığında atamdan xatirələrini bir yerə yığıb kitab halına salmağı xahiş etsək də təvazökarlığından bu işi yubadırdı.

İndi bu missiyanı həyata keçirmək bir övlad kimi bizim öhdəmizə düşür.

“Nurlu ömürdən səhifələr” adlı bu kitab prof. İ. Abbaslının yaşadığı acılı-şirinli həyat yolunu əks etdirən şəxsi xatirələrindən, bəzi tanınmış elm adamları ilə bağlı söhbətlərindən ibarətdir.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, bu xatirələri atam 70 illiyi ərəfəsində “Vedibasar” qəzetinin oxucuları ilə bölüşmüşdü. Bu bölüşmədə həmkarımız filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Tacir Səmininin və qəzetin müxbiri Zakir Şəhriyazın əvəzsiz əməyi danılmazdır.

Kitaba xatirələrdən savayı atam haqqında yazılan bir neçə yazını, onun əmək fəaliyyətini, həyat yolu və elmi-ictimai və pedaqoji fəaliyyətinin əsas tarixlərini, elmi rəhbərlik fəaliyyətini və biblioqrafiyasını da daxil etməyi özümüzə borc bildik.

Sonda kitabın ərəsəyə gəlməsinə imkan yaradan AMEA-nın Folklor İnstitutunun direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya üzrə elmlər doktoru Muxtar Kazımoğluna (İmanov) prof. İsrafil Abbaslının ailəsi adından dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

Sönməz ABBASLI
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ŞƏCƏRƏ MƏNSUB OLDUĞUM SOY-KÖK

Şəcərə hər bir tayfanın, nəslin soykökünün başlanğıcına aparan yoldur. İnsanın tarixi keçmişində, qan yaddaşında böyük rol oynayır. Yaşlı adamlar deyərdilər ki, hər kəs ən azı yeddiarxadönənini, yəni yeddi babasını tanımalıdır. Amma etiraf etməliyik ki, çoxumuz nəinki yeddi babasını, heç üç-dörd babasını da tanımır. Çünki keçmişdə uşaq anadan olanda onun doğum tarixi rəsmi bir dəftərə qeyd edilmirdi. Bəzi hallarda dünyaya göz açan körpənin doğum tarixini sadəcə olaraq hər hansı bir təbiət hadisəsi ilə xatırlayırdılar. Məsələn, “Filankəs yazda güclü sel gələndə anadan olub”, yaxud “Bayrama on gün qalmış doğulub” və s. Bu bilgiler özündə dəqiq tarixi əks etdirmirdi. Bu, hətta yola saldıığımız iyirminci yüzilliyin əvvəllərinə kimi belə davam etmişdir. Ancaq bəzi ailələrdə uşağın anadan olması (adı, atasının adı, soyadı, anadan olduğu il) tarixi misininin kənarına qeyd edilirdi. Məcməyi deyilən bu iri sinilərin ətrafına nəslin tarixində önəmli hadisə olan başqa tarixlər də yazılırdı. Maraqlıdır ki, bu tarixi gələnek nişan, toy mərasimlərində də özünü qorumuşdur. Adətən toy məclisi başlanmamışdan öncə məclis sahibi xeyir işə adamları çağırmaq üçün carçıya ətrafı yazılı məcməyini verir, ondan həmin adamları məclisə dəvət etməyi xahiş edirdi. Bu yolla carçı sininin ətrafına adı yazılanların toy şənliyinə dəvətli olduqlarını bildirirdi. Adamların adları sininin dairəsinə ona görə qeyd olunurdu ki, burada “dal, qabaq” söhbəti olmasın. Daha doğrusu, kimsə deməsin ki, mən filankəsdən adlı-sanlı adamam, niyə mənim adım ondan əvvəl deyil, axırda yazılıb. Adların sininin ətrafına dairəvi qeyd olunması hamıya toy sahibinin eyni sayğı göstərdiyini bildirirdi, bu, əlavə söhbətlərin yaranmasına imkan vermirdi. Sonralar “dəyirmi stol” məsələsi olsun ki, elə bu qeyd

etdiyimiz məcməyi əhvalatından sonra formalaşmışdır. İndi zirvə görüşlərində çox vaxt mühüm məsələləri həll etmək üçün bu ənənədən istifadə olunur.

Ermənilərdə şəcərə məsələsi bizdəkindən fərqlidir. Mən bunu bir təsadüf nəticəsində öyrəndim. Anam təqaüdə çıxanda onun doğum tarixinin ili göstəriləsə də, tarixin ayı qeyd edilməmişdir. Bununla bağlı mən İrəvan arxivinə getdim. Orda məmura nədən ötrü gəldiyimi erməni dilində anlatdığımdan o mənə belə dedi:

– Siz heç narahat olmayın. Siz mənə bircə hansı kilsədə xaç suyuna salındığımı deyin, kifayətdir. Biz sizə lazım olan sənədi dərhal tapaq.

Mən o saat mətləbi anladım, məmur məni erməni zənn etdiyindən xaç suyuna salınma məsələsinin mahiyyətini mənə ətraflı danışdı. Onun dediklərindən aydın oldu ki, hər bir erməni uşağı anadan olandan sonra xaç suyuna salınan kimi dərhal kilsə dəftərinə uşağın adı, atasının adı, soyadı, doğulduğu tarix qeyd olunur. Sonralar bu kilsə dəftərləri arxiv sənədlərinə çevrilir.

Mənim mənsub olduğum soy-kök, şəcərə də dəqiq bəlli deyil. Bəlli olan budur ki, Kəlvayı (Kərbalayı) Abbas İrəvanın tanınmış tacirlərindən olub. Şəhərdə əhali arasında duz alveri ilə məşğul olduğuna görə o, duzçu Abbas adı ilə tanınmışdır. Kəlvayı Abbasın İrəvanda İyirmialtıllar bağının yerində duz dükanları varmış. Onun bir qızı, iki oğlu olub. Babam türkcə-rəni yaxşı bilirmiş. Amma bu barədə mən də çox şey bilmirəm. Eşitdiyimə görə babam həmişə xəstələnən uşağı su quyusunun başında əyləşdirib onun başına soyuq quyu suyu tökərmiş. Bundan sonra uşağı yorğan-döşəyə salıb, üst-başını yaxşı örtərmişlər. Xəstələr tez sağalarmış. Babam çox nəcib, abırlı adam olduğundan heç vaxt nalayiq sözlər söyləməz, xəstələri gülürüzlə qarşılayıb özünəməxsus üsulla müalicə edərmiş.

Nənəmin dediklərinə görə, ana tərəfim Əştərəkdəndir. Onlara osmanlılar deyiblər. Bu tayfanın adamları Alosmandan (Türkiyə) gəlmişdilər, yoxsa onların ulu babalarının adı Osman olmuşdu – bu dəqiq bəlli deyil. Nənəm deyirdi ki, Üşü davasında ermənilərlə döyüşdə beş qardaşım həlak oldu.

ATAM, XALAM, NƏNƏM VƏ XALAM UŞAQLARI

Atam (İsmayıl) İrəvanda tanınmış adam olub. Şəhərdə maliyyə, vergi müfəttişi işləyib. Mühəribə başlayanda onu divan-dərəyə çağırıblar. Ona nə deyiblərsə, atam həmin gün evə çox məyus qayıdıb. Xalama deyib ki, vəziyyət pisdi. Mənim iki yolum var, ya gərək burda qalım, ya da mühəribəyə gedim. Bu “qalmaq” məsələsi qəliz məsələdir, hökumətin “gözü” olmaq gərəkdir. Elə buna görə də mən ikinci yolu seçdim – mühəribəyə gedəcəyəm. Atam mühəribəyə getmiş, 1942-ci ildə onun qara kağızı gəlmişdir. Mən anamın himayəsində böyümüşəm.

Xalam çox cəfakəş qadın, yaxşı müəllimə idi. Uzun müddət məktəb direktoru işlədi. Mən ona “xala” deyil, “bacı” deyə müraciət edirdim. O, 1988-ci ildə 67 yaşında vəfat etdi.

Nənəm, Telli Salmanova Hüseyn qızı olduqca maraqlı insan, yaxşı ailə başçısı, sözün əsl mənasında mehriban ana, ipək təbiətli nənə idi. Nənəmin dediyinə görə onu on iki yaşında ərə vermişdilər.

İrəvana, nənəmin yanına getmişdim. Həm də burada evimiz məktəbə çox yaxın idi. Maraqlıdır ki, atam mühəribəyə gedib qayıtmayıandan sonra adamlar mənə “Telli arvadın nəvəsi” kimi tanıyırdılar. Nənəmin camaat arasında böyük hörməti vardı. Nənəm dindar olduğundan həmişə çadrada gəzər, namaz qılar, oruc tutardı. Evdə tək uşaqdım, dərslərimlə maraqlanan yoxdu. Məktəbdə valideyn iclaslarına nənəm ge-

dərdir. O, savadsız olsa da, dilavərdir, hazırcavabdır. Yadımdadır, nənəm heç vaxt sübh namazını ötürməzdi. Axşam olanda kürsü qurar, nənə-nəvə oturub söhbət edərdik. Amma isti vuran kimi nənəmi yuxu tutardı. Mən də qaranlıqda tək qalırdım belə. Dərslərimə yaxşı hazırlaşmırdım, həvəsim yoxdu. Kitabları elə-belə vərəqləyirdim. Sonra mənə də yuxu tutardı. Səhər nənəm mənə oyadardı:

– De görüm, dərslərini irəvanladınmı (İrəvanda “dərslərini oxudunmu” deyil, “irəvanladınmı” deyirdilər.

Mən də birtəhər özümü toplayıb nənəmi narahat etməmək üçün deyərdim:

– Narahat olma, dərslərimi irəvanladım.

Mən belə deyəndə nənəm sanki ağır yükdən qurtarmış kimi dərinləndən nəfəs alardı:

– Axşamdan mən yatıb qalmışam. Dedim yəqin sən də yatıb qalmısan, dərslər qalıb...

O vaxtlar İrəvanda mal-heyvan da saxlayırdılar. Bizim də bir inəyimiz vardı. Axşam olan kimi inək həyəət qapısının ağzını kəsdirər, burnunu ora dayayardı. Nənəm həmişə Allaha şükür edər, dolanışıqdan şikayətlənməzdi.

Yaxşı yadımdadır, nənəmi də kursa yazmışdılar. Amma nənəm orada qol çəkməkdən başqa heç nə öyrənə bilməmişdi. Bir dəfə bir nəfər nənəmə deyir:

– Telli xala, eşitmişik ki, sən də dərslər gedirsən, savad öyrənirsən? De görüm nə öyrənibsən. Oxumağın, yazmağın nə təhərdi?

Nənəm özünəməxsus hazırcavablıqla dillənir:

– Yazmaqda yaxşıyam, amma oxumaqla aram yoxdu.

Nənəm dindar olduğu qədər təmizkardı. Gündə həyəətə bir neçə dəfə silib-süpürər, ağacları baxardı. Nənəm həyətdəki ağaclardan meyvə yığıb qonşulara aparardı. Əslində bu ənənəvi bir hadisə idi, ünsiyyət vasitəsi idi. Məqsəd ailələr

arasında mehribanlıq, doğmalıq yaratmaq, bir-birinin dərdsərinə şerik olmaqdı.

Nənəm Bakıya köçəndən sonra da öz adətini unutmadı. Həmişə Göy məscidə gedər, bəzən geri qayıdanda, əslən irəvanlı qadınlarla (onlar onun yaxın dostları, rəfiqələri idilər) bərabər evə qayıdar, qonaqlarına həvəslə qulluq edərdi.

Nənəmin maraqlı bir xasiyyəti də vardı. Bakıdan İrəvana hər dənbir gedəndə, irəvanlıların salamını sahiblərinə çatdırardı. Bəzən söhbət zamanı ona irad tutardılar ki, totalım filankəs deyir İrəvanda filan adama salam deyərsən. Sən özünə niyə əziyyət verib bunu həmin adama çatdırmağa çalışırsan, bunun bir mənası varmı? Amma nənəm heç kəsə əhəmiyyət verməz, Bakıdan göndərilən “salam”ları İrəvanda sahiblərinə çatdırmağı özünə borc bilərdi. Əslində bu böyük insanlıq və nəciblik əlaməti olmaqla əski irəvanlıların ənənəsini yaşatmaqdı.

Nənəm yas yerlərində tez-tez görünər, adamlara kömək edərdi. Çünki İrəvanda rəhmətə gedəni elə həyətdəcə yuyardılar. Sadəcə bir pərdə tutulardı. Mürdəşir yox idi, bu işi adamlar özləri görürdülər. Həm də bu işi görmək savab idi. Mən dəfələrlə məktəbdən evə gələndə, qapımızı bağlı görüb nənəmin yerini soruşanda, qonşular nənəmin hüzdə olduğunu deyiblər. Mən də həmin yerə gedərdim. O saat adamlar məni görüb “Telli arvadın nəvəsi gəlib” deyərdilər. Aradan bir az keçmiş pərdəni (ölünü yuyanda aradan bir pərdə çəkirdilər) qaldırar, qapının açarını nənəmdən alıb mənə uzadardılar. Mən də açarı alıb evə qayıdardım.

Xalam uşaqları mənədən kiçik olduqlarına görə mənə “dayı” deyirlər. Xalamın böyük oğlu Nizami Əsgərov orta məktəbi gümüş medalla qurtarandan sonra Politexnik İnstitutuna daxil oldu. Ali məktəbi qurtarandan sonra Fizika İnstitutunda işləməyə başladı. Ancaq çox çəkmədi ki, Moskvaya getdi, orada

Kosmik Tədqiqatlar İnstitutunda işləməyə başladı. İndi də həmin işlə məşğul olur. Xalamın kiçik oğlu Nazim mühəndisdir, Azərbaycan Dövlət Sirkində işləyir. Xalamın qızları (iki qızı var) müəllimə işləyirlər. Bunlardan biri tanınmış ingilis dili müəlliməsi kimi böyük hörmət-izzət qazanmışdır.

QARALAR KƏNDİ VƏ UŞAQLIQ XATİRƏLƏRİM

Qaralar kəndində dəyirman yox idi. Amma qonşu kənddə su dəyirmanı vardı. Bir dəfə biz də xalamla bərabər dəyirmanə dən apardıq. Axır ki, bir həftədən sonra bizə nobat çatdı. Mən çox sevindim, sanki, səyahətə, gəzintiyə gedirdim. Un üyüdəndən sonra kisələri xurcun tayı kimi ulağın belinə aşırıb mənə də onun üstündə əyləşdirdilər. Bəli, yola düşdük. Qabağımıza balaca bir arx çıxdı. Əvvəlcə ulaq duruxdu, deyəsən arxdan qorxdu. Biz onu irəliyə addımlamağa məcbur edəndə ulaq qəflətən arxı o tərəfə keçdi. Bu vaxt un kisələri ilə bərabər mən havaya qalxdım, düz arxın yanında yerə düşdüm. Baxdım un kisələri də altımdadır. Amma ulaq o tərəfə keçdi. Bəli, xoşbəxtlikdən un kisələri arxın içinə düşmədi.

Bəli, nənəm deyirdi ki, bolşeviklər 1921-ci ilin noyabrında İrəvana gəldilər. Bizim evə bir dəstə silahlı əsgər gəldi. Onlar ətrafdan əllərinə keçən ağacı gətirib peçi yandırdılar, silahlarını bir küncə yığıb bəlim döşənmiş döşəməyə uzandılar. Onlar bizim evdə xeyli qaldılar. Bu mənə çox narahat edirdi. Ərim ölmüşdü, evdə iki qızım qalmışdım. Üstəlik, kiçik qız lap körpə idi. Odur ki, şikayət etməyi qərara aldım. Bu məqsədlə bolşeviklərin qərargahına getdim. Dərhal tərcüməçi gətirdilər. Mən başıma gələnləri danışandan sonra mənə dedilər:

– Sən get, tədbir görülcək.

Mən Hacıhəsən körpüsündən keçib gələndə baxdım əsgərlər evdən çıxıb gedirlər. Düzü, bunu görəndə çox sevindim, axı neçə gün idi ki, qorxu və vahimə içində idim.

O vaxtlar kənd, rayon yerlərində müəllim çatışmırdı. Anam müəllimə olduğundan onu rayonlara işə göndərmişdilər. Anam xalamla bərabər əvvəlcə Zəngibasar, daha sonralar Vedibasar rayonlarının kəndlərində müəllimə işləyiblər. Yaxşı yadımdadır, mən 1945-1946-cı tədris ilində Vedibasarın Qaralar kəndindəki yeddiillik məktəbin birinci sinfinə qəbul edilmişəm.

Uşaq yaddaşı çox möhkəm olur. Elə buna görə də uşaqlıq dövründəki o günləri olduğu kimi xatırlayıram. Qızları çox erkən ərə verirdilər. Məsələn, yeddiilliyi qurtaran qızlar “yaşı ötmüş”, “qarımış” hesab edilirdi. Qızlar beşinci-altıncı sinifdə oxuyanda ailə qururdular. Həm də ailələr uzunömürlü olurdu. Ancaq bəzi kəndlərdə çoxarvadlılıq adi hal almışdı. Toy şənlikləri bir qayda olaraq qara zurna ilə keçirilirdi.

Nişan mərasimlərində xına haxışta yığnağı ilə müşayiət olunurdu. Qızlar bayatı söyləyib nəqarətin sonunda “haxışta” deyirdilər. Tabaq çalınır, haxışta avazla oxunurdu. Burada qardaş, yar həsrəti motivləri əsas yer tuturdu. Qızlar elədən-belə, belədən-elə yallı gedir, oxuyurdular.

Gəlingətirmə mərasimi xüsusilə maraqlı idi. Gəlini atla gətirirdilər. Boynuna qırmızı parça bağlanmış atı (gəlin bu atın üstündə bəy evinə gəlirdi) iki nəfər idarə edirdi. Bir nəfər atın cilovunu tutur, o biri isə atın quyuğunu qatlayıb əlində möhkəm saxlayırdı. Mən fikir verib görmüşəm ki, bu iki işi həmişə eyni adamlar yerinə yetirirdilər. Harda təzə gəlin varsa, zurnaçılar o evin qapısına gedib o gəlini qara zurnanın sədaları altında toy evinə, şənliyə gətirirdilər. Həmişə toy şənliyini zurnaçılar dəstəsi aparırdı. Toy şabaşla idi. Hər şabaşın qiyməti bir manatdı. Sifarişçi pulu zurnaçıların qabağındakı

qutuya salıb bir oyun havası sifariş edirdi. Adətə görə kimin hansı qızı gözü tutsa, oynayanda ona şabaş verməyə icazəsi vardı. Bu, qız tərəfə işarə idi. Yəni qızı filankəs istəyir. Bundan sonra yeni xeyir işin başlanmasına rəvac verilirdi.

Təzə bəy hündür bir yerə çıxıb gəlinin başına alma, konfet, xırda pul atırdı. Uşaqlar yerə tökülən xırda pulları və konfetləri götürürdülər.

Təzə gəlinin bəy evinə gətirilməsində ən maraqlı və yaddaqalan hadisə təzə bəyin atası ilə anasının adamlar tərəfindən zorla güləşdirilməsi səhnəsi idi. Adamlar ər-arvadı güləşməyə məcbur edəndən sonra qəflətən arvada kömək edib kişini yerə yıxır, sonra onu yerdən qaldırır, deyə-gülə kişinin qoluna girirdilər.

Rast gəldiyimiz mərasimlərin içərisində duvaqqapma mərasimi də diqqətçəkici idi. Bu mərasim adətən yengənin iştirakı ilə keçirilirdi. Duvağı (qırmızı örtük idi) təzə gəlinin başından on iki-on üç yaşlı bir oğlan götürüb qaçır, onu bir ağacın üstünə atırdı. Ancaq oğlan ailə tərəfdən bütöv, yəni bacı-qardaşlı, atalı-analı olmalı idi.

Bu mərasimdə oğlan və ağacın öz anlamları vardı. Yəni, təzə gəlin oğul-uşaqlı, barlı ağac kimi barlı, böyük ailə sahibi olsun.

O vaxtlar kəndlərlə rayon mərkəzi arasındakı yolları at furqonu, ya da öküz arabası ilə gedirdilər. Əvvəllər indiki kimi maşın, avtobus yox idi. Çox vaxt adamlar kəndlərdən rayon mərkəzinə piyada getməyə məcbur idilər. Hər kənddə bir neçə nəfər yaşlı qadın mamaçalıq edir, uşağa yatan qadınların doğum vaxtı dadına çatır, bacardıqlarını əsirgəmirtilər. Maraqlıdır ki, uşaq ölümünə az təsadüf olunurdu. Bir maraqlı hadisə heç yadımdan çıxmır. Kəndlərin birində rayon mərkəzinə bir gəlini aparanda uşaq yolda doğulduğundan onu araba ilə geri, kəndə gətirmişdilər.

Yas mərasimləri də çox maraqlı idi. El-oba arasında adətə görə hər bir kişi azı yeddi qəbir qazmalı idi. Qəbir qazma işi hər bir kişinin borcu sayılırdı. Həm də adətən qəbir qazmağa yeddi nəfər adam getməli idi. Ölü kəfənə tutulandan sonra nərdivana oxşar bir ağaca qoyurdular. Həmin “nərdivan”ın üstünə kilim-palaz salınırdı. “Nərdivan” tabutu əvəz edirdi. Adamlar tabutu çiyinlərinə götürüb mərhumu son mənzilə yola salırdılar. Maraqlıdır ki, rəhmətə gedən adamın ailəsində ehsan hazırlığı olmurdu. Kənd camaatı hərə əlində bir bağlama gətirirdi. Çünki kimin nəyi vardı, onu bişirtirib gətirirdi. Adamlar bununla da vəfat edən adamın ailəsinə yardım etmiş olurdular. Amma sonralar bu adət (bağlama gətirmə) xeyli dəyişdirildi. Rəhmətə gedənin evində ehsan verilməyə başlandı. Ehsanda cöngə kəsildi, yasa gələnlərə ət xörəyi verilməyə başlandı. Vaxtilə qəbir üstə gedəndə adamlara halva paylayırdılar. Adətə görə ölünün üçü, yeddisi, qırxı olan günlərdə qəbir üstə gedəndə hər adama bir büküm halva verilir. Sonralar bu adət də tədricən aradan çıxdı. Sadəcə halvanı şokolad, konfet əvəz etdi. Yaxşı yadımdadır, mən kəndlərin birində qəbir üstə nə üçün konfet və ya şokolad paylandığını soruşanda dedilər ki, indi heç kəs halvanı götürmür, ona görə də onu şirni ilə əvəz etmişik.

Mən Qaralar kəndində üç il təhsil almışam. Kəndin adının haradan yarandığını yaşlılardan soruşanda mənə belə cavab verdilər: – Qaralar “qaralanan”, “qaraltı” anlamındadır. Qaralar kəndi ilə bağlı xoş xatirələr unudulmazdır. Mən də o kəndin nə mehriban adamlarını, nə müəllimlərini, nə də İskəndər Xudaverdiyevi unuda bilmirəm. Sırıqlı əhvalatı maraqlıdır. Düzdür, o vaxtlar müəllimlərə müəyyən şəraitlər yaradılmışdı, amma hələ ərzaq çox baha, dolanışıq çətin idi. Həmin söhbət açdığım sıriqlını İrəvanda dərzisi Yusif tikmişdi. Bu sıriqlının qolları və ətəyi uzun idi, mənə çox böyük idi. Onu

geyinəndə əllərim onun qolları içində qalır, sıırıqlının ətəyi az qala dizlərimdən də aşağı sallanırdı. Anam bu sıırıqlını ona görə böyük tikdirmişdi ki, mən bunu bir neçə il geyə bilim.

Uşaqların çoxu yazdan payızın sonlarına qədər ayaqya-lın gəzirdilər, adi çarıq tapmaq da çətindi. Məktəbə verilən çarıqları siyahı ilə şagirdlərə qışda paylayırdılar. Məktəb di-rektorunun (məktəb direktoru xalam idi) otağındakı şkafta çarıqlar saxlanır, şagirdlərə siyahı üzrə təqdim olunurdu. Çox güman ki, bu çarıqları kolxozdan göndərmişdilər. Sonralar çarıqları gön-dəri çatışmamazlığından dolayı rezindən hazırlamağa başladılar. Amma mənim çarıq sarıdan çətinliyim yox idi. Başqa şagirdlər çarıq geydikləri halda mən qaloş geyirdim. Üstəlik, ikinci-üçüncü sinifdə bəxtim yenə gətirdi.

Öncə onu deyim ki, o vaxtlar müxtəlif tədbirlər keçirilir, tədbirdə fəallıq göstərənlər mükafatlandırılırdı. O vaxtlar məktəblərdə keçirilən tədbirlərdə rayon maarif şöbəsinin mü-diri də iştirak edirdi. Bəli, belə tədbirlərin biri də Qaralar məktəbində keçirilirdi. Bu tədbirdə rayon maarif şöbəsinin müdiri İskəndər Xudaverdiyev də iştirak edirdi. Mən “Qızıl əsgər” şeirini söylədim. Çıxışım İ.Xudaverdiyevin xoşuna gəldiyindən mənə mükafat olaraq bir palto və bir çanta ver-dilər. Sevincimin həddi-hüdudu yoxdu. Çünki şagirdlərin heç birinin çantası yox idi. O vaxtlar şagirdlərin bəziləri kitab-dəftərini qucağında, bəziləri isə heybədə gətirirdilər. Heybəni evdə qadınlar tikirdilər.

Mənim ilk müəllimim Əsgər müəllim olub. Sonralar Əs-gər müəllim bizə başqa fənlərdən də dərs deyib. Əsgər müəl-lim əslən Qaralar kəndindəndi. Onun əmisi Məşədi Paşa, atası Fəti kəndin hörmətli adamları sayılırdılar. 1948-ci ildə o, xalamla ailə qurdu.

XARİCİ ÖLKƏLƏRDƏ YAŞAYAN ERMƏNİLƏRİN ERMƏNİSTANA CƏLB EDİLMƏSİ, YERLİ ƏHALİNİN ZORLA KÖÇÜRÜLMƏSİ

1946-1947-ci illərdə xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistanına cəlb edilməsi, yerli müsəlman əhalinin zorla köçürülməsi gözlərimin önündə baş verib. Həm də “öz arzusu ilə” (Sovet hökuməti siyasətlə iş görürdü) köçənləri sanki bilərəkdən isti yerlərə, arana göndərirdilər. Ancaq bu köç vaxtı varlı adamlar rahat köçə bilirdilər. Onlar qarşılarına çıxan çətinlikləri pulla həll edəcəklərinə əmin idilər. İmkansız adamlar erməni zülmünün get-gedə artdığını görsələr də, köçməyə ürək eləyə bilmirdilər.

Kəndlərin boş qalan yerlərində kərpicdən sıra ilə təzə evlər tikilirdi. Bu evlər xarici ölkələrdən gələn ermənilər üçün nəzərdə tutulmuşdu. Ermənilər Suriya, İraq, Livan, Türkiyə, İran və başqa ölkələrdən gəlirdilər. Gəlmə ermənilərdən ötrü nisbətən “yaxşı şərait” yaradılmışdı. Xaricdən köçürülənlər Şərq ölkələrindən olduqlarına görə daha çox yerli əhali Azərbaycan türkləri ilə ünsiyyət qura bilirdilər. Türk dili sanki ortaq danışq dilinə çevrilmişdi. Belə ki, yerli əhali gəlmə ermənilərlə yerli ermənilər arasında tərcüməçilik edirdi. Gəlmələrin çoxu müsəlman ölkələrində yaxşı yaşadıqlarını etiraf edir, aldandıqlarını başa düşürdülər. Onların bəziləri geri qayıtmağa cəhd edirdi. Ermənilər vaxtilə yaşadıqları yerin adını yeni məskunlaşdıqları yerlərə verməyə başladılar. Zeytun, Kənəkir, Ərəbkir və s. adları belə yarandı. Bu yer-yurd adlarının heç biri erməni dilində deyil.

Təbii ki, gəlmə ermənilərin çoxu aldadıldıqlarını yaxşı anlayırdılar. Onlardan geri qaçanlar da vardı. Yaxşı yadımdadır, onlardan birinə bir nəfər azərbaycanlı kömək edəcəyinə söz verir. Həmin ermənini ailəsi ilə bərabər maşına mindirib

Zəngi çayının yaxınlığındakı dəmiryolunun kənarına gətirir. O, çayı erməniyə göstərib deyir:

– Bu da Araz çayı, buyur keç o tərəfə. O tərəf İrandı.

Gecə olduğundan erməni deyilənə inanır, çayı o tərəfə keçir. İşıq gələn tərəfə gəlirlər. Hava işıqlananda baxırlar gəliblər İrəvan şəhərinə.

Ermənilər İrəvandan müsəlmanları açıq-aşkar qova bil-məsələr də ustalıqla elə şərait yaradırlar ki, adamlar məcburiyyət qarşısında qalıb köçsünlər. Ermənilər də o köçənlərin yerinə xarici ölkələrdən gələn erməniləri yerləşdirməklə şəhərdə ermənilərin sayını artırırlar. Bir sözlə, İrəvan tədricən sırf erməni şəhərinə çevrilsin. Namərd qonşularımız öz məkrli niyyətlərini həyata keçirmək üçün öncə orta məktəblərdən başladılar. İrəvanda yerli əhalinin cəmi iki orta məktəbi (bu orta məktəblərdə müsəlman uşaqları təhsil alırdılar) vardı. Ermənilər bu məktəbin (M.Əzizbəyov adına orta məktəb) birini bağladılar. S.M.Kirov adına orta məktəb qaldı. Sonralar bu məktəbə M.F.Axundov adı verildi. Fəaliyyətdə olan orta məktəbdə dərs keçmək üçün həm sinif otaqları çatışmırdı, həm də şəhərin ucqarlarından bura məktəblilərin gedib-gəlməsi çox çətin idi. Xüsusilə, aşağı sinif şagirdlərindən ötrü həllolunmaz problem yaranmışdı.

Adamlar məcburiyyət qarşısında uşaqlarını başqa məktəbə qoymalı idilər. Amma şəhərdə ikinci müsəlman məktəbi yoxdu. Buna görə də ya rayonlara üz tutur, ya da Azərbaycana köçməyə məcbur qalırdılar. İrəvan Kənd Təsərrüfatı Texnikumunun fəaliyyəti də erməniləri narahat edirdi. Çünki bu texnikum təkcə Ermənistandan ötrü deyil, qonşu respublikalara da kənd təsərrüfatı işçiləri yetişdirirdi. Texnikumun pedaqoji kollektivi demək olar ki, azərbaycanlılardan ibarətdi. Bu, erməniləri təmin etmirdi. Düşmən yenə ehtiyatla hərəkət etdi. Texnikumu ucqar bir yerə köçürdülər. Bu, texnikuma oxumağa gə-

lənların sayını xeyli azaltdı, amma bu da namərd qonşularımızı razı salmadı. Bu “türk texnikumu”nu Dəmirçilər kəndinə köçürməklə onu tamamilə şəhərdən çıxarmağa müvəffəq oldular.

Ermənilər orta məktəbdə də, elə institutda da bizə “türk” deyirdilər, biz etiraz edirdik ki, yox, bu düz deyil. Biz azərbaycanlıyıq. Təbii ki, onların xalqımıza qarşı kin-küdurəti də öz yerində. Maraqlıdır ki, bu “turk” (türk) söhbəti indi də dəbdədir. Bizim alimlərdən də bəziləri bizim türk deyil, azərbaycanlı olduğumuzu iddia edirlər. Onu da bilirlər ki, azərbaycanlı adlı xalq yoxdu. Bəzi alimlər də türk olduğumuzu deyirlər. Babalarımızın türk, özümüzün türk olduğumuzu bilsək də, mübahisə davam edir.

İRƏVAN MƏSCİDLƏRİ (GÖY MƏSCİD, ÇƏTİRLİ MƏSCİD)

Din hər bir millətin inam yeri, güvəncidir. İrəvanın müsəlman əhalisi vaxtı-vaxtında ibadət edir, məscidlərə gedirdilər. Məlumat üçün deyim ki, şəhərdə on iki məscid olmuşdur.

Çətirli məscid Dəmirbulaq məhəlləsində yerləşən məscidə deyirdilər. Çünki bu məscidin minarəsi yoxdu. Buna görə də künbəzin üstündə əlavə tikinti – çətir inşa edilmişdi. Bu məscid İrəvanın müsəlman əhalisi şəhərdən qovulana qədər ibadət və Allah evi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Sovet dönəmində dindar adamlara yaxşı baxmırdılar. Təziyələrdə, dini mərasimlərdə adamların məscidlərə getməsinə mane olmağa çalışırdılar. Birinci növbədə müəllimlərə uşaqların məscidə aparılmasına göz olmağı tapşıırırdılar. Bu məqsədlə müəllimlərdən bir neçə nəfər məscidin qapısının qabağında durub şagirdləri geri qaytarırdılar. Amma bu qadağanı da tam həyata keçirmək mümkün olmurdu. Çünki elə valideynlər vardı ki, əhya gecələrində kiçik yaşlı (7-8 yaşlı)

uşağını da yanında saxlamağa məcbur idi, çünki ona evdə baxa biləcək adam yox idi, buna görə də müəllimlər “Hökumət göstərişi”nin əleyhinə getməyə məcbur olur, valideynlərə güzəşt edirdilər. Onu da deyim ki, mən uşaq olanda əhya gecələrində rəhmətlik nənəmlə dəfələrlə məsciddə qalmışam. Buna görə də həmin zaman Allah evində hansı mərasimlər keçirilməsi haqqında xeyli məlumatım var.

Göy məscid İrəvanın ən maraqlı məscidlərindən biri idi. Bu məscid həm də tarixi muzeydi. Eyni zamanda bu Allah evindən astronomik mərkəz kimi istifadə edirdilər.

Göy məscid şəhərin tarixi abidələrindəndir. Məscidi tikdirmək üçün İrəvan xanı mahir ustalar gətirmişdi. Şəhərdəki Mal meydanı deyilən ərazidə (sonralar burada Ararat zavodu tikildi) kərpic bişirməyə başladılar. Yaşlıların dediklərinə görə, Göy məscidin bünövrəsinə ilk kərpic İrəvan xanı qoymuşdur. Bu hadisənin maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, xan öncə, yəni, kərpic məscidin bünövrəsinə qoymamışdan əvvəl şəhər əhalisinə belə deyib:

– Kim heç vaxt sübh namazını keçirməyibsə o, bu kərpic məscidin özülünə qoya bilər. Ay camaat, içinizdə belə adam varsa irəli gəlsin.

Ancaq xanın müraciəti cavabsız qalır. Heç kəs irəli gəlmir. Xan işi belə görüb özü ilk kərpic məscidin özülünə qoyur. Çünki o, bir dəfə də olsun sübh namazını keçirməmişdi. Bu, İrəvan xanının dindar və inamlı bir adam olduğunu göstərir.

TƏLƏBƏLİK İLLƏRİM

Tələbəlik illəri hər bir adamın xatirində silinməz bir iz buraxır. Elə adam tapmaq mümkün deyil ki, onu xatırlamasın.

Yaxşı yadımdadır, 1956-1957-ci illərdə birinci kursda oxuyurdum. Avedik İsaqyanın yubileyi yaxınlaşırdı. Onun-

la tələbələrin görüşü keçirildi. Bu görüş İrəvan Pedaqoji İnstitutunun akt zalında keçirildi. Görüşdə Avedik İsaahakyanın həyat yoldaşı da iştirak edirdi. Amma o, çox yaşlı olduğundan qulağı ağır eşidirdi. Buna görə də bir nəfər onun qulağına bəzi mətləbləri ucadan deyirdi. Yadımdadır ki, o yaşlı qadın elə akt zalına gələn kimi yanında duran qadın onun qulağına ucadan dedi:

– Burda türklər təhsil alırlar.

O, bu sözləri eşidəndə razılıqla başını tərpətdi. Avedik İsaahakyan gülə-gülə bizə baxıb dedi:

– Mən sizi görəndə kimi öz gəncliyimə qayıtdım. Xatırladım ki, mən Gümrüdə, Arpa çayın sahilində dünyaya gəlmişəm. İlk məhəbbətimi də sevdiyim qıza (əli ilə həyat yoldaşını bizə göstərdi) Arpa çayının sahilində anlatmışam. Qızı görəndə həmişə utanır, nəsə demək istəsəm də, bacarmırdım. Axırda mən ona olan sevgimi sizin ana dilinizdə, dahi Füzulinin bir qəzəli ilə çatdırdım. Qız utanıb başını aşağı saldı. Bu söhbət zamanı Avedik İsaahakyan avazla Füzulinin qəzəlini deyəndə yenə onun həyat yoldaşının yanında duran qadın onun qulağına nədən söhbət getdiyini deyən kimi qadının üzünü güldü, başını tərpədərək deyiləni təsdiq etdi.

Əlbəttə, bu danışdığım əhvalat ilk baxışda adi bir hadisədir, sadəcə tələbəlik illərinin xatirələrindəndir. Ancaq bunun əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, namərd qonşularımızın tanınmış ədiblərindən biri bizim ana dilimizin geniş imkanlarını səmimi etiraf etdi. Belə olmasaydı o, öz sevgilisinə ürəyini Füzulinin bir qəzəli ilə deyə bilməzdi, hansısa bir erməni şairinin bir şeirini söyləyərdi.

İrəvanda konsertlərə, simfoniyalara xüsusi maraq vardı. Tələbələr belə tədbirlərə tez-tez gedirdilər. Simfoniyalara qulaq asmaq adi hal almışdı. Bu daha çox Avropa mədəniyyətinə meylin artması ilə bağlıdır.

Ermənilər savadlı, qabiliyyətli cavanların ali təhsil almasına xüsusi diqqət yetirirdilər, həm də bunların gələcəyinə də əmin idilər. Bizdə buna fikir vermirdilər. Tələbənin zəif və ya qabiliyyətli olması kimisə maraqlandırmırdı.

1 SAYLI FƏHLƏ-GƏNCLƏR MƏKTƏBİNDƏ

Mən 1961-ci ilin avqustundan Nərimanov rayonunun 1 saylı fəhlə-gənclər məktəbində işləmişəm. 1961-ci ilin avqustunda əmrimi alsam da, həmin məktəbi xeyli axtarmalı oldum. Deyirdilər, bu məktəb Böyük Şorda yerləşir. Amma kimdən soruşsam da, onun yerini bilən olmadı. Çox narahat idim, çünki tədris gününə az qalmışdı. Mən hansı siniflərdə dərs deyəcəyimi də bilmirdim. Üstəlik, proqram da tutmamışdım, hazırlığım yoxdu.

Məktəb direktoru ilə tanış olmuşdum, Muradyan soyadlı bir erməni idi.

Məktəbi tamamilə təsadüf nəticəsində tapdım. Bir gün mən yenə bu məktəbi axtarırdım, birdən məktəb direktoru ilə rastlaşdım. O, məni görən kimi dedi:

– Harada qalmısan, tələs.

– Mən dəfələrlə buraya gəlmişəm, ancaq bu məktəbi – 1 saylı fəhlə-gənclər məktəbini tapa bilməmişəm.

– Eybi yoxdur. Arxamca gəl.

Biz bir xeyli piyada gedəndən sonra o, bir iri darvazanın yanında dayandı.

– Yaxanı düymələ.

Mən bu sözləri ondan eşidəndə təəccübləndim. Baxdım içəridə bir neçə nəfər hərbiçi var. Direktor çantasından sənədini çıxarıb onlara uzatdı. Onlar sənədə baxıb geri qayıtdılar. Biz içəri keçdik. Baxdım bura böyük həyətdir. Amma buradakı adamların hamısı eyni geyimdədir. Həm də bunların

çoxu yaşlı adamları, həyatə toplışıblar. Gördüklərim məni narahət elədiyindən direktordan soruşdum:

– Bura haradır?

– Bura 6 saylı əmək-islax düşərgəsidir.

– Bu nə deməkdir?

– Müəllim, sakit olun, bura dustaqxanadır.

Mən bunu eşidəndə qorxub geri qaçmaq istədim. Axı cavən və təcrübəsiz idim. Direktor məni birtəhər sakitləşdirib dedi:

– Hara getmək istəyirsən? Yaxşı bil, buradan heç yana gedə bilməzsən. Sənədlərin Daxili İşlər Nazirliyinin xüsusi şöbəindən keçib, sənədən ötrü vəsiqə hazırlanıb. Bir də, sənin axtardığın 1 saylı fəhlə-gənclər məktəbi burada yerləşir.

Məktəb direktorunun bu sözlərindən sonra bir az arxayınlaşdım, həmin məktəbdə işləməyə başladım. Mənim dərslərim siniflərdə oxuyan şagirdlər məndən çox yaşlı idilər. Həmişə axşam saat 7-də işə gedirdim. Mən 6 saylı əmək - islax düşərgəsində yerləşən 1 saylı fəhlə-gənclər məktəbində təxminən 2,5-3 il işlədim. Bu müddət ərzində mən Sara Qədimova, Əbülfət Əliyev və başqa sənətkarlarla orada qarşılaşdım. Çünki oraya tez-tez bu adını çəkdiyim sənətkarlar gəlir, konsert verirdilər.

Yaşlı şagirdlər mənə – müəllimlərinə böyük hörmət göstərirdilər. Yalan danışmağı sevmirdilər. Onların içində günahkar da, günahsız da vardı. Əgər biri danışanda bir səhv buraxarsa, o saat bu səhvi düzəldir, həqiqət necə olub onu adamın diqqətinə çatdırırdılar. Sonralar öz keçmiş şagirdlərimlə qarşılaşdığım vaxtlar da olub. Belə hadisələrdən ikisi xüsusi ilə yaddaşımda qalıb. İrəvana səfərlərimin birində İrəvan Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavininin otağında müavinlə görüşəndə baxdım xeyli aralıda bir nəfər oturub mənə diqqətlə baxır. Amma mən ona əhəmiyyət vermədim. Qəflətən o, mənə dedi:

– Müəllim, salam.

Mən çox təəccübləndim.

– Siz məni haradan tanıyırsınız?

– Siz mənə Azərbaycan dilindən dərs deyirdiniz.

Baxdım bu söhbətdən sonra İrəvan Ədəbiyyat İnstitutunun direktor müavininin sifəti ağardı. Mən ondan bunun səbəbini öyrənmək istəyəndə, o, mənə belə cavab verdi:

– Mən elə zənn etdim ki, siz xüsusi şöbənin adamısınız. Məni qorxu və vahimə basdı ki, neçə dəfə görüşsək də mən sizi tanımamışam. Sizlə söhbət edən bu şəxs mənim qohumumdu. Onun sizi tanıması məni qorxuya saldı. Sən demə, siz vaxtilə onun müəllimi olmusunuz.

Bir dəfə yenə İrəvana ezamiyyətə gedirdim. Kupədə iki-üç nəfərlə söhbət edirdim. Birdən içəri iki nəfər girdi. Salam verib, yanımızda əyləşdilər. Sonra qalxıb getdilər. Bir azdan sonra həmin adamlar yenə göründülər. Onların bu hərəkətidən mən bir şey anlamadım. Onlar mənim onları tanımadığımı anlayıb dedilər:

– Müəllim, siz bizə 6 saylı Əmək-islax düşərgəsində dərs demisiniz.

O saat bunların kim olduqları mənə bəlli oldu, dedim:

– Bəs siz burada neynirsiniz?

– Öz köhnə peşəmlə məşğul oluruq.

Mən başa düşdüm ki, onlar “köhnə peşə” deyəndə oğurluğu nəzərdə tuturlar. Bildim ki, onlar qatarda oğurluqla məşğul olurlar.

1961-Cİ İLDƏN AKADEMİYADA İŞLƏMƏYƏ BAŞLADIM

Mən 1960-cı ildə Bakıya köçüb gəlmişəm. 1961-ci ilin avqustunda işə girmək istədim. Ancaq bu çox çətin məsələ idi. Məlumat üçün deyim ki, təqaüd üçün sənədlərimi hazır-

layanda baxdım ki, 1961-ci ildən 1963-cü ilin əvvəllərinə qədər altı əmrim olub. Daha doğrusu, o vaxtlar mən qadınlrın məzuniyyət vaxtlarında onların yerinə işləmişəm.

Yadımdadır, 1960-cı ildə mən işsiz qaldım. Elməddin Əlibəyzadənin (O mənim institutda müəllimim olmuşdu) və Mirəli Seyidovun köməyi ilə işə düzəldim.

Mən əvvəllər “Mətnşünaslıq”, “Orta əsrlər” şöbələrində işləmişəm. O vaxtlar “Folklor” şöbəsinin müdiri Məmmədhusəyn Təhmasib idi. Mənim folklorla elə marağım yoxdu. Folklorla məndə marağı Məmmədhusəyn Təhmasib yaratdı. Bilmirəm, bu tanınmış alim ola bilsin ki, məndə nəşə kəşf etmişdi. 1963-cü ilin yanvarında mən “Folklor” şöbəsinin laborantı oldum.

“Folklor” şöbəsində işləməyə Elxan Məmmədlinin atası Hüseynqulu müəllim də maraq göstərirdi, amma M.Təhmasib mənə üstünlük verdi. O, əmrimi də almışdı. Amma etiraf etmək lazımdır ki, Hüseynqulu müəllim çox alicənab, ziyalı adam və görkəmli maarif xadimi idi. Mənimlə çox səmimi görüşər, həmişə belə deyərdi:

– Allah Təhmasib müəllimdən razı olsun, Kamal müəllimin də önlərinə Allah rəhmət eləsin.

– Bu nə deməkdir?

– Yaxşı ki, sizin şöbədə mənə iş vermədilər. İş verseydilər, mən ailəmi o az maaşla saxlaya bilməzdim.

Hüseynqulu müəllim elmə təmənnəsiz xidməti olan səmimi insan, yaxşı alim, tanınmış maarif xadimi idi.

NAMİZƏDLİK İŞİM

O vaxtlar müdafiə çox çətin idi. Çünki elm adamları çox ciddi və dəqiq idilər, elmi iş diqqətlə oxunurdu. Yadımdadır, mənim namizədlik işimi Şıxəli Qurbanova oxumağa verdilər. Bunu eşidəndə elmi rəhbərim Mirəli müəllim çox sevindi:

– Bu çox yaxşı oldu. Elələri var, müdafiəyə imkan vermir, müxtəlif bəhanələr gətirirlər. Amma Şıxəli müəllim həqiqətpərəst adamdı. Həm də ona heç kəs cəsərət edib söz deyə bilməz.

Amma iş çox ləng gedirdi. Həm də Şıxəli müəllim şöbəyə az-az gəlirdi. Bir məclisdə mən təsadüfən onunla rastlaşdım. O dedi:

– Sənin işin nə oldu?

– Buraxmırlar, sizi gözləyirlər.

– İş yaxşıdır, nahaq saxlayırlar.

O vaxtdan bir neçə gün keçəndən sonra Şıxəli Qurbanov yenidən MK katibi seçildi. Onun təkrar vəzifəyə qayıtması çox nadir hadisə idi.

1966-cı ildə avtoreferatı çap etdirdim, payız idi. Fikirləşdim ki, mən bunu Şıxəli müəllimə göndərim, göndərməyim. Axırda avtoreferatdan birini konvertə qoyub gəldim Ş.Qurbanovun qəbul otağına. Məktubu milisə verib dedim:

– Bunu Şıxəli müəllimə verin.

Bu əhvalatdan xeyli keçəndən sonra Kamal Talıbzadə məni yanına çağırıb dedi:

– İsrafil, Şıxəlinin yanından gəlirəm. O, mənə dedi ki, İsrafilə mənim təşəkkürümü çatdır. Ona de ki, avtoreferatı mənə çatıb.

“AZƏRBAYCAN TARİXİ”, YOXS A “AZƏRBAYCAN XALQININ TARİXİ”

Bütün erməni tarixçiləri heç vaxt Ermənistanın tarixini deyil, öz xalqlarının tarixini yazıblar. Bu ermənilərdə bir ənənəyə çevrilib. Zənnimcə, biz də buna diqqət yetirməliyik. Axı, “Azərbaycan tarixi” vətənimizin ərazisinin tarixindən söz açır. Ərazinin, torpağın tarixini yazmaq başqa, xalqın tarixini

yazmaq başqadır. Əslində xalqın tarixi yazılsa, elə vətənin tarixi də onun içində öz əksini tapar. Son zamanlar soykökə qayıdış qüvvətlənmiş, tariximizə, mədəniyyətimizə dair yeni kitablar işıq üzü görmüş, alimlərimiz bu sahədə böyük əmək sərf etmişlər. Tarixçi olmadığımıza görə təbii ki, bu barədə tariximiz haqqında sadəcə öz mülahizəmi, düşüncəmi dedim. Təbii ki, tariximizin əhatəli işlənməsi tarixçi alimlərimizin öhdəsinə düşür.

ALBAN ƏDƏBİYYATI VƏ ALBANLAR

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Alban ədəbiyyatı məsələləri demək olar ki, unudulub. Bildiyimiz kimi, Albaniya indiki Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaranmış min ildən çox dövlətçilik ənənəsi olan qüdrətli bir ölkə olub. Azərbaycan mənbələrində Alban ədəbiyyatı, folkloru haqqında məlumat azdır. Mən həmişə düşünürəm ki, bir dövlət ki, min ildən artıq tarixi ola, onun ədəbiyyatı və folkloru olmazmı?! Bu dövlətin ərazisində yaşayan xalqın sevinci, dərdikədəri, inamı, düşüncəsi, istəkləri olmayıbmi? Təbii ki, olub. Belə isə bu deyilənlər folklorda, ədəbiyyatda öz əksini tapmalıdırmı?! Təbii ki, tapmalıdır. Ən pisi odur ki, biz Alban dilinə, Alban ədəbiyyatına indiyə qədər kifayət qədər əhəmiyyət verməmişik. Bu sahədə mütəxəssislər azdır. Düzdür Albaniya haqqında tarixçilərimizin xeyli dəyərli əsərləri var. “Azərbaycan tarixi” adlı nəşrlərin çoxunda Albaniya haqqında məlumatlar az deyildir. Alban tarixindən bəlli olan Dəvdəkin Cavanşirin ölümünə həsr olunmuş mərsiyəsi poetik ədəbi örnək kimi xüsusi dəyərə malikdir.

Bəllidir ki, Dəvdək Cavanşirin dövründə onun sarayında yaşayan şair olmuşdur. Təəssüflər ki, bu şair haqqında ətraflı məlumat yoxdur. Məlumat üçün deyim ki, “Azərbaycan ədə-

biyyatı tarixi”ndə Dəvdək haqqında ətraflı məlumata rast gəlinmir. Halbuki, altıncı cildlik bu yeni yazılmış “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin üçüncü cildi qədim ədəbiyyata həsr edilmişdir.

Voroşil Quqasyanın zəhmətini də xatırlamaq istəyirəm. O, öncə Dəvdək haqqında maraqlı bir məqalə yazmışdır. V.Quqasyan həmin biz söz açdığımız mərsiyənin (“Cavanşirin ölümünə ağrı”) filoloji tərcüməsini edib. Bəli, bundan sonra tərcümənin üstündə Xəlil Rza Ulutürk işlədi. Beləliklə, Dəvdəyin Cavanşirə həsr etdiyi mərsiyə işıq üzü gördü.

Təbii ki, ermənilər Dəvdəyi də, Cavanşiri də erməniləşdirmişlər. Bunu 1986-cı ildə İrəvanda çap olunan bir kitabdan da görmək mümkündür.

Bu kitabda Dəvdəyin Cavanşirin ölümünə həsr etdiyi ağının orijinala yanaşı yeddi dilə tərcüməsi təqdim edilmişdir. Mərsiyə otuz altı bənddən ibarətdir. Kitabın müqəddiməsində mərsiyənin yaranma tarixi haqqında geniş məlumat vardır. Kitabın müəllifi bu kitabı Hindistanın baş naziri İndira Qandinin xatirəsinə ithaf edib. Müəllif göstərir ki, hər iki dövlət başçısının ölümü bir-birinə çox oxşayır. Daha doğrusu, Cavanşirlə İndira Qandinin həyat yolu eynidir. Həmin kitab çap olunan kimi Hindistana, Raciv Qandiyə göndərilib. R.Qandi kitabla tanış olandan sonra onun müəllifinə məktub göndərib. Məktubda o, müəllifdən razı qaldığını və ona buna görə minnətdar olduğunu yazaraq bu kitabı böyük tirajla Şərq xalqlarının yeddi dilində çap etdirəcəyinə də söz verib. R.Qandinin göstərişi ilə Şərq xalqlarının yeddi dilində (ərəb, urdu və s.) çap olunan bu kitab İrəvana da göndərilib. Kitab dünyanın əsas aparıcı dillərində çap olunub, dünyada yayılıb. Həqiqət belədir! Dünya alimləri Dəvdəyin və Cavanşirin erməniləşdirildiyindən xəbərdardır. Həqiqəti ortalığa qoymaq üçün geniş araşdırma aparmaq vacibdir.

O, mərsiyənin otuz altı bənddən ibarət olduğunu erməni əlifbasındakı hərflərin sayı ilə (erməni əlifbasında 36 hərf var) əlaqələndirir. Müəllif Cavanşiri də, Dəvdəyi də erməni kimi təqdim edir. Mərsiyənin otuz altı bənddən ibarət olması qədim aqrestix şeir formasına əsaslanır. Bu şeir forması hələ b.e.ə. VII-V əsrlərdə İzraildə yəhudi dilində yaranmış və bu səpkili şeirlər yayılmışdır. Bu aqrestix forma sonralar Alban ədəbiyyatında da işlənməyə başlamışdır. Bu şeir formasının erməni əlifbası ilə heç bir bağlılığı yoxdur. Bu sadəcə erməni fantaziyasının məhsuludur.

Alban dili də, əlifbası da həm öyrənilməli, həm də tədqiq edilməlidir. Alban ədəbiyyatı ədəbiyyatımızın əsas qollarından biridir. Həm də zəngin və tarixi bir keçmişə malikdir. Ədəbiyyatımızın qaranlıqda qalan səhifələrini işıqlandırmaq bizim borcumuzdur. Az-çox fars və ərəb dilli ədəbiyyatımız tədqiq olunmuşdur. Mənə elə gəlir ki, ana dilimizdə yazılan hər hansı mətn istər fars, istər ərəb, istərsə də Alban əlifbası ilə yazılsa da biz onu başa düşə bilərik. Axı, mətn bizim ana dilimizdədir! Deməli, bu sahədə əlifba bizi qorxutmamalıdır. Onu da qeyd edirəm ki, erməni dili də öyrənilməlidir. Çünki Alban ədəbiyyatının ermənilər tərəfindən necə saxtalaşdırıldığını bilmək lazımdır. Erməni dilini bilmədən bu dildə çap olunan kitabları oxumaq mümkün deyil, bu reallığı da nəzərə alaraq bu qənaətdə yanılmadığımızı da bildiririk. Təbii ki, “Azərbaycan ədəbiyyatı”nda da “Alban ədəbiyyatı” öz yerini tapmalıdır. Bu dediklərimiz 45 ildən artıq Akademiya sistemində işləyən bir şəxsin gəlidiyi qənaətlər və elmi nəticələndir.

Bir dəfə Moskvaya elmi ezamiyyətə gedəndə bir qəribə adamla rastlaşdım. O, Albaniya səfirliyinin işçisi, milliyətçə alban idi. O, mənə ermənilərin üzündən 10 il həbsxanada yatdığını deyərək, keçmiş SSRİ-nin dövlət aparatında mühüm vəzifələrdən birində işləyən Sarkisovdan söz açdı. O dedi ki,

Sarkisov mənə yanına çağıraraq dedi ki, sən savadlı adamsan. Sənə bir iş tapşıracağam. Bu işi həll etsən işin düz gətirəcək. Get otur, işlə. Albaniyadakı albanların Qafqaz Albaniyasına aid olmadığını, tamamilə başqa bir xalq olduğunu sübut edən bir əsər yaz. Mən erməninin bu təklifini rədd etdiyimə görə işdən çıxarıldım. Mən həqiqəti təhrif etmədim. Bəli, bizim babalar Azərbaycan ərazisindən Avropaya gələn xristian albanlardır.

Mən həmin adamın adını unutmuşam. Onu sonralar Bakıda bir neçə dəfə gördüm.

Zənn edirəm ki, ətraflı və gərgin axtarış və tədqiqatlar aparılsa, Alban dilində mətnlər də, abidələr də aşkar edilər. Sadəcə bu sahəyə uzun müddət az əhəmiyyət verildiyindən bu barədə tədqiqatlar da kifayət qədər olmamışdır. Sadəcə fikrimi bir misalla tamamlamaq istəyirəm. Məlum olduğu kimi, Albaniyada xristianlıq yayılmışdı. Buna görə də Albaniya ərazisində Alban kilsəsi az deyildi. Belə isə kilsə aktları, kilsə dəftərləri, din xadimlərinin qələmə aldığı tarixi məlumatlar, onların bəzilərinin yaradıcılığı həmin Alban kilsələrində saxlanmırdımı?! Təbii ki, bu qeyd etdiyimiz kilsə ədəbiyyatı elə Alban ədəbiyyatı deyilmi?! Mən yenə əvvəlki fikrimə qayıdıram: Alban ədəbiyyatına biz yaxşı fikir verməmişik. Bunun nəticəsində zəngin bir tarixə malik Alban ədəbiyyatı öyrənilməmiş, bu sahədə boşluq yaranmışdır. Bizim Alban ədəbiyyatına bu biganəliyimizdən qonşularımız kifayət qədər faydalanmışdır. Bu, mənə bir ziyalı kimi çox incidir, yaralı yerimdir desəm, tamamilə səmimi deyirəm, inanın.

ERMƏNİ DİASPORU

Ermənilər türklərə düşmən olduqlarını həmişə biruzə vermişlər. Yoxsul qonşu həmişə varlı qonşunun gəlirini, pulunu hesabladığı kimi, ermənilər də həmişə türkün sərvətinə

acgözlüklə baxmış, öz mənəvi kasıblığına görə onun mənəvi sərvətlərini də mənimsəməyə çalışmışlar. Bu barədə çox danışmaq olar.

Yadımdadır, bir vaxtlar Dövlət Radiosu ilə Ermənistan Türkiyə Respublikasına torpaq iddiası irəli sürdü. Türkiyə buna cavab olaraq bildirdi ki, Ermənistanın torpaq iddiaları əsassızdır. Üstəlik, bu respublika öz gerbində nəyə görə Ağrı dağın şəklini vermişdir, axı, bu dağ Türkiyə ərazisində yerləşir. Qəribədir ki, Moskva erməniləri müdafiə etməkdən başqa heç bir tədbir görmədi. Qırmızı imperiya Türkiyəyə onun dövlət gerbindəki aya irad tutaraq göstərdi ki, ay bütün dünyaya aiddir. Nəyə görə ayın şəkli Türkiyənin dövlət gerbində öz əksini tapıb.

Sovetlər birliyi zamanı Xarici ölkələrlə əlaqələr Komitəsi hər respublikada yaradılmışdır. Bu Komitə Azərbaycanda da vardır, ona Nəbi Xəzri başçılıq edirdi. Yadımdadır, mən hələ orta məktəbdə oxuyanda İrəvanda Xarici ölkələrlə əlaqələr Komitəsi vardı. Bu Komitə ermənilərin işinə yaxşı yarırdı. Maraqlıdır ki, bu Komitənin mətbuat şöbəsində xaricdə çıxan istənilən qəzet və jurnala abunə yazılmaq olardı. Hər hansı qəzet və jurnala abunə yazılmağa yasaq qoyulmamışdı. Amma xaricdən gətirilən qəzet və jurnalların çoxu qadağan olunsa da, sanki bunun ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdu. Sanki Sovet imperiyası bunu “görmürdü”.

Erməni diasporu çoxdan fəaliyyətdədir. Bəli, bu barədə 1961-ci ildə bir kitab da çap olunmuşdur. Bu kitabı ermənilərin mədəniyyət naziri yazmışdı. Burada dünyadakı ermənilər, onların vəziyyəti, təhsili və s. ətraflı verilmişdir. Bu kitabda erməni koloniyaları barəsində də məlumat verilir. Təbii burada saxta məlumatlar da az deyil.

Maraqlıdır ki, bu kitabda qeyd olunur ki, Çin Respublikasında dörd erməni yaşayır. Buna baxmayaraq, müəllif ki-

tabda buna bir bölmə ayırmışdır. Bir nəfər gedir Avstraliyaya çıxır. Eşidir ki, burada iki erməni yaşayır. Dərhal Avstraliyaya gələn erməni bu iki erməni, cüt bacı ilə maraqlanır. O, bacılarla görüşür, onların yaşayışı, məşğuliyyəti ilə maraqlanır. Söhbət zamanı bacıların toxuculuqla məşğul olduqları məlum olur. Ev sahibləri qonaqlarına şam yeməyi verir, onunla söhbət edirlər. Onlar söhbət əsnasında stolun üstündəki qəzet, jurnal və kitabları qonağa göstərir, ona bu barədə də xeyli məlumat verirlər. Qonaq bacıların bu müsbət cəhətlərinə heyrətlənir. Onların elmlə məşğul olmaya-olmaya (adi toxucu ola-ola) Ermənistanda çap olunan bütün qəzet və jurnalları, kitabları sevə-sevə oxumaları heyrətlənmiş qonağı daha da heyrətləndirir. Müəllifin qənaətinə görə, bacıların bu hərəkəti öz millətlərinə, dillərinə olan məhəbbətləri ilə bağlıdır.

Sovet Birliyində bu Komitə (Xarici ölkələrlə əlaqələr Komitəsi) xaricdən qəzet, jurnal gətirilməsinə imkan vermir. Qadağalara ciddi riayət olunurdu. Yadımdadır, Türkiyədə bizim kitabımız nəşr edilmişdi. Biz öncə bu barədə məktub aldığımız. Məktubdan yeddi-səkkiz ay keçəndən sonra kitabları da aldığımız. Sən demə, kitabları Təhlükəsizlik Komitəsində yoxlayırırmışlar ki, burda xatalı bir şey yoxdu ki. Qəribədir, həmin zamanda İrəvanda xaricdə zərərli nə çap olunsa, o hər bir ermənin stolunun üstündə olurdu. Bizdə isə əksinə... Moskvanın ögey münasibəti burada da özünü göstərirdi. Sovet hökumətinin köməyi və dəstəyi ilə xaricdəki ermənilərin Ermənistan axını geniş vüsət aldı. XX yüzilliyin 60-cı illərindən erməni şovinizmi olduqca qüvvətləndi.

Öncə qeyd edim ki, düşmənlərimizin xarici ölkələrdə dayaqları güclüdür, həm də erməni diasporası çoxdan yarıdılıb. Vilyam Sorayan da xaricdə yaşayan ermənilərdəndir. Bu türk ermənisi sonralar Amerikaya getmiş, orada yaşamağa başlamışdır. Maraqlıdır ki, öz əsərlərini ingilis dilində yazır.

Onun əsərləri kiçik həcmli olsa da bu erməni xaricdə kifayət qədər tanınmışdır. Vilyamın əsərləri dünyanın qırx üç dilinə tərcümə edilmişdir. Ondan soruşanda ki, o nə üçün səhnə əsərləri yazmır – deyir ki, belə əsərlər uzun müddət yaşamır. Səhnə bağlanan kimi onlar da yox olur. Ondan “Erməni nəfəsini siz nədən alırsınız?” sualına o belə cavab verib: “Mən həyatımda reyhan, nanə əkmışəm. Onlarla qidalanıram. Onların ətrini hiss etdikcə özümü Ermənistanda hiss edirəm”. Maraqlıdır ki, Vilyamın əsərləri son anda erməni dilinə də tərcümə olunub. Yenə ən maraqlı əhvalat elə bundan sonrakı hadisədir. Daha doğrusu, Vilyamın anası oğlunun erməni dilinə tərcümə edilən əsərlərini oxuyandan sonra deyir: “Mən indiyə qədər bilmirdim oğlum nə iş görür. İndi anladım ki, oğlum nə ilə məşğul imiş”. Sən demə, bu qoca arvad erməni dilini unutmayıbmış.

HERODOTUN “TARIX” ƏSƏRİ VƏ ERMƏNİ MƏNİMSƏMƏLƏRİ

Ermənilər Herodotun “Tarix” əsərini (doqquz kitabdan ibarətdir) yunan dilindən tərcümə etmişlər. Onu da deyim ki, orijinaldan tərcümənin əhəmiyyəti çoxdur. Ermənilər bunu yaxşı bildiklərindən orijinala üstünlük vermişlər. Orijinalın üstünlükləri nədir, buna bir az aydınlıq gətirək. Məsələn, “Tarix”də Harpaq verilmişdir. Bu rus dilində tərcümədə Qarpaq şəklinə düşmüşdür. Halbuki, bizim əlifbada da “h” hərfi vardır. Sözümlər budur ki, tərcümədə xeyli yanlışlıqlar yaranır, bu da orijinalın təhrif edilməsidir. Yenə əvvəlki sözümə qayıdıram, ermənilər Herodotun “Tarix” əsərinin tərcüməsinə geniş müqəddimə də yazmağı unutmamışlar. Həm də bu əsərdən gen-bol öz xeyirlərinə faydalanmışlar.

Bildiyiniz kimi, Herodotun bu əsəri dilimizə rus dilindən tərcümə olunmuşdur, amma “Tarix”in orijinaldan tərcüməsi olduqca vacib məsələdir. Bu tərcümə xalqımızın tarixi keçmişini barəsində bəzi qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirə bilər.

M.Xeronasi V əsrdə yaşamış erməni tarixçisidir. O, öz əsərini daha çox Herodotun “Tarix”inə uyğun işləyib. Daha doğrusu, Herodotun kitabının çox hissəsini öz “əsəri”nə köçürmüşdür. Bir sözlə, bu yalançı tarixçi Herodotun “Tarix” əsərini erməni xalqının yaranmasına uyğunlaşdırmışdır. Maraqlıdır ki, M.Xeronasi ilə Herodotun yaşadıkları dövrlər arasında min il fərq olsa da, bu erməni “tarixçi”si Midiya hökmdarı ilə Tıqranı əlaqələndirib, paralel şəkildə erməni şəcərəsini verib. Onu da qeyd edək ki, bu saxta erməni tarixçisinin “Alban tarixi” dünyanın bir neçə dillərinə tərcümə olunub. Həm də tərcümələr orijinaldan edilmişdir.

Bu əsər – “Erməni xalqının tarixi mətni” M. Xeronasi-nindir. Guya qədim tarixi mənbə olduğu üçün bu əsəri 1828-ci ildə rus dilində, 1868-ci ildə Parisdə, 1869-cu ildə bir də Parisdə təkrar nəşr etmişlər. “Erməni xalqının tarixi mətni” 1878-ci ildə ABŞ-da da çap edilmişdir. Bizim xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımız barəsində çox az bilgilərimiz var. Ermənilərdə bu çoxdan mövcuddur, bizdə təzə-təzə formalaşır. Bir maraqlı misal deyim. 1960-cı ildə çap edilmiş bir kitabda (kitab erməni dilindədir) ermənilər haqqında geniş məlumat verilir.

Argentinada 40 min, Braziliyada 12 min, Türkiyədə 200 min, İsraildə 2 min, İranda 140 min, Hindistanda 1500, Yuqoslaviyada 8 min, Suriyada 12 min, Misirdə 45 min, Suddanda 600 nəfər erməni yaşadığı göstərilir. Təbii ki, bu kitabda ermənilərin təhsili, durumu, yaşayışı haqqında ətraflı məlumatlar vardır. Kitabda göstərilir ki, Tehrandakı oğlanlar məktəbində (erməni uşaqlarından söhbət gedir) 617 oğlan, qız məktəbində 520 nəfər qız təhsil alıb. Maraqlıdır ki, başqa

şəhərlərdə də erməni məktəbləri haqqında məlumatlar vardır. Məsələn, Rəştə 70, Qəzvində 70, Pəhləvidə 30, Həmədanda 70, Məhsətdə 60 nəfər şagird təhsil almışdır.

Bütün bu məlumatlar ermənilərin İranda yaxşı durumda olduqlarını göstərir. Eyni zamanda, erməni dilində məktəblərin İran ərazisində fəaliyyətdə olduğu bəlli olur. Halbuki İranda ermənilərin sayı 140 min, soydaşlarımızın sayı 30 milyondur. Ancaq 30 milyonluq bir xalqın İranda bir orta məktəbi belə yoxdur. Hər şey fars dilinə tərcümə edilib, çap olunur. Bu, milli mətnin, milli koloritin itməsinə gətirib çıxarmayacaqmı?

Mən 1966-cı il İrəvanda keçirilən bir konfransda Tomson adlı bir alimlə rastlaşdım. O, M.Xeronasini orijinaldan tərcümə etmiş, bu kitaba geniş müqəddimə yazmışdır. Yaxşı yadımdadır, Tomson çıxışında M.Xeronasinin V əsrdə yaşadığını qeyd etdi. O göstərdi ki, əsərdə qeyd olunan məsələlərə əsasən müəllifin IX-X əsrlərdə yaşadığını müəyyən etmək mümkündür. Nətiq bu barədə çoxlu dəlil və faktlar göstərdi. Deməli, M.Xeronasinin əsərlərinə sırf tarixi əsər, mənbə kimi baxmaq olmaz. Bəli, bunu biz deyirik. Amma bütün xarici ölkələrdə M.Xeronasinin əsərlərinə qədim tarixi mənbələr kimi baxırlar. Oradakı saxtakarlıqlar çoxuna bəlli deyildir.

M.Xeronasi Herodotun “Tarix” əsərindən çoxlu mənim-səmələr və özəlləşdirmələr etmişdir. O, bununla İran hakimiyyətini ermənilərin adına bağlayır. M.Xeronasi İran hökmdarlarının adını dəyişdirib erməniləşdirmiş, saxta şəcərə düzəlmişdir. O göstərir ki, xronoloji əhvalatların əjdaha ilə bağlı olması mifoloji səciyyə daşıyır.

Mən yenə əvvəlki fikrimdə israrlıyam: Herodotun “Tarix”i orijinaldan ana dilimizə tərcümə edilməlidir. Əslində bu məsələnin bir tərəfidir. Bundan sonra M.Xeronasinin əsərlərinə istinadən bu əsərlərin saxta və uydurma olduğunu sübut

edən bir tarixi əsər yazılmalıdır. Bundan sonra həmin əsər xarici dillərə tərcümə edilib geniş yayılmalıdır.

ERMƏNİ ƏLİFBASI İLƏ OLAN ƏLYAZMALARI

Mən uzun müddət əlyazmalarla maraqlanmışam. Bu əlyazmaları erməni əlifbası ilə yazılsa da, bizim ana dilimizdədir. Bu böyük sərvət bizim xalqa, bizim mədəniyyətə aiddir. Bu nadir əlyazmaların ermənilərə heç bir aidiyyəti yoxdur. Buna görə də ermənilər bu əlyazmaları ilə maraqlanmırlar. Həmin əlyazmaları kitab halında çap etdirmək bizim işimizdir. Yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, sözü gedən əlyazmalardan çoxunun mikrofilmə mənim şəxsi arxivimdədir, maddi imkanlarım yaxşı olmadığından hələlik onları çap etdirmək iqtidarında deyiləm. Amma bu əlyazmaları çap etdirmək mədəniyyətimizə, ədəbi irsimizə, folklorumuza böyük xidmət olardı. Bunların çap olunması aşırı sənətimizin çevrəsinin və hüdudlarının zənginliyini, bütün Qafqazda folklor dilinin Azərbaycan türk dili olduğunu, dastanlarımızın geniş ərazidə yayıldığını əyani olaraq özündə əks etdirə bilərdi. Fikrimi bir daha təkrarlayıram: – Matenadarandakı və digər arxivlərdəki erməni əlifbası ilə yazılan əlyazmaları bizim mənəvi sərvətimizdir. Bu mənəvi sərvətə sahib olmaq üçün onu çap etdirmək, bundan sonra tədqiqata cəlb etmək lazımdır. Burada əsas çətinlik bu əlyazmaları oxuya bilən mütəxəssislərin olduqca az olmasıdır.

ERMƏNİ DİLİNDƏ OLAN KİTABLAR

Bəri başdan deyim ki, Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra baş verən hadisələr öncə bu kitablara aqressiv münasibət yaratdığından, hətta bəzi bölgələrdə erməni dilində

ədəbiyyatın yandırılmasına da təsadüf olunmuşdur. Bunlara baxmayaraq, bu irs Azərbaycanın mənəvi sərvətidir. Azərbaycanşünaslığın öyrənilməsi üçün ən gərəkli mənbələrdən biri kimi dəyərləndirilə bilər. Bu kitablar unikal nəşrlər olub, çoxu ilkin çaplardır. Onlar Bakının müxtəlif kitabxanalarında və fondlarında saxlanılır. Onların sırasında Respublika Milli Dövlət kitabxanasının, EA Tarix muzeyi kitabxanasının, keçmiş Marksizm-Leninizm institutunun kitabxanasının və şəhərdə olan başqa kitabxanaların adlarını xatırlamaq mümkündür. Mən Leninqradda, Moskvada kitabxanalarda çox olmuşam, amma Bakıda rast gəldiyim kitabların (söhbət erməni dilində olan kitablardan gedir) heç birinə təsadüf etməmişəm. Bizim kitabxanalarda erməni dilində çap olunmuş çox unikal kitablar var. Əvvəlcə, onu da deyim ki, bu kitabların Azərbaycana gətirilməsində Aleksandr Şirvanzadənin böyük əməyi olmuşdur. Erməni dilində çap olunan kitablar arasında XIX yüzillikdə işıq üzə görünən ilkin nəşrlər, Albaniya haqqında kitablar, hətta islam dini bəzəsində maraqlı əsərlər də az deyil. Məsələn, 1906-cı ildə Məhəmməd Peyğəmbərin həyatı haqqında bir monoqrafiya yazılmışdır.

“ALBAN ÖLKƏSİNİN TARİXİ” HAQQINDA

Erməni tarixşünaslığı M.Kalankaytuqlunu və onun “Alban ölkəsinin tarixi” əsərini VII yüzilliyin müəllifi və abidəsi kimi təqdim etsə də, o da etiraf edilir ki, “Alban ölkəsinin tarixi” xüsusi adı ilə ilk dəfə erməni katalikosu Ananiya Makomsi (943-967) tərəfindən xatırladılmışdır. Bərdəyə gələn katalikos “Alban ölkəsinin tarixi” əsərini bir neçə dəfə xatırlasa da, onun müəllifinin adını çəkməmişdir.

“Alban ölkəsinin tarixi” əsərinin demək olar ki, bütün başlıqlarını xatırladan X yüzilliyin tarixçisi Uxtanesi də əsərin

müəllifi barədə heç bir məlumat verməmişdir. Onun adı (M.Kalankaytuklu – İ.A) X-XIII yüzilliklərinin tarixçiləri N.Drasxanakertsi, Mxitar Anetsi, S.Orbelyana da bəlli olmamışdır. Yalnız sonrakı yüzilliklərdə yaşayan müəlliflər “Alban ölkəsinin tarixi”nin Movses Kalankaytukluya aid olduğunu göstərmişlər. M.Qoş və Bartanet (XII-XIII yüzilliklər) Movsesin Dasxurandan olduğunu xatırlatmışlar.

Qirakos Kandgaketsi bu məsələyə (XIII yüzillik) toxunsa da, yalnız XVIII yüzillikdəki və ondan sonrakı dövrlərdə “Alban ölkəsinin tarixi” Movses Kalankaytuklunun adına yazılmışdır. Təsadüfi deyildir ki, K.Patkanyan bunu belə təqdim edir: “İstoriya Aqvan Maiseya Karankatvaçı, pisatelya X veka, perevod s armo K.Patkanyana. s. 1861”.

ARAKEL TƏBRİZİNİN “TARİX” ƏSƏRİ

Onu da qeyd etməliyəm ki, “köçürmə siyasəti”, “böyük sürgün” ifadələri Petruşevskinin ifadələri deyil. O, sadəcə erməni tarixçisi Arakel Təbrizinin “Tarix” əsərindən faydalanmışdır. Məlumat üçün deyək ki, Arakel Təbrizi I Şah Abbasın müasiri olmuşdur. O, öz əsərini I Şah Abbas dövründə yazmışdır. Bu əsər erməni, fransız və rus dillərində nəşr edilib. Maraqlıdır ki, burada folklor materialları da var. Yenə qeyd edək ki, Arakel Təbrizinin əsəri tarixi əsərdir. Məsələn, müəllif fəsillərdən birini “Böyük sürgün” adlandırır. A.Təbrizinin əsəri hələ XIX yüzillikdə üç dəfə (1866, 1882, 1896) çap edilmişdir. Zənnimizcə, A.Təbrizinin bu əsəri tənqidi mətnlə ana dilimizdə çap olunsa, yaxşı olar. Çünki bu əsər əhəmiyyətlidir, orada erməni-müsəlman münasibətləri haqqında da ətraflı məlumatlar az deyil.

Bu, ana dilimizin bütün Qafqaz ərazisində əsas işlək dil olması aşırıq sənətimizin ecazkarlığı ilə bağlıdır. Bizim qəhrə-

manlıq və məhəbbət dastanlarımız, folklorumuz qonşu xalqların da nəzərini cəlb etmiş, dilimizin şirinliyi və zənginliyi aysoruların, ermənilərin, yunanların xalq sənətkarlarına da güclü təsir göstərdiyindən onlar ana dilimizdə məclis keçirmiş, yığnaqlar qurmuş, yeri gələndə də bu folklor örnəklərini öz əlifbaları ilə yazıya almışlar. Bir də təkrar öz fikrimə qayıdıram: uzun illər erməni dilində kifayət qədər mütəxəssislərimiz olmadığından erməni əlifbası ilə yazıya alınan əlyazmaları tədqiqat və araşdırmalardan kənar qalmışdır. Biz necə Alban ədəbiyyatını tədqiq etməyi unutmuşuq, elə də sözü gedən əlyazmalara nəzər salmamış, maraqlanmamışıq.

İLYAS MUŞEĞ VƏ ONUN “NƏĞMƏLƏR KİTABI”

İlyas Muşeq tanınmış erməni taciridir. Adı çəkilən əlyazma da onun əlyazmasıdır. O, bunu 1721-ci il yanvarın iyirmi beşində qələmə alıb. İlyas Muşeqin “Nəğmələr kitabı” onun daha çox həvəskarlığı ilə bağlıdır. Bu “kitab” başdan-başa Azərbaycan folklor örnəkləri və klassik ədəbiyyat nümunələrindən ibarətdir. İlyas Muşeq Həştərxanda həbs olunarkən onun ticarət malları arasından həmin söhbət açdığımız “kitab” (əlyazma) çıxmış, müsadirə edilmişdir. Bu əlyazma Moskva-da Xarici İşlər Nazirliyinin arxivinə düşmüş və bu günə qədər də orada saxlanmaqdadır. İlyas Muşeqin “Nəğmələr kitabı” 1937-ci ildə erməni tarixçiləri tərəfindən aşkar edilmiş, bu əlyazması barəsində Ermənistan EA Xəbərlərində məlumat verilmişdir. Müəlliflər əlyazma türk dilində olduğu üçün onun barəsində kifayət qədər bilgi verə bilməmişlər. 1950-ci illərdə bu “Nəğmələr kitabı” Azərbaycan alimlərinə də bəlli olmuş, bu barədə Paşa Əfəndiyev, Mirəli Seyidov və başqaları maraqlı fikir söyləmişlər. Çox təəssüf doğuran və acınacaqlı haldır ki, Azərbaycan türkcəsində olan və Azərbaycan

folklorundan ibarət olan toplu əlyazması sayılan bu tarixi abidə hələ də bu günə qədər çap edilməmişdir. Ermənilər İlyas Muşəgin bu kitabını ona görə nəşr etməmişlər ki, bu onların mədəniyyətinə xidmət etmir. Azərbaycan alimləri isə bu işdə etinasızlıq və səhlənkarlıq göstərmişlər. Bəli, Azərbaycan folkloru toplusundan ibarət bu əlyazması bu günə qədər öz nəşrini gözləyir. Mənim yaddaşım yaxşıdır. Bununla bərabər, tarixə, etnoqrafiyaya, istər İrəvan, istərsə də Azərbaycan ədəbi mühitinə yaxşı bələd olmağım, müxtəlif çətinliklərlə qarşılaşmağım məni elmə doğru düzgün istiqamətləndirmiş, lazımı hadisələri yaddaşıma həmişəlik həkk etmişdir.

YUSİF MƏMMƏDƏLİYEV

Mən akademiya işləməyə başlayanda Azərbaycan Elmlər Akademiyasının (indiki AMEA) prezidenti Yusif Məmmədəliyev idi. Onun nüfuzlu alim, olduqca ədalətli adam olduğunun dəfələrlə şahidi olmuşam. Yusif Məmmədəliyev böyük nüfuz sahibi olduğuna görə onunla hesablaşırdılar. Çünki Yusif Məmmədəliyev keçmiş SSRİ miqyasında ən nüfuzlu alimlərdən biri sayılırdı. O, o qədər nüfuzlu və şöhrətli alim idi ki, heç kəs onun sözünün qabağında söz deməyə cəsəret etmirdi. Elə bu görkəmli alimin səyi ilə neçə-neçə institutlar və laboratoriyalar yaradıldı.

ZAHİD XƏLİLOV

Zahid müəllim tanınmış riyaziyyatçı alimdi. O da rəhmətlik Yusif Məmmədəliyev kimi böyük nüfuz sahibi idi. O, həm də çox sadə adamdı. Onun prezident olduğu illərdə baş verən bir hadisə xatirimdən çıxmır. Şıxəli Qurbanov Mərkəzi Komitədən Ədəbiyyat İnstitutunun “Əlaqələr” şöbəsinə gəl-

miş, sonra yenidən MK-ya qayıtmışdı. O, gedəndən sonra şöbəni Mirəli Seyidova tapşırırmışdı. “Əlaqələr” şöbəsində Mirəli Seyidovla, Şıxəli müəllimlə əlaqə yaratmaq olmurdu. Bu barədə Mirəli müəllimdən soruşanda demişdi:

– Mən o şöbənin səlahiyyətli adamı deyiləm. Bu barədə mənə əmr verilməyib.

Bunu eşidəndə Şıxəli müəllim çox təəccüblənmişdi:

– Mən ərizə yazmışam axı. Bu necə ola bilər.

O, bu əhvalatı Zahid müəllimdən soruşanda o, özünə-məxsus şəkildə belə bildirmişdi:

– Mərkəzi Komitənin adamını işdən çıxara bilmərəm.

RÜSTƏM İSMAYİLOV

Rüstəm İsmayılov akademiyanın prezidenti olmamışdan öncə məsul vəzifədə – Bakı şəhər Sovetinin sədri işləyirdi. O, dövlət işlərinə yaxşı bələd olan, işgüzar adam idi. Bir neçə yeni institutun, altmış şöbə və laboratoriyanın yaradılması onun adı ilə bağlıdır. Rüstəm İsmayılov tələbə vaxtı Qosplanın sədri Baybakovla dostluğun binasını qoymuşdu. Buna görə də yeri gələndə, onun da nüfuzundan istifadə edirdi.

HƏSƏN ABDULLAYEV

Həsən müəllim tanınmış fizik idi. İndi Fizika İnstitutu onun adını daşıyır. Yaxşı yadımdadır, o vaxtlar İrəvanda sıxışdırılanlar Bakıya, Fizika İnstitutuna pənah gətirirdilər. Fizika İnstitutu erməni kilsəsinin yanında yerləşirdi. Həsən müəllim ona pənah gətirənlərin çoxunu işə götürmüşdü. Təbii ki, bu işə götürülən adamların çoxu sonralar özlərinə müvafiq iş tapdılar. Həsən müəllim olduqca sadə adam idi. Bəzən iclaslarda o qədər hirsələnirdi ki, onu tər basırdı. Onun maraqlı

bir adəti var idi. Bütün institutların şöbə müdirilərini qəbul edib onları bir-bir dindirirdi. Ədəbiyyat İnstitutunda da belə bir hadisə baş verdi. Biz hesabat verməli olduq. “Mətnşünaslıq”, “Sovet ədəbiyyatı”, “Folklor” şöbələri qalmışdı. Doğrusu, hamı həyəcanlı idi. Dedilər Həsən müəllim bizi Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin binasında qəbul edəcək. Biz deyilən vaxtda oraya getdik. Prezident bizi kabinetində qəbul etdi. Müavini, institutların direktorları orada idilər. O, sualı Kamal Talıbzadəyə verirdi. Kamal müəllim bir növ işçiləri ona təqdim edirdi. Şöbədən üç nəfər (Ə.Axundov, N.Seyidov və mən) iştirak edirdi. O, birinci Əhliman müəllimdən nə iş gördüyü haqqında soruşdu. O, dedi:

– Dastanları, nağılları çapa hazırlamışdıq.

– Bunları yaxşı eləmisiniz. Nağıllarda sehrli xalçalara bürünüb bir ölkədən başqa ölkələrə uçmaq indi kosmosa uçmaq deyilmi?

Növbə gəlib mənə çatdı. Kamal müəllim dedi:

– Şöbəmizin ən cavan əməkdaşdır, filan işlərlə məşğul olur, erməni dilini mükəmməl bilir.

Mən hiss etdim ki, Həsən müəllim şübhələndi (kim bilir, bəlkə də mənə başqa millətin nümayəndəsi hesab etdi), dedi:

– Bunu verin ona (bir ağ vərəq verdi). Bir şey yaz, ver mənə (mənə xitabla dedi).

Mən özümü itirdim:

– Qələmim yoxdu.

Fikirləşdim ki, Həsən müəllim işin üstündən keçər, amma belə olmadı. Elə bu vaxt Əliheydər Hüseynov mənə bir qələm verdi. Öz-özümə xeyli düşündüm ki, axı mən nə yazım. Adımı, atamın adını və soyadımı yazıb, vərəqi ona verdim. O, vərəqi alıb baxan kimi gülümsündü:

– Çox gözəl yazırsan, muncuq kimi...

Baxdım razı qalıb, bir az sakitləşdim.

Bəli, Həsən müəllim hər bir işçini özü dinləyəndən sonra həmin adamın işdə qalıb-qalmayacağını müəyyən edirdi.

Məsələn, musiqişünasa deyirdi:

– Get o pianinoda bir şey çal.

O, pianinoda bir şey çala bilməsəydi, onu qəbul etmirdi.

Yadımdadır, bir dəfə bir qadından soruşdu:

– Siz nə ilə məşğul olursunuz?

– Mirzə Cəlilin fəlsəfi görüşlərindən yazıram.

– Onu hansı dildə oxuyursunuz?

– Rus dilində.

– Mirzə Cəlilin fəlsəfi görüşlərini yazmaq üçün Mirzə Cəlili Azərbaycan dilində oxumaq lazımdır. Yaxşı yadında saxla, rus dili Azərbaycan dilinin koloritini verə bilməz. Mirzə Cəlili ana dilində oxumadan Mirzə Cəlil haqqında yazmağa heç kəsin haqqı yoxdur. Mən sizi qəbul edə bilmərəm.

Bəli, Həsən müəllim olduqca dəqiq, işgüzar adamdı, həmişə istedadlı adamlara geniş yer verirdi.

ELDAR SALAYEV

Bir hadisə ilə bağlı Eldar Salayevlə bir neçə dəfə görüşmüşəm.

Mənim xalam oğlu Nizami 30 ildir ki, Moskvada yaşayır. Orada Kosmik Tədqiqatlar İnstitutunda işləyir. Bir gün xalam oğlu mənə telefonla xəbər göndərdi ki, elmi rəhbərim Bakıya gəlir, onu qarşıla. Mən deyilən vaxtda xalam oğlunun elmi rəhbəri Pustinoyu dəmiryol vağzalında qarşıladım. O, həyat yoldaşı ilə gəlmişdi. Qonaqları evimə gətirdim. Bizim həyət qonağın çox xoşuna gəldi. O, taxtın üstündə əyləşib mənimlə şirin-şirin söhbət etməyə başladı. Düzü, bu elm adamının qeyri-adi sadəliyi məni çox heyrətləndirdi. O, Kosmik Tədqiqatlar İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, professordu, döv-

lət mükafatı almışdı. Buna baxmayaraq, çox mehriban və sadə adamdı. Elə buna görə də bizim söhbətimiz axarında gedirdi. O, məndən Eldar Salayevi xəbər aldı. Onunla görüşmək istədiyini bildirdi. Mən gülümsündüm:

– Bu çətin iş deyil. Mən onun qohumu Kərim Allah-verdiyevlə yaxınam. Ona deyərəm.

Pustinoy da gülümsündü.

– Mən Eldar Salayevlə aspirant yoldaşı olmuşam. Özüm bilərəkdən sizin evi seçdim, belə daha yaxşıdır. Amma Eldarla da görüşsəm, pis olmaz.

Bu söhbətdən az keçməmiş mən Kərimə xəbər göndərdim ki, bəs belə bir qonaq var, Eldar Salayevə xəbər ver. Kərim ona Pustinoyun Bakıya gəldiyini deyəndə o, qonağın harada qaldığını soruşur. Kərim mənim adımlı çəkəndə Eldar Salayev çox təəccüblənir:

– Bu bizim əməkdaş kimdir ki, onun evində qalır.

Bəli, tezliklə Eldar Salayev qonağın dalınca maşın göndərdi. Pustinoy onun yanına bir neçə dəfə gedib – gəldi. Köhnə dostlar ötənləri, keçənləri xatırladılar.

FƏRƏMƏZ MAQSUDOV

İş elə gətirmişdi ki, mən Fərəməz Maqsudovu hələ Elmlər Akademiyasının prezidenti olmamışdan əvvəl tanıyırdım. O, görkəmli riyaziyyatçı idi. Yaxşı yadımdadır, 1974-1975-ci illərdə Xankəndinə, Pedaqoji İnstituta imtahan komissiyasının sədri kimi getmişdim. O vaxtlar Nəriman müəllim Fərəməz müəllimə mənimlə salam göndərməyi unutmur, utana-utana deyirdi:

– Sizə zəhmət olacaq, amma Fərəməz müəllimə salam deyin.

Mən də Bakıya gələn kimi Fərəməz müəllimin yanına gedir, Nəriman müəllimin salamını ona çatdırırdım. Həm də

Fərəməz Maqşudov T.Fərzəliyevlə bir məhəllədə böyümüşdü. Bir maraqlı əhvalat Fərəməz müəllimlə aramda daha isti münasibət yaratdı.

80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan Aşıqlarının qurultayı keçirilmişdi. Aşıqlarla bağlı kitab da hazırlanırdı: “Aşıqlar və el şairləri”. Beş cilddən ibarət hazırlanacaq bu kitabın məsuliyyəti mənim üzərimə düşmüşdü. Çünki M.Təhmasib, Ə.Axundov dünyalarını dəyişmişdilər. “Aşıqlar və el şairləri” kitabının iki cildə çap edilməsi qərara alındı. Bu kitaba müqəddiməni mən yazdım. “Aşıqlar və el şairləri” kitabından Fərəməz Maqşudova da vermişdilər. O, Azərbaycan Aşıqlar qurultayında çıxış etməmişdən öncə kitabın müqəddiməsini oxumuş, bəyənmişdi. Buna görə də Əziz Mirəhmədovdan soruşmuşdu:

– Bu müqəddiməni yazan kimdi?

Əziz müəllim məni ona belə təqdim etmişdi:

– Çox istedadlı alimdi, amma qayğıları çoxdu. Doktorluq işi çoxdan hazır olsa da, müdafiə edə bilmir. Maliyyə çətinliyi var.

– Yaxşı, onu mənim yanına göndər. Ona mütləq kömək etmək lazımdır.

Sovetlər dönəmində bütün sənədlər Ali Attestasiya Komitəsinə rus dilində göndərməli idi. Bu tələb açıq şəkildə elan edilməsə də həqiqət belə idi. Dissertasiyanı tərcümə etmək üçün çoxlu pul tələb olunurdu. Bu qədər pulu tapmaq məndən ötrü müşkül məsələyə çevrilmişdi. Elə buna görə də mənim elmi işim əlimdə qalmışdı.

Bir gün Əziz müəllim (Əziz Mirəhmədov) məni yanına çağırırdı:

– Sənin işini yoluna qoymuşam. Fərəməz müəllim mənə dedi ki, get onu (məni nəzərdə tuturdu) yanına göndər, kömək edəcəm.

Təbii ki, bu sözləri Əziz müəllimdən eşitsəm də, qulaqlarıma inanmadım. Birtəhər özümü ələ alıb Təhmasib Fərzəliyevə dedim:

– Gəl səninlə bərabər gedək.

O, o saat razılaşdı.

– Yaxşı, gedək.

Mən Təhmasib Fərzəliyevlə bərabər Fərəməz müəllimin yanına getdim. O, məni görən kimi soruşdu:

– Sənin elmi işinin tərcüməsinin xərci nə qədərdir?

– Dörd min manat.

O, bunu eşidəndə təəccübləndi.

– Mən sənə 400-500 manat kömək edərdim, amma... baxıram doğrudan da sənə çoxlu pul lazımdır.

Düzdür, Fərəməz müəllim mənə maddi tərəfdən kömək edə bilmədi, amma onun mənə qarşı xüsusi diqqəti, alim kimi yüksək qiymət verməsi heç vaxt yadımdan çıxmır.

MƏMMƏD ARIF

Məmməd Arif çox ciddi, məsuliyyətli adamdı. O vitse-prezident idi. Əvvəllər “Sovet ədəbiyyatı” şöbəsinin müdiri olmuşdu. Sonralar o, bu şöbəni Yəhya Seyidova həvalə etmişdi. Kimin Arif müəllimlə işi olsa, onun yanına gedərdi. Bütün çap olunan kitablar prezidiumdan keçərdi. O kitablarla M.Arif tanış olurdu. M.Təhmasib və Ə.Axundovun dediklərinə görə o, uzun müddət nəşriyyat işçisi olduğundan kitab işini əla bilirdi. Üstəlik, tərcümə işi ilə də məşğul olmuşdu. O, kimi yanına çağırırsa, onu qorxu bürüyürdü ki, görəsən bu görüş nə ilə nəticələənəcək. Onun yanına gedənlər (M.Təhmasib, Ə.Axundov) deyirdilər ki, Arif müəllim elə adamdı ki, necə olsa nöqsan tapır. Həm də onun qəribəliyi ondadır ki, nöqsanı tez tapır. O saat əlini həmin kitabın səhifəsinə qoyub deyir:

– Bu nədir?

Çox qabiliyyətli adam idi. Onun baxdığı kitablarda bir dənə də olsun səhv gedə bilməzdi.

MƏMMƏDAĞA ŞİRƏLİYEV

Məmmədağa Şirəliyev çox sadələvh, sadə bir adamdı. Tale elə gətirmişdi ki, mən o vaxtlar adi bir laborant, o mənim işlədiyim Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru idi. Onun kabinetini ikinci mərtəbədə idi. Bizim şöbənin otağı Məmmədağa Şirəliyevin kabinetini ilə üzbəüz idi. O, cavan olduğuma görə bəzi işləri mənə tapşırırdı. Müxtəlif təşkilatlara adam toplamaq, məktub aparmaq və s. işləri mən yerinə yetirirdim. Məmmədağa Şirəliyev onun tapşırıqlarını yerinə yetirdiyimə görə mənə həmişə belə deyirdi:

– Bax, mən sənə iş yarıtdığına görə borcluyam.

Məmmədağa Şirəliyev bir az öncə qeyd etdiyim kimi, çox sadələvh adam idi. Özünün saati yoxdu. Onun kabinetinin girəcəyində bir saat asılmışdı. Professorun katibəsi kələkbazdı. O, hiss edəndə ki, Məmmədağa Şirəliyev işdən gec getmək fikrindədir, tutaq ki, saat 4.00-dı, əqrəbləri dəyişib 6.00 eləyirdi. Bir az keçəndən sonra direktor saatin neçə olduğunu soruşanda katibə ona deyirdi:

– Saat altıdır.

– Nə danışırsan, mən getdim.

O, çantasını götürüb gedirdi. Amma maraqlıdır ki, belə əhvalatlar az olmamışdı. Buna baxmayaraq, o, bir dəfə də olsun katibəyə bu səhvinə görə acıqlanmadı, onu danlamadı.

Bir dəfə mənim də başıma maraqlı əhvalat gəldi. Məmmədağa Şirəliyev məni çağıraraq dedi:

– Mən filan yerə gedirəm, gəl otur mənim yerimdə. Məni soruşsalar, bir şey deyərsən.

– Yaxşı.

Bəli, direktor çıxıb gedəndən sonra keçib onun yerində oturdum. Bir xeyli keçəndən sonra darıxmağa başladım. Bir az gözləyəndən sonra öz-özümə dedim:

– Durub çıxım gedim. Onsuz da axşam dərsə gedəcəyəm.

Durub çıxdım kabinetdən. Gəldim Malakan bağına. Dedim bir az dincələrəm. Bir də baxdım Məmmədəğa Şirəliyev düz üstümə gəlir. Özümü itirdim, amma o mənim yanımdan keçib getsə də mənə heç nə demədi.

Bir gün işə gedəndə Məmmədəğa Şirəliyevlə qarşılaşdım. O, dərhal məni yanına çağırdı. Amma mən qaçmaq istəyirdim. Məmmədəğa Şirəliyevin məndən əl çəkməyəcəyini görüb, onun yanına gəldim. O, mənimlə görüşən kimi dilləndi:

– İşə getmirsənmi, daha niyə çəkinirsən məndən.

Sonra o, giley-güzara başladı:

– Üç gündü xəstəyəm, işə çıxma bilmirəm. Di gəl bir məni yada salan yoxdu. Bircə gün qapının zəngi vuruldu. Sevindim ki, yəqin məni yada salıb gələn var. Qapını açdım ki, qapının ağzında bir aspirant dayanıb. Bir kağız gətirib ki, buna qol çək. İndi sənə məsləhətim odur ki, nə xəstələn, nə də mənim kimi kiminsə səni arayıb-axtaracağını ağına gətir. Çalış həmişə sağlam ol.

ƏZİZ MİRƏHMƏDOV

Əziz Mirəhmədov Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru olmamışdan öncə “Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası” seriyası onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilmişdi. Əziz müəllim həddən ziyadə ciddi adam idi. Adəti idi, işə həmişə gec gəlirdi. Bunun da səbəbi o idi ki, o, bütün işlərini gecə görür, gecə saat 4.00-da yatardı. Əziz müəllim Cəlil Məmmədquluzadənin tədqiqatçısı idi, bir sıra kitabların araya-ərsəyə

gəlməsində əməyi vardı. Mənim məqalələrimdən tutmuş müqəddimələrə qədər hamısını oxumuşdu.

Yadımdadır, 1979-cu ildə işiq üzü görən “Azərbaycan məhəbbət dastanları”na son söz və kommentariyalar yazmışdım. Təsadüfən o vaxtlar Əziz müəllimlə trolleybusda rastlaşdıq. O, məni görən kimi dedi: “Mən Azərbaycan məhəbbət dastanları”nı oxudum. Yaxşı izahatlar vermişən. Çox sağ ol”. Əziz müəllim belə idi, bəyəndiyi əsərə, kitaba dərhal qiymət verirdi. Həm də ondan ötrü yer, məkan anlayışı yox idi. Oxuduqlarını dəyərləndirirdi.

Maraqlıdır ki, bəzən Əziz Mirəhmədovun işgüzarlığı narahatlıq yaradırdı. O, düzəlişlərə ciddi yanaşır, yeri gələndə mətbuatda (“Ədəbiyyat” qəzeti) səhv və ya düz etdiyini də etiraf etməyi bacarırdı. Bir sözlə, böyük alim idi.

HƏMİD ARASLI

Yadımdadır, M.P.Vaqifin çap olunmayan şeirləri haqqında bir məqalə hazırlamışdım. Mən həmin məqaləni Həmid müəllimə verdim. O, məqaləni məndən aldı. Aradan bir aydan çox vaxt keçəndən sonra mən onun yanına getdim. O, məni görən kimi dedi:

– Məqaləni oxudum. Çox yaxşıdır. Üstünü yazıb elmi katibə vermişəm. Sən məqaləni hələ götürməyibsən?!

Elmi katib xeyli axtarandan sonra məqaləni tapıb mənə verdi.

Həmid müəllim bir sıra kitabların redaktoru idi. O, bütün çap olunan əsərlərdən xəbər tutar və onlara vaxtında münasibət bildirərdi. İşgüzar, çalışqan adamlara xüsusi diqqət göstərirdi.

MİRZƏAĞA QULUZADƏ

Əvvəlcə Mirzəağa müəllim “Orta əsrlər” şöbəsinin müdiri idi. Ə.Səfərli, Y.Xəlilov, Azadə Rüstəmovə bu şöbədə işləyirdilər. Mən Mirzəağa Quluzadəni o, şöbə müdiri olandan sonra tanıyıram. O, M.Təhmasiblə çox yaxın idi. Onlar bir qrupda oxumuşdular.

Mirzəağa müəllim çox mülayim idi, bir sözlə adam incidən deyildi. M.Təhmasib həyatdan narazı, gileyli idi. Bir də baxırdım M.Təhmasib getdi direktorun otağına.

Onlar keçənləri xatırlayıb, xeyli söhbət edərdilər.

YAŞAR QARAYEV

M.Təhmasibin ölümündən sonra bizim şöbə (folklor şöbəsi) bir neçə il (1982-1986) rəhbərsiz qaldı. 1986-cı ilin axırlarında Yaşar Qarayev şöbə müdirliyinə məni məsləhət gördü və 1987-ci ildən şöbə müdiri təsdiq etdi. Çünki Y.Qarayev məni yaxşı tanıyırdı. Yadımdadır, o, məndən bir il öncə Akademiya-ya gəlmişdi. Mən Yaşar müəllimlə İrəvanda da görüşmüşdüm.

Məmmədcəfər müəllim onu çox istəyir və himayə edir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, Məmmədcəfər müəllimin bütün kitablarının redaktoru Yaşar Qarayev idi. Həm də Məmmədcəfər müəllim yaxşı qələm sahibi idi. Bir sözlə, Yaşar müəllimin alim kimi formalaşmasında onun böyük xidməti vardı. Sonralar Yaşar müəllim də (Əziz Mirəhmədovdan sonra) Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru oldu. O, böyük nəzəriyyəçi, tanınmış alimdi. Yaşar müəllimin çox mehriban xasiyyəti vardı. Yaşının ahıl vaxtlarında onda folklorə qayıdış başlandı. Yaşar müəllimin Folklor Mərkəzinin yaranmasında da böyük rolu vardı. O, həm də antologiyaların hazırlanmasında yaxından iştirak edirdi. Bir sözlə, əsl elm adamı idi.

XƏLİL RZA ULUTÜRK

Xəlil müəllim çox alovlu şair, türk ruhlu adamdı. Buna görə onu Azərbaycan Pedaqoji Universitetindən uzaqlaşdırdılar, onun akademiyada işləməsi məsləhət görüldü. Çünki Xəlil müəllimin alovlu vətənpərvərliyi və türkçülüüyü ilə Sovet ideologiyası uyğun gəlmirdi. Beləliklə də, o, Ədəbiyyat İnstitutunda işləməyə başladı.

Xəlil müəllim gündəlik yazırdı. Maraqlıdır ki, o, partiya iclasında da gündəliyinə qeydlər edirdi. Yadımdadır, bir dəfə partiya iclaslarının birində çıxış edəndə dedi:

– Bir dostum var. O, mənə dedi, Xəlil, bir kitab var, oxumusanmı? Dedim yox, görməmişəm. Dostum dedi, bəs xəbərin yoxdu, bu kitab bizim institutun adı ilə işıq üzü görüb. Dostum həmin kitabı verdi mənə, evə aparıb diqqətlə oxudum. Bu kitab bizim yaxın dostumuz İ.Abbaslının kitabıdır. Kitabda ciddi məsələlər qoyulub.

Xəlil müəllim olduqca sadə, qürurlu şəxsiyyət idi. Xatırlayıram ki, bir dəfə Qarabağa səfərimizin birində avtobusla gedəndə Xəlil müəllim bizə baxıb dedi:

– Hə, bura baxıram çox münasib yerdi. Buradan heç kəs bir yana qaça bilməz. Bu da bir iclasdı. Di durmayın, ürəyinizi boşaldın.

Bəli, Xəlil Rza Ulutürk böyük şair, yaxşı tərcüməçi idi.

MİRƏLİ SEYİDOV

Mirəli müəllimin Azərbaycanda mifologiya sahəsində böyük xidmətləri var. O, orta əsrlər ədəbiyyatı mütəxəssisi, Qövsü Təbrizinin tədqiqatçısı, tanınmış mifoloq idi. Mirəli müəllimin “Azərbaycan xalqının soy-kökünü düşünərkən”,

“Yaz bayramı” və b. əsərləri xüsusilə maraqlıdır. Mən Mirəli müəllimlə bağlı iki məqalə yazmışam. Bunlardan birini “Vedibasar”, birini isə “Dədə Qorqud” dərgisində dərc etdirmişəm. Bunu deməkdə məqsədim odur ki, mən elmi rəhbərim haqqında deyəcəklərimi elə bu məqalələrdə qeyd etmişəm. Elə buna görə də əlavə söz deməyə ehtiyac yoxdur.

ƏBÜLFƏZ HÜSEYİNİ

Əbülfəz müəllim çox yaxşı alim, sadə insan idi. O, əslən cənubdandı. Mən Həmid Məmmədzadə, Mirzə Pir Abbas, Qasım Cahani kimi o taylı qardaşlarımızı yaxşı tanıyırdım. Əbülfəz Hüseyni də mənim yaxşı tanıdığım, yaxın ünsiyyətdə olduğum adamlardan biri idi. O, tez-tez kitab tərtib edirdi. Əbülfəz müəllim həm yaxşı tərtibatçı, həm də fars dilinin, əruzun kamil bilicisi idi. O, özü barədə danışmağı sevməzdi. Mən sonralar tədqiqat nəticəsində öyrəndim ki, hələ müharibə illərində Cənubi Azərbaycanda, Təbrizdə böyük fəaliyyət göstərən ziyalı olmuşdur. Qəzetlərə ən çox folklor nümunələrini məhz Əbülfəz müəllim göndərmişdi. O, həm də Nəbatinin tərtibçisi idi. Ə.Hüseyni Nəbatinin ən böyük divanını tərtib etməklə bərabər, onunla bağlı bir dastan da tapıb üzə çıxarmışdı. Mən də Nəbatinin şeirləri ilə maraqlandığımından Əbülfəz müəllimlə dostluğumuz daha da möhkəmləndi. Mənim topladığım materiallar da onu maraqlandırırды. Yadımdadır, o, “Xançoban” dastanını çox sevirdi. Həm də Əbülfəz müəllim yaradıcılıq qabiliyyəti olan adamdı, bir neçə pyes yazmışdı.

Bir dəfə o, mənə “Xançoban” dastanı haqqında ssenari yazmağı təklif etdi. Mən ona dedim:

- Axı, mənim bu işdə səriştəm yoxdu.
- Eybi yox, mən hazırlayaram.

O, mətn əsasında beş-altı səhifəlik bir ssenari hazırladı. Bundan sonra o, mənə dedi ki, C.Cahangirovla da danışmışam. Gəl onlara gedək. Onunla C.Cahangirovun yanına getdik. Ə.Hüseyni onunla söhbət edib ssenarini göstərdi. C.Cahangirov Ə.Hüseyninin yazdığı ssenarini bəyəndi.

Əbülfəz müəllim Azərbaycan xalqının qədim abidələri ilə də çox maraqlanırdı. Dəfələrlə Qobustanda olmuş, Naxçıvana, Gəmiqayaya getmişdi, albom düzəltdi.

Əbülfəz Hüseyni Hüseyn Cavidin “Peyğəmbər” pyesini tacik dilinə tərcümə etmişdi. Tacikistanda bu əsərin tamaşası gözlənildiyindən Əbülfəz müəllim mənə dedi:

– Sən mənimlə Düşənbəyə getməli, orada mənə dayaq olmalısan.

Mən Ə.Hüseyni ilə Düşənbəyə getdim. Mən onunla bərabər “Peyğəmbər” əsərinin müzakirəsində iştirak etdim. Orada mədəniyyət naziri, tanınmış aktyorlar vardı. Tacik dili ilə fars dili arasında demək olar ki, fərq olmadığından Əbülfəz müəllim əsəri yaxşı tərcümə etmişdi. Çünki o, fars dilini mükəmməl bilirdi, tərcümə sahəsində səriştəli idi. Ə.Hüseyninin tərcüməsi qəbul olundu.

Yadımdadır, Əbülfəz müəllim Şıxəli Qurbanovun “Sən-siz” pyesini də tacik dilinə tərcümə etmişdi. Bu əsərin müzakirəsi və tamaşası payızda gözlənilirdi. Əbülfəz müəllim yenə mənə dedi:

– Sən mənimlə yenə Düşənbəyə getməlisən.

Mən etiraz etmədim. Onunla bərabər Tacikistana getdim. Ə.Hüseyni tərcümədən aldığı qonorarın puluna gül çəlgəngi bağlatdı. Biz bunu Azərbaycan Respublikası adından səhnəyə qoyduq.

Əbülfəz müəllim çox kasıbyana həyat sürürdü. O, daha çox dərvişsayağı adamdı. Biz onunla eyni yerdə qaldığımızdan işə gedəndə tez-tez rastlaşırdıq.

Yaxşı yadımdadır, onun ömrünün son çağları idi. Qış fəsli idi, Bakıya xeyli qar yağmışdı. Hava soyuq idi. Nazik geyinmişdi. Soyuq olduğuna baxmayaraq, plaşı qolunun üstünə atmışdı. Mən həmişə ona “ağa” deyə müraciət edirdim. İndi də nəyə görə bu soyuqda belə elədiyini soruşmaq istəyəndə him-cimlə məni başa saldı ki, gəl gedək, yolda deyəcəyəm. Mən işi belə görəndə, heç nə deməyib onunla bərabər piyada getməyə başladım. Biz bir zibil qutusuna yaxınlaşanda birdən Əbülfəz müəllim qolunun üstünə atdığı plaşı açıb mənə göstərdi. Baxdım nə?! Plaş geyiləsi vəziyyətdə deyil, cırıq-cırıqdı. O, plaşı zibil qutusuna atıb qoluma girdi:

– İsrafil, görürsənmi, bu plaş geyiləsi vəziyyətdə deyildi. Ona görə də onu qolumun üstünə atmışdım. Düşündüm ki, əgər mən bu qışın günündə, soyuq havada pencəklə bayıra çıxsam, adamlar dərhal məni dəli, ağılsız kimi qiymətləndirəcəklər. Əlbəttə, mənə ürəyi yananlar da, lağ edənlər də tapılacaq. Elə buna görə də bu cırıq plaşı qolumun üstünə atmağı qərara aldım. Fikirləşdim ki, kənardan seyr edənlər mənim soyuğa davamlı adam olduğumu anlayacaq, buna adi hal kimi baxacaqlar.

Əbülfəz müəllim çox kövrək və həssas adamdı. O, bir dəfə mənə qardaşımdan söz açdı:

– Bilirsən nə var, İsrafil. Mən Aşqabadda olanda qardaşım da Aşqabadda imiş. Sən taleyin işinə bax ki, qardaşım mənim həsrətimə dayanmayıb, özünü Araza atıb. Sahilə çıxan kimi onu tutub üç il iş kəsib, Aşqabadda zindana salıblar. Bax, o vaxtlar mən də Aşqabadda ezamiyyətdə olmuşam. Amma qardaşımın burda – həbsxanada olduğunu bilməmişəm. Belə də faciə olar?

Söhbət buraya çatanda Əbülfəz müəllim hönkürüb ağladı. Doğrusu, mən onu heç vaxt belə kədərli, dərddli görməmişdim.

Allah rəhmət eləsin, Əbülfəz müəllimin dəfnini də unuda bilmirəm. Səhv etmərsə, onu Biləcəridə torpağa tapşır-

dıq. Cənazəni sandıqda çıxartdılar. Hamı bunu görəndə təəccübləndi. Dedilər ki, bu onun vəsiyyətidir. O, vəsiyyət eləyib ki, haçan imkan olsa, qohumlar mənim sümüklərimi Vətənə aparıb torpağa tapşırırlar. Mən özüm Vətənə gedə bilmədim, bəri sümüklərim Vətən torpağına qarışsın ki, mənim də ruhum şad olsun.

ƏHLİMAN AXUNDOV

Əhliman müəllim çox sadələvh insan idi. Yaşı çox olsa da, mənimlə öz tay-tuşu kimi rəftar edirdi. O, o vaxtın dəbində köynək geyinər, belinə enli kəmər bağlayardı. Yaxşı toplayıcı kimi tanınmışdı. Şən əhvallı, zarafatçı adamdı. Mən dəfələrlə onunla ekspedisiyalarda olmuşam, xəstə olanda ona baş çəkmişəm. Onun ən maraqlı cəhəti gündəlik yazması idi. Biz həmişə ekspedisiyalara gedəndə bazar və çayxanalara gedir, aşıqları görməyə, onların bildikləri folklor nümunələrini yazıya almağa çalışırıq. Mən toplama işinə bələd olan adam kimi deyirəm ki, bu vaxt gündəlik yazmağın əhəmiyyəti çoxdur. Yadımdadır, bir dəfə mən İrəvana iki günlüyə getməli olmuşdum. Geri qayıdanda gördüm ki, Əhliman müəllim yoxdu. Amma onun gündəliyi stolun üstündədir. O, yazmışdı: “İsrafil gedib İrəvana, hələ gəlməyib. Mən filan çayxanaya getmişdim, söyüş söyürdülər. Mənə çox pis təsir etdi, belə yerə getmək lazım deyil”.

Yadımdadır, bir dəfə mən Ə.Axundovla Naxçıvana eza-miyyətə gedəndə qış vaxtı idi. Qatarla Naxçıvana gedirdik. Sənədləri yoxlayırdılar. Hər vaqonun qabağında zabıt və əsgərlər dayanmışdılar. Birdən Əhliman müəllimin sənədlərinə baxan zabıtlər təəccübləndilər:

– Əhliman kimdi, Axundov kimdi?

Onlar Ə.Axundovdan əl çəkməyib komandirlərinin yanına apardılar. Komandir sənədlərə diqqətlə baxandan sonra

işin nə yerdə olduğunu anladı (pasporta “Axundov Əhliman Əliqulu oğlu”, ezamiyyət vərəqəsində “Əhliman Axundov Əliqulu oğlu” yazılmışdı, sadəcə bir sənəddə soyad, o birində ad birinci yazılmışdı. Zabitləri də çaşdıran bu idi), Əhliman müəllimi buraxdılar. Qış olduğu üçün Maarif naziri öz məşinını bizə verdi, sürücüsünə tapşırırdı ki, bizi həmin kəndə aparsın. O, bizə dedi ki, məktəb direktoruna da tapşırıb. Bizə kömək edəcəklər. Biz Şıxmahmudlu kəndinə getdik. Məktəbə çatanda səhər saat 10.00 idi. Tənəffüs vaxtı olduğuna görə şagirdlər də eşikdə idilər. Adamlar bizi Maarif nazirinin məşinında gördüklərindən nazirliyin məsul işçiləri zənn etdilər. Bütün müəllimlər bir yerə toplaşmışdı. Dərhal dərs hissə müdiri adamların arasından irəli çıxdı. Bizə məlumat verərək bildirdi ki, direktor Naxçıvana yanacaq üçün gedib, burada yoxdu. Müəllimlərin arasında başıbağlı müəllimlər də vardı. Müəllimlər yaşayışın çətinliyindən, məktəb binasının olduqca köhnə olmasından danışmışdılar. Biz diqqətlə onlara qulaq asırdıq. Axırda Əhliman müəllimə də söz verdilər.

– Mən Əhliman Axundovam. Bax bu da (əli ilə məni göstərdi) İsrafil Abbasovdur.

Əhliman müəllimin çıxışını eşidən kimi bizi Maarif nazirliyinin işçiləri bilən adamlar onların dərdlərinə şərik ola bilməyəcəyimizi başa düşdülər. Başıbağlı müəllimlərdən biri şagirdlərdən birinə bir dəmir parçası verib dedi:

– Get zəngi vur.

Oğlan o dəmir parçasını dirəyə bərkidilmiş bir dəmirə döyəclədi. O saat başımıza toplaşan adamlar dağıldı. Hərə öz işinə getdi. Dərs hissə müdiri bir nəfər müəllimi bizə bələdçi verib dedi:

– Bu müəllim sizi kolxoz idarəsinə aparacaq. Orda bir mühasib var. Sizin istədiyiniz materiallar onda var.

Müəllim, yəni bizim bələdçi total idi. O, axsaya-axsaya qabağa düşdü. Biz də onun dalınca piyada getməyə başladıq. Sən demə, məktəb kəndin bu başında, kolxoz idarəsi kəndin o biri başında imiş. Bir sözlə, yol uzaqmış. Üstəlik, qışın soyuğu da bir tərəfdən. Bizə bələdçilik edən müəllim şagirdlərin bir neçəsinə bizə bələdçilik etmələrini xahiş etsə də, onlar müəllimin sözünü qulaqardına vurub bizdən uzaqlaşdılar. Biz çətinliklə olsa da, gəlib kolxoz idarəsinə çatdıq. Orada mühasibi tapıb nə məqsədlə gəldiyimizi deyəndə o gülümsündü:

– Məndə siz dedikləriniz var, amma burada söhbət uza-nacaq. Razi olsanız, evə gedərik.

Əhliman müəllim onun dediyi ilə razılaşdı. Biz mühasibin evinə getdik. Burada bizə məlum oldu ki, mühasib bədii yaradıcılıqla məşğul olurmuş. Necə deyərlər, biz ünvanı səhv salmışdıq. Həm də qış, soyuq kənd yeri, hava qaranlıq... Qaldıq belə. Ev sahibi həvəslə özünün yaradıcılığından söz açıb dedi:

– Mən bir dram əsəri yazmışam. Görək bəyənəcəksinizmi?

Biz ac idik, bir tərəfdən də soyuq əhdimizi kəsmişdi. Amma çarəmiz yoxdu, biz ev sahibinin altmış pərdəlik dram əsərinə qulaq asmalı olduq. Səhərisi biz yola çıxdıq. Çox çətinliklə gəlib magistral yola çatdıq. Gözləməyə başladıq. Bu vaxt bir “Villis” gəldi. Biz əlimizi qaldıran kimi maşın dayandı. Sürücü bizə tərəf baxıb dedi:

– Mən sizi tanıyıram. Siz keçən il də gəlmişdiniz.

Biz maşına əyləşib mehmanxanaya gəldik. O vaxtlar çörək qıt idi. Adamlara qara çörək verirdilər. Ancaq xəstə olana ağ çörək almağa icazə verirdilər. Əhliman müəllim nə fikirləşdisə dedi:

– Burda yaxşı piti bişirirlər. Gəl sifariş verək, evdə bişirib gətirsinlər.

Mən razı oldum.

Günorta olan kimi pitini gətirdilər. İnsafən çox yaxşı bişirmişdilər. Amma biz yeməyə çörək tapmadıq. Doğrudan da, nə qədər ləziz xörək olsa da, çörəksiz yeyilmir. Biz səhər partiya komitəsinə müraciət etdik. Göstəriş verildi ki, hər gün bufetdən bizə yarım kilo çörək verilsin. Bundan sonra mən çörəyi alıb gətirdim. Pitini ağız dadı ilə yedik.

Əhliman müəllimin yağ içmə əhvalatı da maraqlıdır. Bunu mənə rəhmətlik Təhmasib müəllim danışdı. O, deyirdi ki, bir dəfə Əhlimanla Kəlbəcərə ekspedisiyaya getmişdik. Bizi rayonun birinci katibi evinə qonaq apardı. O saat süfrə açdılar. Ortaya bir bankada yarım kilo ərinmiş yağ qoydular. Ortalıqda adamların görünmədiyini görüb Əhliman müəllim mənə dedi:

– Təhmasib, çoxdandır belə yağ görməmişəm. Bu yağ içəcəyəm. Ürəyim istəyir.

Mən etiraz etdim:

– Olmaz. Belə eləmə, ayıbdır.

Amma Əhliman müəllim mənim etirazıma baxmayıb yağı başına çəkdi. Boş bankanı da bir tərəfdə gizlətdi. Gəlib baxdılar ki, yağ yoxdu. Heç nə demədilər. Az keçmədi, hardansa yağ tapıb gətirdilər. Yağı plova tökəndən sonra yeməyə başladılar.

İSRAFİL MƏMMƏDOV

İsrafil müəllim yaşca məndən böyükdür. Aramızda təxminən 10 il fərq var. İkincisi, o, tanınmış tarixçi alimdir. Vaxtilə, “Sovet Ermənistanı” qəzetinin redaktor müavini, redaktoru işləyib. Bir sözlə, tanınmış adamdır. Azərbaycan Dövlət Radio və Televiziya Verilişləri Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin erməni dilindəki proqramları İsrafil müəllimin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə fəaliyyətə başlamışdır. İsrafil müəllimin tariximizə aid sanballı əsərləri vardır.

Mahmud ALLAHMANLI

filologiya üzrə elmlər doktoru, professor,
B.Çobanzadə adına Ukrayna Respublika
mükafatı laureatı

BİR KİTABIN TƏƏSSÜRATI *(birinci yazı)*

Bu yazı çoxdan yazılmalıydı. Bəlkə də bir neçə il idi ki, bu yazını yazmaq ətrafında düşünürdüm. Ancaq hansı səbəbdənsə deyəcəklərimi yazıya gətirə bilmirdim. Məndə belə hallar olur. Folklorşünaslığımızın bu gün ön cərgəsində addımlayan, onu qanından, canından əziz tutan filologiya üzrə elmlər doktoru, professor İsrəfil İsmayıl oğlu Abbaslı haqqında da yazmaq istəyəndə belə bir halla qarşılaşdım. Təkrar qeyd edirəm ki, “Areal rasprostraneniya i vliyaniya Azerbaydjanskix dastanov” (2001), “Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsiri məsələləri” (2007), “Azərbaycan həqiqətləri (erməni ədəbi mənbələrində)” (2008) kitablarının hər birini oxuduqda məndə onlara münasibət bildirmək istəyi olub. Folklor İnstitutunun son dövrlərdə böyük xeyirxahlıq və fədakarlıqla çapa hazırladığı “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri” seriyasından olan kitabları və ona yazılmış “Ön söz”ü (“Folklor çələngi” (XVII-XIX əsrlər əlyazmalarından seçmələr. Bakı, Nurlan, 2008), “Atalar sözü” (Bakı, Səda, 2003), H.Zeynallı. “Azərbaycan türk mahnıları haqqında” (Bakı, Səda, 2004) oxuduqda da bu istək içimdən keçib. Son olaraq 2008-ci ildə yetmiş yaşın tamamında deyəcəklərimi yazıya gətirmək istədim. Bacarmadım. Ancaq bilirdim ki, bu yazını nə vaxtsa yazacağam. Çünki burada ilk öncə böyük vətən sevgisini, yurda, torpağa bağlılığı, xalqın zəngin yaradıcılığına vurğunluğu görmüşəm. Bunu bu günümüz və gələcəyimiz üçün örnək bil-

mişəm. İnsan oğlunun nələrə qadirliyi haqqında düşünmüşəm. Bu günlərdə isə görkəmli alimimiz İ. Abbaslının “Folklorşünaslıq axtarışları” (Bakı, Nurlan, 2009) adlı kitabının birinci cildi ilə tanış oldum. Kitab iki cildə nəzərdə tutulub. Mənim deyəcəklərim isə birinci cildlə bağlıdır. Daha doğrusu bu kitab tək-cə bir folklorşünas, İ. Abbaslı haqqında düşünməni zəruri etmir. Burada bütünlükdə folklorşünaslığın uğurlu taleyi, onun nümunəyə çevriləcək və gələcək nəsillərə çatdırılacaq cəfəkeşlərinin olması haqqında xoş təəssürat yaradır. Düzdür, bu gün bütövlükdə ictimai, siyasi və mədəni həyatda kifayət qədər ağırlı problemlər nəzərə çarpır. Onun bir hissəsi folklorşünaslıqda da özünə yer tapır. Bu bütünlükdə bizə üzü qəfil dönmən ruzigarı xatırladır. Hörmətli akademikimiz Azərbaycan Respublikası Prezidenti Administrasiyasının rəhbəri Ramiz Mehdiyevin “İctimai və humanitar elmlər: zaman və məkan kontekstində” (“Xalq qəzeti”, 9 dekabr 2009-cu il) məqaləsində də aydınlıqla özünü göstərir. Çox doğru və vaxtında yazılmış məqalədir, bir növ həyəcan təbilidir, ziyanın yarısından dönmək xəbərdarlığıdır. Hörmətli akademikimiz çox doğru olaraq “tədqiqatlar yalnız şəxsi karyera üçün aparılmamalı, dövlətin, cəmiyyətin maraq və ehtiyaclarına xidmət etməlidir” qənaətini birmənalı olaraq vurğulayır. Elmimizin müasir acınacaqlı vəziyyətini səciyyələndirən və kifayət qədər dəqiqliklə deyilmiş bir məqam da var. “Elm bir biznesə çevrilib və istənilən şəxs – dövlət məmuru, yaxud iş adamı müxtəlif yollarla elmi ad almağa nail olur. Təəssüf ki, bütün bu proseslərdə elm və təhsil müəssisələrinin bir sıra əməkdaşları hazır dissertasiyaları iddiaçılara təklif edirlər. Paradoksal haldır ki, elmin paklığını qorumaq əvəzinə elm xadimlərinin özləri təsadüfi adamların elmi ad almasına rəvac verir, belə işləri elmi şuralarda dəstəkləyirlər. Söz yox ki, bu cızma-qaralar Azərbaycanın elmi potensialının artırılmasına heç bir xidmət gös-

tərə bilməz”. Burada diqqət yetirilməli bir sıra məqamlar var. Ən birincisi, elmin gələcək taleyindən narahatçılıqdır. Respublikanı epidemiya kimi bürümüş elmi ad almaq mərəzidir. Bu elmin ağırlarını bütövlükdə içində daşıyanlara və onunla yaşayanlara aid məsələ də deyil. “Şəxsi karyera” quranlar, “elmi bir biznesə çevirib istənilən şəxs – dövlət məmuru, yaxud iş adamının müxtəlif yollarla elmi ad alması” ilə bağlı məsələdir. Bunlar isə sırf dövlət məmurları, iş adamları və onun qohum-əqrəbası ilə əlaqədar olanlardı. Unutmayaq ki, həmin təbəqə bütünlükdə Azərbaycanın havasına, torpağına da hakim kəsiliblər. Onların qarşısını isə top-tüfənglə də almaq olmaz. İnstitut rəhbərləri, eləcə də digər aidiyyəti orqanlar onların qarşısını almaqda çox-çox imkansızdılar. Bu bəlanı isə millət vəkillərindən iş adamlarına qədər olan aralıqda izləmək lazımdı. Elmin, mədəniyyətin və s. bugünkü taleyi isə (bir hissəsi nəzərə alınmazsa) onlara aid məsələ deyil. Bu ağırlığı isə orta, çörəyə möhtac olan bir ziyalı təbəqəsi var, onlar, İsrafil Abbaslı olanlar daşıyır. Ona görə də, hörmətli Ramiz müəllim, idarəçiliyin mahir ustadı kimi Sizin üzərinizə daha böyük vəzifə, bu problemləri təkcə giley-güzarla sadalamaq deyil, həll etmək vəzifəsi də düşür. Təkrar qeyd edək, belə bir vəziyyət bütünlükdə Azərbaycanın ictimai, siyasi və mədəni həyatında meydan sulamadadır. Ondan nə qədər tez qurtarılsa isə ümuminin, Azərbaycanımızın xeyrinədir. Unutmayaq ki, bizim ikinci vətənimiz yoxdur.

Bütün bunlardan əlavə, elmin, mədəniyyətin qayğısında duran, onu göz bəbəyi kimi qoruyan, taleyini ona bağlayan bir nəsil də var. Bu bütün istiqamətlərdə, istər humanitar, istərsə də dəqiq elmlərdə bir xətt kimi görünür. Müasir folklorşünaslıq da bu sıradadır. Onun İsrafil Abbaslı, Paşa Əfəndiyev, Qəzənfər Paşayev və bu silsilədən adını saymadığımız ləyaqətli nümayəndələri var, olub, olacaqdır. Təsəlliverici budur. Son

dövrün araşdırmaları kontekstində onların yaradıcılığını, hansı aktual problemləri işləmələrini izləmək kifayətdir. Haqqında danışacağımız folklorşünas alim İsrafil Abbaslı və onun “Folklorşünaslıq axtarışları” kitabı təkcə folklorşünaslığımızın deyil, ümumilikdə ədəbiyyatımızın uğurudur. Elmimizin sabahkı taleyini, millət vəkilliyindən, biznesdən elmə gələnlər deyil, elmi canı, qanı ilə suvaranlar, taleyini ona bağlayanlar müəyyənləşdirir. İsrafil Abbaslının və onun kimilərin yeri bu sırada ucalıqdır. Folklor İnstitutunun gördüyü böyük, uğurlu işlər də bura aiddir.

Folklorşünas İ. Abbaslının “Folklorşünaslıq axtarışları” kitabını oxuduqda orada nələrin olduğunu və üzümüzü hansı istiqamətə tutmağın gərəклиyi aydınlaşır. Deyəcəklərim də bu kitabla bağlıdır. Lakin bu kitab çox mətləblərin üstünə işıq salır. Onların problem kimi təhlilinə keçməzdən öncə ilk əvvəl müəllifi haqqında təsəvvür yaradır. Bir folklorşünas ömrünün necə keçməsi, hansı hisslərlə yaşaması, taleyində çox şeylərin üstündən xətt çəkib müqəddəslik və savab yolu tutması görünür. Bu xalq, vətən, torpaq sevgisinin nümunəsidir, bir növ vurğunluqdur. “Ömür yolumuzda, xüsusilə onun leyt-motivini müəyyənləşdirən elmi fəaliyyətimizdə ilk öncə ötəri, təsadüfi hadisə kimi nəzərə çarpıb sonralar zərurətə, reallığa çevrilmiş bir sıra yadda qalan anlarla qarşılaşırıq. Kitabın mövzu tutumunda – quruluşunda, xüsusilə bölmə və başlıqların düzülüşündə bu cəhət mühüm amil kimi əsas götürülmüşdür” (s. 6) deyən tədqiqatçı bir növ özü haqqında olanları, gördüyü işləri, onun istiqamətlərini xatırladır. Bütün aydınlığı isə kitabdakı bölmələr, ayrı-ayrı yazılar gətirir. Düşünürsən bu zəhmət, əzmkarlıq, milli-mənəvi dəyərlərə vurğunluq, haradandır, haradan gəlir? Yada çox şeylər düşür. Ancaq ilk öncə yada gələni kitabın sonunda, daha doğrusu üz qabığında müəllifin özü haqqında verdiyi biblioqrafik yazı oldu. O ya-

zını bütün tamlığı ilə bir folklorşünas ömrünün aydınlığı üçün burada veririk. “İsrafil İsmayıl oğlu Abbaslı 1938-ci ildə İrəvan şəhərində anadan olub. Ermənistan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix-filologiya fakültəsini bitirib (1960). Əlli ilə yaxındır Azərb. MEA Ədəbiyyat və Folklor İnstitutlarında laborantlıqdan şöbə müdirliyinə qədər elmi yaradıcılıq yolu keçib.

Folklorşünaslıq ixtisası üzrə namizədlik (1966) və doktorluq (1986) dissertasiyaları müdafiə etmiş, 1998-ci ildə isə professor elmi adını almışdır. 1988-1991-ci illərdə SSRİ EA Ədəbiyyat və Dil bölməsindəki Folklor şurasının üzvü kimi folklor problemlərinə həsr olunmuş ittifaq müşavirələrində Azərbaycan Respublikasını təmsil etmişdir.

Elmi yaradıcılığının əhatə çevrəsi çoxyönlü və çoxşaxəlidir. Oncildlik Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının altı cildində əsas məqalə müəlliflərindən, iki cildlik Kitabı-Dədə Qorqud Ensiklopediyasının ikinci cildinin redaktorlarından (həmçinin məqalə müəlliflərindən) biri olmuşdur. Folklorə aid bir sıra fundamental çoxcildliklərin nəşri də onun adı ilə bağlıdır. Altı cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin birinci cildinin redaktor müavini, cilddəki bir sıra oçerklərin, həmçinin əlliyyə yaxın toplama, tərtib və nəşr kitablarının, üç monoqrafiyanın, yüz əlliyyə yaxın elmi məqalənin müəllifidir.

Uzun illər Elmi və dissertasiya Şuralarının üzvü olan İ.Abbaslı elmi kadrların hazırlanması işində də yaxından iştirak etmiş, rəhbərliyi altında on beş namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə olunmuşdur.

İ.Abbaslı Azərbaycan elminin inkişafında xidmətlərinə görə Respublika Prezidentinin sərəncamı ilə “Tərəqqi” medalı (2005), Azərb. MEA Rəyasət Heyətinin və Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinin Fəxri fərmanları ilə təltif olunmuşdur.

Hazırda Azərb. MEA Folklor İnstitutunun şöbə müdürüdür. Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında AAK-nın

eksperti kimi fəaliyyət göstərməkdədir”. Bu təvazökarlıqla olan bir sadalamadır. Lakin onun mahiyyətinə vardıda çox böyük işlərin olmasından, fədakarlıqdan, bir insan ömrünün necə keçməsindən xəbər verir. Düzdür, burada dövlət və hökumət səviyyəsində qiymətləndirmə var. Ancaq görülən böyük işlər səviyyəsində bu çox azdır. Ətrafa baxanda da bu aydınlıqla görünür. Belə ki, bir-iki mahnı oxumaqla müğənilərə əməkdar artist, xalq artisti, prezident təqaüdü, nələr, nələr səxavətlə, bol-bol paylanır. Ancaq təəssüf doğuracaq haldır ki, İsrafil Abbaslı kimi elm fədailəri, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qoruyucuları bütün fəaliyyətləri ilə əməkdar elm xadimi kimi ada gəlib çıxıb bilmir. Yaş yetmiş, yetmiş beşi, səksənə haqlayır yenə də olmur. Bax budur hərc-mərclik, haqlının haqqını ala bilməməsi. Onu da qeyd edim ki, Azərbaycan mühitində elm adamlarını gördüyü işlərə görə qiymətləndirmədə bir biganəlik hökm sürür. Düşünlməli olan budur. Yeri gəlmişkən bir ağırlı, olduqca acınacaqlı məqamı da qeyd edim. Təəssüfləndirici haldır ki, elmlər doktorlarının ensiklopediyada ancaq haqlarında qısa məlumatlar verilir, şəkillərinin getməsi rəva bilinmir. Təkrar deyim, bir neçə mahnı ilə xalq artisti adı alanların, Azərbaycan efir məkanında şou düzəldənlərin şəkilləri və haqlarında yazılar bir çoxluqla özünə yer tapır. Haqqa gəlməyin vaxtı çatıb.

İndi isə kitab haqqında qənaətlərimi deyim. “Folklorşünaslıq axtarışları” kitabında problemlər ayrı-ayrı bölmələrdə özünün əksini tapıb. “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nə dair olan bölmədə “İbtidai dini-mənqəbəvi görüşlər və onların xalq yaradıcılığında izləri”, “Qədim türk eposu: mənqəbələr və dastanlar”, “Midiya-Aran ədəbiyyatının folklor qaynaqları: mənqəbə-dastan yaradıcılığı və onların məzmun çalarları” adlı araşdırmaları getmişdir. Bu məqalələrin şərhinə keçməzdən öncə bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayaq ki, İsrafil Ab-

başlı bütünlükdə fəaliyyəti ilə folklorşünaslığımızın simasıdır. Onun toplama, tədqiq sahəsində gördükləri yadımıza on doqquzuncu yüzilliyin sonlarından üzü bəri görülənləri salır. Mahmudbəy Mahmudbəyovun, Yusif Vəzir Çəmənəminlinin, Hənəfi Zeynallının, Vəli Xulufunun, Salman Mümtazın, Hümmət Əlizadənin və digər başqalarının ənənəsi təsirini bağışlayır. İsrafil Abbaslı öz adını böyük şərəflə bu klassiklərin sırasına qoşmuşdur. Son olaraq özü də klassikləşmişdir. Belə bir sıraya qoşulması ilə o, fəxr edə bilər. Məqalələr haqqında qənaətlərimizə gəldikdə onu da əlavə edək ki, bu məqalələrin hər biri bir tədqiqat əsəri qədər dəyərlidir. Burada ibtidai insanların təsəvvürləri, həyat, dünya haqqında ilkin düşüncələri özünə yer tapır. “Təbii fəlakətlərin törətdiyi dağıntılar qarşısında aciz qalan ulu babalar təsəvvürlərində bu qüvvələri ilə hiləşdirmiş, onları xəyali varlıqlarla bağlamışdır. Bu varlıqların şəninə keçirilən törən – mərasimlər, burada söylənən şeir-nəğmələr ibtidai təfəkkürün meydana gətirdiyi ilk lirik-poetik örnəklər olmuşdur” (s.11). Biz bu günümüz, bütünlükdə uğurlarımız üçün keçmişə borcluyuq. Bütün məişətimiz, təsəvvürlərimiz, inam və etiqadlarımız, milli dəyər anlamında nəyimiz varsa hamısı həmin ilkin düşüncədən buyankı yolda formalaşmışdır. Həmin təsəvvürlər nəsil-nəsil müxtəlif formalarda qorunmuş, yüzillikləri, minillikləri keçərək gəlmişdir. Etiraf edək ki, burada şifahi yaddaşın, xalqın şifahi yaradıcılığının rolu müstəsnaadır. Xalq öz keçmişini, orada nəyi varsa hamısını – inamlarını, etiqadlarını, qəhrəmanlığını, vətən, yurd, ailə sevgisini bir istiqamətdə söz vasitəsi ilə yaşatmış, gələcəyə müqəddəs nəsnə kimi ötürmüşdür. Biz bugünkü şəraitdə animizmin, totemizmin, antropomorfizmin, fetişizmin təfərrüatlarını informativ olaraq bacardığımız qədər əsətir, əfsanə, nağıl, dastan örnəklərimizdən alırıq. İsrafil Abbaslı bütün bu ilkin təsəvvürlərin, görüşlərin izlərini bir istiqamət

kimi xalq yaradıcılığında araşdırır və son olaraq maraqlı qənaətlərdə görünür. “Qədim türk eposu: mənqəbələr və dastanlar”ı araşdıran tədqiqatçı çox haqlı olaraq “...Azərbaycan türklərinin şifahi söz sənətinin qaynaqları çoxşaxəlidir və yüzilliklərin dərinliklərinə gedən qədim kökə malikdir” (s. 33) qənaətində dayanır. İ.Abbaslı folklorşünaslığımızda çox az sahələr olar ki, ona özünün münasibətini bildirməsin. Ancaq onun fəaliyyətində aparıcılıqla görünən istiqamətlər var. Bunlardan biri dastanlarımızla bağlı araşdırmalarıdır. Azərbaycan folklorşünaslığında dastan yaradıcılığı ilə əlaqədar kifayət qədər ciddi araşdırmalar aparılıb və bu gün də aparılmaqdadır. İ.Abbaslının isə dastan yaradıcılığı ilə bağlı apardığı tədqiqatlar ciddiliyi, mahiyyətə varma xüsusiyyəti, konseptual səciyyəsi ilə daha çox maraq doğurur. Bir istiqamətdə tərtibçi, şərhlərin, ön sözün müəllifi kimi görünürsə, digər istiqamətdə sırf nəzəri mülahizələri ilə nəzərə çarpır. Onun “Qədim türk eposu: mənqəbələr və dastanlar”, “Midiya-Aran mədəniyyətinin folklor qaynaqları: mənqəbə-dastan yaradıcılığı və onların məzmun çalarları” məqalələri hər birisi kifayət qədər uzunmüddətli və ciddi araşdırmalardan xəbər verir. Burada Saqa dastanları, Hun dastanları, Göytürk dastanları, Uyğur dastanları ilə bağlı söylənilənlər türk qəhrəmanlığının, dastan ənənəsinin hansı dərinliklərdən baş alıb gəldiyini aydınlaşdırır. Türkün dövlətçilik ənənəsinin yaşam istiqamətlərini ortaya qoyur. İ.Abbaslı bunları konkret faktlar əsasında şərh edir. Eləcə də Midiya-Aran mədəniyyətinin folklor qaynaqları ilə bağlı mülahizələri bir istiqamət kimi yeni araşdırmalara yol açır. Herodot və Moyses Xorenasinin rəvayətləri ilə bağlı aparılan paralellər, “korun övladı” motivi kifayət qədər diqqəti cəlb edir. “Bəllidir ki, bir sıra koroğluşunaslar (xüsusilə Avropada) Azərbaycan “Koroğlu”sunu da daşdığı adın mənasına görə “korun övladı” beynəlxalq süjetinə daxil olan

epos kimi dəyərləndirmişlər. Həqiqətdə isə Azərbaycan “Koroğlu”su skif, svan (gürcü), osetin (alan) və ermənilərin şifahi və yazılı irsində qorunan “korun övladı” beynəlxalq süjetinə genezis cəhətdən deyil, Koroğlu adının formal məna və şəkli baxımından daxil olmuş, bu xalq qəhrəmanlığı epopeyası Azərbaycan və Kiçik Asiyada (Anadolunun şərq torpaqları) meydana gəlmiş, Xəzər dənizindən şərqdə (Orta Asiyada) yayılmış eyni adlı dastanlar silsiləsindən asılı olmayaraq yaranmış və müstəqil əsər kimi şöhrət qazanmışdır” (s. 55-56). Bu dastanın formal strukturunda görünən “korun övladı” və yayılma arealı ilə bağlı mülahizələrdir. Tədqiqatçı digər istiqamətdə onun özündə hansı zamanın hadisələrinin izlərini yaşatması faktına da diqqət yetirir. “Koroğlu” eposu Göytürklər imperiyası dövründəki Türk-İran savaşları zəminində təşəkkülə başladığını, onun ərəb istilasına qarşı çevrilmiş xürrəmilər hərəkatı, bu hərəkatın başında dayanan Babək barədə yaranmış rəvayət-hekayətlərlə səsləşdiyini, nəsil, cins, soy, qəbilə, tayfa, sülalə adı bildirən Koroğlu ad-titulunun Günəşlə, işıqla, odla, qorla, atəşlə bağlılığını yada salsaq bu eposun tarixiliyi də, orijinallığı, müstəqilliyi də aydınlaşmış olar” (s.56). Bizə belə gəlir, bu dastan haqqında ən yaxşı qiymətləndirmədir. Onun tədqiqi üçün bir istiqamətdir. “Koroğlu”nu məhz bu sadalanan istiqamətlər fonunda araşdırmağın zamanı gəlib. Ancaq etiraf edək ki, son dövrün araşdırmalarında “Koroğlu”nun ayağı yerdən üzülüb. Azərbaycan “Koroğlu”su adı altında hər şeydən danışılır. Ancaq orada bir Azərbaycan “Koroğlu”su yoxdur. Bir növ mif, mifləşdirmə eşqi yaşanır. Təəssüf, min təəssüf. “Koroğlu”nun yeni tapılmış qoşmaları”, “Koroğlu” eposunun məzmun və ideya təkamülü”, “Koroğlu” eposunun janr özünəməxsusluğuna dair”, “Koroğlu” eposunun Paris nüsxəsi” və s. məqalələri müəllifin bu dastanla bağlı ardıcıl araşdırmalar apardığını göstərir. “Koroğlu” eposunun

Paris nüsxəsi” məqaləsində koroğluşünaslığın diqqətinə bir maraqlı məqamı çatdırır. “Bu gün “Koroğlu” dastanına dair araşdırmalarına çoxdan nöqtə qoymuş eposşünaslarımızı az düşündürmüş (bəlkə də heç düşündürməmiş) bir sorğu daha aktual səslənir: Aleksandr Xodzko öz tərcüməsini eposun hansı mətni, yaxud əlyazması əsasında aparmışdı? Bu əlyazmanı haradan, kimdən və necə əldə etmişdir?” (s. 254). Məqalədə folklorşünas alim bu suallara cavab axtarır və kifayət qədər aydınlıq da gətirir. Paris nüsxəsinin nəşri ilə bağlı mübahisələr elə də uzaq zamanın hadisəsi deyil. Həmin vaxt mən də məsələlərə münasibət bildirmək istədim. Son olaraq özüm də bilmirəm nədənsə bu fikirdən yan keçdim. Lakin İsrafil Abbaslı bir folklorşünas kimi mətanət göstərdi, onu Azərbaycan oxucusuna təqdim etdi. Bu folklorşünas alimin “Koroğlu” dastanı ilə bağlı araşdırmalarının qısa xülasəsidir. Lakin həmin araşdırmalar onu da qeyd edək ki, xüsusi tədqiqat mövzudur. İ. Abbaslının dastanlarla bağlı qənaətləri “Koroğlu” ilə qurtarmır. Digər dastanlarımızla bağlı mülahizələri də mühüm dəyər kəsb edir. “Əsli-Kərəm” dastanının izi ilə”, “Yeni dastanlar”, “Qeydlər və dastanların tərtibinə dair” məqalələri bunu aydınlıqla göstərir. Burada dastan ənənəsi, onun inkişaf istiqamətləri, yayılma arenası və s. məsələlər əksini tapır. “Əsli-Kərəm” motivinə bu əsərin dastan kimi formalaşmasından çox-çox əvvəlki dövrlərdə təsadüf olunur. Həmin motiv və mövzunun mərkəzində ayrı-ayrı dini görüşlər qarşılaşdığı üçün bu görüşlərə xidmət edən xalqlar da öz inamları, etiqadları, mənəviyyatları xatirinə bu mövzunu müxtəlif şkillərdə qoruyub saxlamış, zəmanəmizə qədər yaşatmışlar” (s. 106). Klassik dastanlarımızda, eləcə də sonrakı mərhələnin hadisələrini özündə ehtiva edən dastanlarda formalaşmadan çox-çox əvvəlki hadisələrini əks etdirmə xüsusiyyəti bir istiqamət kimi görünür. Qaldı “Əsli-Kərəm” das-

tanı ilə bağlı məsələyə, burada digər bir istiqamət, müxtəlif dini görüşlərdən olanların məhəbbəti yolunda çəkdikləri bə-lələr əksini tapır. Belə ki, din, məzhəb ayrılıqları bir keçilməz qala kimi qarşıda durur. İ.Abbaslı bu motivi bir tədqiqatçı kimi erməni ədəbiyyatında izləyir. Yeri gəlmişkən bu tədqiqatçı üçün üstünlükləri göstərən bir istiqaməti də vurğulayaq. Bu onun erməni mənbələrinə bələdliyidir. Onun folklorşünaslıq araşdırmalarında, eləcə də bütün fəaliyyətində mən deyərdim ki, əsas xətlərdəndir. O mənada əsas xətlərdəndir ki, Azərbaycan folklorşünaslığında, eləcə də ədəbiyyatında erməni ədəbi-nəzəri fikrinin izlənməsi bir istiqamət kimi həmişə aktualıq kəsb edib. Çünki erməni mənbələrində kifayət qədər Azərbaycan folkloru nümunələri yaşamaqdadır. Bunu ermənilər arasında zaman-zaman yaşayan dastanlarımız, xalq mahnılarımız, rəvayətlərimiz, bütövlükdə milli mədəniyyətimizin müxtəlif istiqamətli təsirləri də aydınlıqla göstərir. İsrafil Abbaslı həmin mənbələri, orada olan şifahi örnəkləri Azərbaycana gətirdi. Ayrı ayrı mətbuat səhifələrində müxtəlif yazılarla çıxış etdi. “Azərbaycan folkloru erməni mənbələrində” (1977) adlı monoqrafik tədqiqatını yazdı. Bu silsilədən çoxlu araşdırmaları ortaya çıxdı. Təkcə bu istiqamətli araşdırmaları ilə İ.Abbaslı Azərbaycan folklorşünaslığının tarixinə özünün adını şərəf və ləyaqətlə yazıb. Bu gün onlar bir əlçatmazlıq faktıdır, əhəmiyyəti isə sonsuzluqla ölçülür. İşğal olunmuş tarixi ərazilərimiz, yurd yerlərimiz, maddi mədəniyyət abidələrimiz kimi folklorumuz da indi Ermənistanda əsir ömrü yaşayır. “Əsli-Kərəm” dastanının izi ilə” adlı məqaləsində dastan motivinin və eləcə də dastandakı motivin erməni ədəbiyyatına təsirini izləyir. “Bir sözlə, məsələnin ikinci tərəfi isəviliklə bağlandığı üçün bu mövzu öz izlərini qədim erməni mənbələrində də buraxmışdır. Erməni şifahi ədəbiyyatında türk qızı – keşiş oğlu, keşiş qızı – molla oğlu əhvalatları ilə

əlaqədar bir sıra nağıl, xalq nəğmələri yaranmışdır. Klassik erməni poeziyasının nümayəndələri bu motivdən bəhrələnmiş, hətta yaradıcılıq cavabı olaraq həmin mövzuya öz münasibətlərini bildirmişlər. Belə sənətkarlardan biri Hovanes Yerzenqatsi olmuşdur” (s.106-107). Bu tip bəhrələnmələr onu da qeyd edək ki, kifayət qədərdir. Ancaq onlar zamanında lazımcınca izlənməmiş, İ.Abbaslı kimi uzaqgörən tədqiqatçıların marağına səbəb olmuşdur. Bu tip yazılara yenidən qayıdacağıq. Dastanlarla bağlı araşdırmalar məsələsində İ.Abbaslının “Yeni dastanlar” adlı məqaləsi də xüsusi dəyər kəsb edir. Ona görə ki, burada müasir dastan ənənəsi və onun görünüşü məsələləri tam aydınlıqla ifadəsini tapır. “Müasir dastan adlandırılmış bu nümunələr şifahi ədəbiyyatımızın – aşığı-saz yaradıcılığının son məhsulu, dastan irsimizin yaxın illərdə yaranmaqda olan yadigarıdır” (304). Burada Aşığı Hüseyin Bozalqanlı, Aşığı Əlinin, Aşığı Bəhmənin, Aşığı Şəmşirin, Şair Nəbinin, Aşığı Mirzənin, Aşığı Həsən Pərvanənin, Aşığı Soltanın və başqalarının yaratdığı dastan əsasında problem şərh olunur. “Qeydlər və dastanların tərtibinə dair” yazısında isə “Tahir-Zöhrə”, “Əsli-Kərəm”, “Aşığı Qərib”, “Qurbani”, “Abbas-Gülgəz”, “Qul Mahmud” və s. haqqında qısa informativ məlumatlar verir. Bu dastanlarımızın nəşri ilə bağlı kitab yazılmış kifayət qədər mükəmməl yazıdır. Bütün bunlar yenə vurğulayaq ki, folklorşünas alimin dastan yaradıcılığı ilə bağlı zəngin araşdırmalarıdır. Bunlar İ.Abbaslının dastan yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarının ardıcıl səciyyə daşdığını və bütün mərhələlərdə marağına səbəb olduğunu göstərir. Biz isə onu məqələmizdə epizodik bir hissə kimi imkanımız daxilində deməyə çalışdıq.

İ.Abbaslının tədqiqatlarında mühüm bir hissəni aşığı yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmaları təşkil edir. Onu da qeyd edək ki, İ.Abbaslı aşığı yaradıcılığına dair ayrıca monoqrafik əsər,

kitab yazmayıb. Ancaq onun bu sahə ilə bağlı yazdığı yazılar kitablar dəyərindədir. “Azərbaycan aşığı sənəti: ideologiya axını və ictimai-siyasi lirika”, “Türk alimləri Aşığı Ələsgər haqqında”, “Ozan-aşığı sənətinə tarixi baxış”, “Ozan /uzan/-qusan-mimos istilahı və sənətinə dair” məqalələri buna nümunədir. Elə dastanlar da aşığı yaradıcılığının bir hissəsidir. Aşığı yaradıcılığının tarixi, mənşə və inkişaf istiqamətləri, xalqla birgə bütün mərhələləri adlayıb gəlməsi məsələlərini tədqiqatçı çox dəqiqliklə təqdim edir. “Öz mənbəyini, kökünü ozan yaradıcılığından başlayan, bu irs üzərində pərvəriş tapan aşığı bu gün də böyük coşqunluqla yaradıb-yaşadan, çalıb-çağırın, müasir həyatımızı, misilsiz qələbə və nailiyyətlərimizi qopuz dünyasının yadigarı telli sazın dili ilə tərənnüm edən bir sənətkar kimi fəaliyyət göstərməkdədir. Bu fəaliyyət dairəsi, sənət sinkretizminə görə aşığı, heç şübhəsiz ki, öz keçmişinə, sələfi ozana borcludur.

Aşığı kimi, ozan da xalq bilicisi, xalq nəğməkarı olmuşdur. Azərbaycan xalqının təkamülündə mühüm rol oynamış oğuz tayfalarının ən qədim şairi – müğənnisi sayılan ozan sehrbazlıq, rəqqaslıq, musiqişünaslıq, həkimlik və buna bənzər qabiliyyətlərə malik yaradıcı kimi aşığın pərvəriş tapdığı əsrlərdən çox əvvəl tarixi çalıb-çağırılmış, bu gün əlimizə az bir qismi çatan böyük irs qoyub getmişdir. Bu qədim şairlər altaylar içərisində qam, tunquzlarda şaman, monqol və burxatlarda bo, yaxud bukue, yakutlarda oyun, samoitlərdə tadinben, finovlarda tiotoejoe (baxıcı), qırğızlarda isə baxsı- baxşı ad-titulları ilə adlanmışdır” (s. 211). Bu nümunədə iki məsələ daha çox diqqəti cəlb edir. Onlardan birincisi, Azərbaycan xalqının təkamülündə mühüm rol oynamış oğuz tayfalarının ən qədim şairi ilə bağlı olanlardı. Belə ki, bu şairlər böyük ensiklopedik düşüncəyə malik olmuş, xalqın təkcə şairi kimi deyil, eyni zamanda müğənnisi, rəqqası, sehrbazı, həkimi və

s. kimi də nüfuz qazanmışlar. Bütün bunların əhatəliliyi ozanın bir sənətkar kimi nüfuzundan əlavə onun çox-çox qədimlərlə bağlılığını, ilkin düşüncədən başlanğıcını götürməsi məsələsini ortaya qoyur. İkinci istiqamət türk xalqları ilə bağlılığı, şəriksiz olması məsələsidir. Uzaq Şərqdən, Sibirdən ta Qafqaza, Balkanlara qədər böyük bir ərazini əhatə etməsidir. Xristianlarda kilsənin yerinə yetirdiyi böyüklük, ideologiya, mədəniyyət funksiyasını türk xalqlarında qədim zamandan günümüzdə qədər aşıq yerinə yetirmişdir. Özü də xristian təhlükəsindən fərqli olaraq şərəf, ləyaqət, başqa xalqlara, bütünlükdə insanlığa qayğı, hörmət, türk cahənşümüllüğü, humanizm dəyərləri ilə. Bunu bugünkü aşığın yerinə yetirdiyi funksiya da aydınlıqla göstərir. Düzdür, tarixin çox dərinliklərindən keçib gələn bu sənətin nümayəndələri, bütünlükdə nümunələri bizə tamlıqla gəlib çatmayıb. Amansız tarix onun ayrı-ayrı nümayəndələrini deyil, müəyyən nümunələrini zamanımıza gətirib çatdırmışdır. Biz bütün düşüncələrimizi həmin nümunələrin əsasında ortaya qoya bilirik. “Həm bir sənətkar, yaradıcı-ifaçı, həm də bir söz-termin kimi ozan haqqında çoxlu araşdırmalar aparılmış, biri digərindən fərqlənən müxtəlif mülahizələr, fikirlər söylənmişdir. Bütün bu axtarışların xülasəsi bir daha təsdiq etmişdir ki, xalq şairi, musiqiçisi olan ozan çox qədimdən bəri müxtəlif oğuz tayfaları arasında çalılıb-çağırın, ifaçı-yaradıcı sənətkar olmuş, XIV əsrdə isə Azərbaycan ərazisində onların istifadə etdikləri qopuza da bu ad verilmişdir... Ən maraqlı cəhət isə ondan ibarətdir ki, digər türkdilli xalqlar içərisində bu termin işlənməmiş, XV əsrdən başlayaraq Azərbaycan və Anadolu ərazilərində ozanı “aşiq”, türkmənlər arasında isə “baxşı” adları ilə tanınan sənətkarlar əvəz etmişdir” (s. 213). Göründüyü kimi, İ.Abbaslı bir tədqiqatçı kimi bu addəyişmələrin mahiyyətini açmaq məsələsinə diqqət yetirir. Və xüsusi olaraq vurğulayır ki,

tarixin müəyyən mərhələsində ozanın bir termin kimi yerini başqa adlara verməsi başlayır. Sərhədlərin, dövlətlərin yaranması, yeni dəyərlərin formalaşması kimi sənət sahələrinin də müxtəlif adlarla əvəzlənməsi, ilkinliyi bu və digər dərəcədə saxlamaqla inkişafı prosesi gedir. Son olaraq İ.Abbaslı bu inkişafı maraqlı bir tərzdə səciyyələndirərək belə bir qənaətdə görünür. "...Ozan sənətkarlar aşığa-yanşağa qədər varsaq, dədə adları ilə də şöhrət tapmış, çox mürəkkəb ictimai-tarixi bir yolla irəliləyərək misilsiz sənət inciləri yaratmışlar. Ozan sənətinin ustadı-dədəsi bizə "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi əzəmətli bir abidədən tanış olan Dədə Qorquddur. "Əsli-Kərəm" dastanının Dədə Kərəmi, XVI əsrin Dədə Yادigarı, XVII əsrin Turab Dədəsi, XVIII əsrin Dədə Qasımı və bu gün adları, əsərləri əlimizə çatmayan onlarla qopuz, saz və söz ustadları isə Dədə-Ata Qorqud sənətinin davamçıları olmuşlar" (s.213). Bu sitat və yuxarıda verdiyimiz sitatlar bütünlüklə aşığın, aşıqlığın mahiyyətini, haradan gəlib hara getməsinə və bugünkü durumunu ifadə edir. Bizim fikrimizcə, bu məqalə aşıq yaradıcılığından yazan hər bir tədqiqatçı üçün ensiklopedik mənbə səviyyəsindədir. Aşıqlığın tarixi bu məqalənin verdiyi informasiyalardan o yana getmir. Müəllifin "Türk alimləri Ələsgər haqqında" məqaləsi də ümumi ruhu, məzmunu etibarilə diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçı burada türk alimlərinin Dədə Ələsgərlə bağlı fikirlərə özünün münasibətini bildirir. "Türk elini gəzib-dolaşan ustadı Aşıq Alıdan dərslər alan Ələsgər də müəlliminin yolu ilə getmişdir. Lakin Aşıq Alı saz və sözünü özü ilə bu ölkəyə aparmışsa, Ələsgərin şeir və bəstələri onun özünü bu diyara "gətirmiş", müəllifinə şöhrət qazandırmış, qəlblərə-ürəklərə yol tapmış, dillərdə dastana çevrilmişdir" (s.145). Bay Əbdülvahab Yurdsevər, Nicat Birdoğan, Pertev Naili Boratavın ustad haqqında dediklərinə münasibət var. İ.Abbaslı daha çox isə Nicat Birdoğanın "Aşıq Ələsgər"

(“Türk folklor araşdırmaları”, 1962, № 161) məqaləsini təhlil edir. Və məsələni türk aliminin dediyi “Ələsgər şeirinin hərarəti “İydirin havasından da duyulmaqdadır” (s. 146) qənaətləri üzərində şərh edir. Bu qiymətləndirmə özlüyündə təkcə Nicat Birdoğanın deyil, Türkiyədə, türk ədəbi-mədəni mühitində ustad sənətkarımız Aşıq Ələsgərə olan münasibətdi. Folklorşünas alimimiz İ.Abbaslı da məhz həmin qiymətləndirməni yazıya gətirir və özü də o böyük sevgiyə şərik çıxır.

Kitab bütün yazıları ilə diqqəti cəlb edir. Azərbaycan ədəbiyyatının, onun mühüm bir hissəsi olan folklorunun hələ nə qədər araşdırmalara ehtiyacı olan problemlərini ortaya qoyur. Bu sırada kitabda diqqətimi çəkən məsələlərdən biri “M.P.Vaqifin erməni əlifbası ilə yazıya alınmış şeirləri”, “Qarabağın sirri” əsəri M.P.Vaqif haqqında”, “S.Ə.Nəbatinin naməlum bir şeiri”, “S.Ə.Nəbatinin folklor dünyası”, “Nahabet Qucaq və Azərbaycan folkloru” adlı məqalələridir. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra nümunələri erməni mənbələrində qorunmuşdur. Çünki həmin nümunələr ermənilər arasında yayılmış, zaman-zaman yaşamaq haqqı qazanmışdır. Klassik ədəbiyyatın görkəmli nümayəndələrinin, eləcə də ustad aşıqların yaradıcılığı buna nümunədir. M.P.Vaqif yaradıcılığı da bu sıradadır. Folklorşünas alim məhz həmin arxivləri axtararkən bu faktları ortaya çıxarmış və Azərbaycan oxucusuna çatdırmağa çalışmışdır. “M.P.Vaqif ermənilər içərisində tanınan şairlərdən olmuşdur. Onun şeirləri Matenadaranın bir sıra əlyazmalarında, folklor toplayıcılarının və telli saz ustaları – aşıqların dəftərlərində, habelə bəzi əlaqədar sənədlərdə özünə yer tapmışdır. Vaqifin adına erməni əlyazmalarında “Vaqub”, “Vagup”, “Vagob” şəkillərində təsadüf olunur” (s.174). Onu da qeyd edək ki, məlum tarixi hadisələr (Qarabağa Ağa Məhəmməd şah Qacarın hücumu, Vaqifin tutulması və son olaraq öldürülməsi) M.P.Vaqif şeir-

lərinin bir istiqamətdə məhvinə də yol açmışdır. Lakin xalq sevgisi, ədəbiyyata qayğı yaddaşlardan həmin nümunələrin bir hissəsinin yazıya alınmasına səbəb olmuşdur. Və təzədən M.P.Vaqif şeirlərinin cümlələrə gedişi başlanmışdır. Erməni mənbələrindəki nümunələr bir istiqamətdə Azərbaycan ədəbiyyatının təsiri ilə bağlıdırsa, digər səbəbdən sırf şairin yaradıcılığının qüdrətilə əlaqədar məsələdir. Folklorşünas İ.Abbaslının verdiyi nümunələr də bunu aydınlıqla göstərir. Erməni mənbələrində şeirləri qorunan sənətkarlardan biri də S.Ə.Nəbatidir. “S.Ə.Nəbatinin naməlum bir şeiri” adlı məqalədə maraqlı bir məqama toxunulur. “Zəngin elmi ocaqlardan sayılan Qədim Əlyazmaların Elmi Tədqiqat İnstitutunda / “Matenadaran”/ ədəbi-mədəni irsimizlə bağlı dəyərli materiallara rast gəlirik. Erməni əlifbası ilə müxtəlif dövrlərdə yazılmış həmin əlyazmalarda çoxlu Azərbaycan aşiq yaradıcılığı, şifahi ədəbiyyatımızın başqa nümunələri, habelə klassiklərimizin bir çox şeirlərinə təsadüf edilir. Burada son illərdə bizə məlum olan Nəsiminin şeirlərilə yanaşı Seyid Əbülqasim Nəbatinin də naməlum bir qəzəli saxlanmaqdadır” (s. 187). Təkrar qeyd edək, bu istiqamətli araşdırmalar İ.Abbaslı yaradıcılığının ədəbiyyata olan əvəzsiz sevgisinin faktıdır. Biz indi həmin əlyazmalarla tanışlıqdan çox uzağıq. Bir hissəsini İ.Abbaslı kimi fədakar ziyalılarımız zamanında Azərbaycana gətirdi, məqalə və kitab səviyyəsində işlədi. Azərbaycan auditoriyasını onunla tanış etdi. Bir də qeyd edirik, indi onlar itirilən torpaqlarımız kimi əsirlikdədir, bir əsir ömrü yaşayır. Onları Azərbaycanımıza gətirənlərə isə bütünlükdə elmi-mədəni mühitimiz borcludu.

İ.Abbaslının bütün fəaliyyəti üçün xarakterik olan bir xüsusiyyət xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Bu onun folklorun, elmin keşiyində durmaq, yanlışlıqlara fəallıqla münasibət bildirməsidir. “Bir mifin tarixçəsi: həqiqət, yoxsa..?” (“Dədə

Qorqud” qəzeti redaksiyasına açıq məktub), “Ocaq” qəzetinin redaksiyasına açıq məktub” və s. kimi məqalələri bunu aydınlıqla göstərir. Son olaraq bir məqamı qeyd edək, bu folklorşünas sözün və sözünün qədrini bilən tədqiqatçılardandır. Belələri isə zamanımızda çox azdır. Ancaq şükür ki, var. Bütün bunlar bir kitab səviyyəsində dediklərimizdir. Hansı kitab ki, kitablar qədər araşdırmalara yol açır. Biz isə bir məqalə səviyyəsində təəssüratımızı bölüşdük.

FOLKLORŞÜNASLIĞIN İSRAFİL ABBASLI ZİRVƏSİ *(ikinci yazı)*

Folklorşünas İsrafil Abbaslının “Folklorşünaslıq axtarışları” adı ilə nəşr olunan iki cildlik kitabının birinci cildi haqqında “Bir kitabın təəssüratı (“Kredo” qəzeti, 2010, 6 fevral və 13 fevral) başlığı ilə bir yazı yazmışdım. Çalışmışdım ki, ürəyimdən keçənlərin mühüm bir hissəsini burada verim. Sonuncu nöqtəni qoyanda gördüm ki, dediklərimin bir hissəsi kitab haqqında düşüncələrim, digər bir hissəsi onun yaratdığı təəssüratları. Çünki burada bütünlükdə folklorşünaslığımızı, onun keçib gəldiyi ağırlı-acılı, bir qədər də şirinlik qatılı yolu gördüm. Həm də bu kitab adı sıradan olan folklorşünasın dedikləri deyildi. Daha doğrusu, bu gün folklorşünaslığımızın həqiqi mənasında başında duran, ona nümunə olan, klassik ənənəni özündə yaşadan canlı bir ensiklopediyanın dedikləri idi. Böyük folklorşünasın dediklərinin təsiri altında bir daha folklorşünaslığımızın keçib gəldiyi yolu nəzərdən keçirdim. Oxuduqca düşündüm, bir tərəfdən ulularımızın tarixi, tarixin ayrı-ayrı dövəmləri birər-birər gözlərim önündən keçdi, özü də bu günümüzün vəziyyəti ilə bircə, digər tərəfdən folklorşünaslarımızın M.Mahmudbəyovun, T.Bayraməlibəyovun,

E.Sultanovun, Y.V.Çəmənzəminlinin, V.Xulufunun, S.Mümtazın, H.Zeynallının, H.Əlizadənin və bu silsilədən olan digərlərinin fədakarlığı, onların etdikləri və gördüyü işləri xatırladım. Və bu təsir altında ikinci kitabda nələrin olacağını düşündüm. İndi həmin ikinci kitab (“Folklorşünaslıq axtarışları”. Bakı, Qoliot Qkup QSC, 2010) qarşımdadır.

Azərbaycan folklorşünaslığının inkişafından, bugünkü uğurlarından cəsarətlə danışmağa dəyər. Çünki həm toplama, həm nəşr, həm də tədqiq sahəsində lazımı qədər uğurlu işlər görülmüşdür. Bu ilkin nümunələrdən indiyə qədər davam etmədədir. Lakin daha genişliyi ilə folklorşünaslığa gətirilməli problemlər də var. Məsələn, XIX əsr rus mətbuatında çap olunan nümunələrin və bu istiqamətdə görülənlərin araşdırılmasına indi daha çox ehtiyac duyulur. Bu bir problem kimi hələ lazımı həllini tapmayıb. “Tiflisskie vedomosti” (1845-1917), “Kaspi” (1880-1916), “Kavkaz” (1846-1917) mətbu orqanları bizə belə gəlir ayrıca öyrənilməlidir. Düzdür, bu istiqamətdə müəyyən işlər görülüb. Folklorşünas Paşa Əfəndiyev bu mənbələrin demək olar böyük bir hissəsini folklorşünaslığımıza gətirdi. Heç kəsin görə bilmədiyi işi gördü. İndi folklorşünaslığımız ancaq P.Əfəndiyevin dediklərinin ətrafında fırlanmaq məşğuldur. Professor İsrail Abbaslının folklorşünaslığımıza gətirdikləri isə heç də ondan geri qalmayan bir başqa istiqamətdir. İndi bu istiqamət bir əlçatmazlıq kimi görünür. Lakin xalqımızın yaratdığı mədəniyyətin, zəngin folklorumuzun təsir dairəsi, digər qonşu xalqlar arasında təsiredicilik funksiyası bu nümunələrdə daha aydınlıqla müşahidə olunur. İ.Abbaslının tədqiqatları məhz bu böyüklüyün, təsirin açımına xidmət edir. Rus mətbuatı ilə bağlı olanlara təzədən qayıtmaq mümkündür. Bu yolu davam etdirib, rusdilli qəzet, jurnal, məcmuə səhifələrinə təkrarən qayıtmaq zərurəti daha çox hiss olunur. Yeri gəlmişkən Paşa müəllimin mənimlə söhbətlərin-

də dediyi bir fikri də çatdırım. O, folklorşünaslığın müasir vəziyyəti, görülən işlər haqqında danışanda birmənalı olaraq vurğulayır ki, folklorşünaslıqda indi İsrafil Abbaslıdan yuxarıda dayanan kim var ki? İsrafil müəllim folklorşünaslığımıza halallıqla xidmət edib. Bunu onun bütün yazılarında, özü ilə bağlı yazdığı xatirə yazılarda, eləcə də “Folklorşünaslıq axtarırları” adı ilə çap elədiyi iki cildlik kitabın ilk olaraq birinci cildində görmüşdüm. Təkrarən ikinci cildi oxuyanda da həmin qənaətdə oldum.

Kitabın təhlilinə keçməzdən öncə bir məqamı deyim, rus mətbuatında gedən folklor nümunələri ilə bağlı problemi dedim. Oradakı bir cəhətə də diqqət yetirmək gərəyi var. “Zaqafqaziya ölkəsi dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsinə dair materiallar məcmuəsi” (7 cildlik), “Zaqafqaziya ölkəsi dövlət kəndlilərinin iqtisadi məişətinin öyrənilməsi üzrə materiallar toplusu” (5 cildlik), “Qafqaz haqqında məlumat məcmuəsi” və s. folklor istiqamətində diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir. Təsadüfi deyil ki, V.Q.Belinski “Qafqaz” qəzetini “Qafqazın tarixi, coğrafiyası, statistikasını və etnoqrafiyasına aid tükənməz materiallar mağazası” adlandırır. Həmin tükənməz materialların təzədən işlənməsi, bu istiqamətdə mü-təxəssislərin yetişdirilməyi gərəyi indi daha çoxdur. Çünki orada on doqquzuncu yüzilliyin və ondan əvvəlki dövrlərin məişətini, adət-ənənəsini yaşadan materiallar var. Erməni mənbələrində olan materialların taleyi də tarixi torpaqlarımızın taleyi kimidir. O yerlərə qayıdış olacaq, ancaq zaman baxımından bunu dəqiqliklə demək mümkün deyil. Söhbət zəbt olunmuş Dağlıq Qarabağ və Dağlıq Qarabağ ətrafı torpaqlardan, oradakı maddi mədəniyyət abidələrindən getmir, Ermənistan deyilən respublikadan, oradakı tarixi torpaqlarımızdan, ulularımızın yaşadığı qədim yurd yerlərindən, maddi mədəniyyət abidələrindən, eyni zamanda arxivlərdəki folklor

materiallarından, on doqquzuncu yüzillik boyu və ondan əvvəlki dövrlərin erməni mədəniyyətinə təsiri faktlarının yenidən tədqiqi, təhlili problemindən gedir. Bu yolu açanlar və Azərbaycan elminə təqdim edənlər var. İsrafil Abbaslı da onlardan biridir. Bu gün bu mənbələrin öyrənilməsinə diş qıcayanlar, ağız büzənlər var, biz onlara qaragüruh kimi baxırıq. Düşünmədən, nə mahiyyət daşdığını bilmədən deyilən fikir kimi anlayırıq. Halbuki həmin faktların, daha doğrusu Azərbaycan təsiri ilə yaranan erməni ədəbiyyatının, mədəniyyətinin olduğu kimi təqdiminə daha çox ehtiyac duyulur. İndi biz həmin mənbələrin hansı səviyyədə yaşayışına, varlığı məsələsinə bələd olmadan uzağıq. Ancaq etiraf edək ki, xalqımızın Qafqazda yaşayan xalqların məişət və mədəniyyətinə bugünkü nüfuz və təsir dairəsindən qat-qat artıq əvvəlki əsrlərdə təsiri olmuşdur.

İsrafil Abbaslı folklorşünaslıq ənənəsində M.Mahmudbəyovdan, H.Zeynallıdan, Y.V.Çəmənzəminlidən, V.Xulufludan, H.Əlizadədən, S.Mümtazdan, M.H.Təhmasibdən sonra gələn və öz adını həmin sıraya ləyaqət simvolu kimi yazan folklorşünaslardandır. Onun bütün yazılarında sözün və fikrin məsuliyyəti var. Tədqiq etdiyi problemin mahiyyəti və nəyi demək istədiyi ilk məqaləsindən son kitablarına qədər tam aydınlıqla görünür. Elə haqqında yazmaq istədiyimiz kitabında da bu hal mühüm keyfiyyət kimi nəzərə çarpır. Bunu kitabdakı “Müəllif” sözündə də oxuyuruq: “Tədqiq olunan araşdırma ilə bağı uzun illər İrəvanın uyğun elmi-tədqiqat institutlarında (onlar əmək yazılarında göstərilmişdir), o sıradan Moskva, S.Peterburq, Tiflis və Bakının uyğun arxiv, fond və kitabxanalarında axtarışlar aparmış, xeyli sayda ayrı-ayrı tarixi kəsimplərə aid əlyazmalarını, toplanmış folklor örnəklərini əldə edib nəzərdən keçirmiş, ilkin nüsxələri qorunan bir çox el ədəbiyyatı nəşrləri ilə tanış olmuşuq” (səh.3). Burada məsələ

təkcə tanış olmadan getmir, eyni zamanda hələ də son qoyulmayan araşdırmalardan gedir. Bu sırada mənim şəxsən tanıdıklarım M.Seyidovun, F.Fərhadovun, K.Tarverdi-yevanın, Ə.Yerevanlının, Y.Ramazanovun da adı xatırlanır. Onların bəzisi müəllimim, digərləri isə mənim xeyirxahım olub. İ.Abbaslı bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır: “Tarix boyu, xüsusilə son iki əsrdə qabarıb-çəkilən, çağdaş dövrümüzdə isə özünün zirvə nöqtəsinə yüksələn ermənilərin Azərbaycana qarşı yönəldilmiş məkrli siyasəti – indiki ictimai-siyasi durum ehtiyac doğurur ki, bizim uzun illərdən bəri real tarixi faktlara söykənərək yazdığımız bu araşdırmanı oxucularımızın sərəncamına verək” (səh.4). Oxucuların təqdiminə verək adı ilə vurğuladığı bu faktlar bir neçə istiqamətdə əvəzsizdi, ilk öncə xalq yaradıcılığı anlamında dəyərləndirilməlidir. Yəni bu nümunələr və bunun təsiri altında yaranan nümunələr Azərbaycan xalqının zəngin folklor mühitinin olduğunu aşkarlayır. İsrafil müəllim bunları bayatı, atalar sözlərindən tutmuş dastanlara qədər ardıcılıqla izləmə məqsədində görünür. Biz onu da deyə bilmərik ki, həmin mənbələrdə olanlar əvvəldən-axıra qədər bütünlüklə əksini tapıb. Azərbaycan folklorşünaslığına gətirilib. Heç şübhəsiz inanırıq bu belə də deyil. Ancaq böyük vətənpərvərlik, sevgi hissi ilə onları arxivlərdən zərrə-zərrə toplayıb ədəbi ictimaiyyətə bir istiqamətdə təqdim etmişsə, digər istiqamətdə folklorşünas kimi təhlilini vermişdir. Yəni bunlar ilk olaraq folklor faktı kimi dəyərlidir. İkinci bir istiqamət də var, bu da ondan ibarətdir ki, həmin toplanan nümunələr eyni zamanda təsiredicilik faktı kimi erməni folkloruna da nüfuz etmişdir. Folklor motivlərinin, eləcə də ayrı-ayrı dastan, nağıl, atalar sözü, əsatir, mahnı və s. əsasında onun erməni folkloru təsirində bir növ variantları yaranmışdır. Dastan nümunələrində bu özünü daha çox göstərir. Digər bir istiqamət, həmin nümunələrin erməni tədqiqatçıların təhlilində yeri

məsələsidir. Onlar iki yüzillikdə apardıqları təhlildə həmişə Azərbaycan folklorunun təsirini xüsusilə vurğulamışlar. Hətta aşiq yaradıcılığında qafiyələrin, bəzən şeirlərin bütünlükdə dilimizdən gəldiyini söyləyirlər. Mənbələrdə elə nümunələr qeyd olunur ki, erməni əlifbası ilə olsa da bütünlükdə Azərbaycan dilindədir. Bu gün bu mənbələrin, təsirediciliyin elə erməni alimlərinin dedikləri əsasında dünyaya bəyan etməkdən irəli nə olar bilər? Demək istədiyimiz digər istiqamət onun müasir şəraitdə əhəmiyyəti, özü də siyasi əhəmiyyəti ilə bağlıdır. Təəssüf ki, bu istiqamətdə elə də iş apara bilmirik. Bu dəyərli və heç nə ilə əvəzi ödənilməyəcək faktlar üçün elə ən azı İsrafil Abbaslıya minnətdar olmaq lazımdır. Bu işləri ilə o, ən dürlü adlara layiqdir. Ancaq bizim xalqımızda bir biganəlik var. Bu İsrafil müəllimin etdiklərinə münasibətdə də görünür. Mənə belə gəlir qəhrəmanlıq təkə də döyüşdə, düşmənə qarşı-qarşıya silah əldə vuruşda olmur. Bu cür işlərin görülməsi, heç bir təmənnə ummadan aparılması elə qəhrəmanlıqların ən ucasıdır. Belə işləri vurğunluqla, sonsuz sevgi ilə etmək olar. İsrafil Abbaslı da bu sevgilə həmin işləri görmüşdü. Bu Salman Mümtazın, Hümmət Əlizadənin, Hənəfi Zeynallının, Vəli Xulufunun etdiyi böyük sevginin, qəhrəmanlığın bir istiqamətdə davamıdır. Onların hər biri bu işlərinə, sırf milli düşüncə və sevgi ilə yaşadıklarına görə repressiyada öz sevgilərinin qurbanı oldular. İndi isə respublikamız müstəqillik dövrünü yaşayır, milli-mənəvi dəyərlərin təbliği istiqamətində işlər görür. Ancaq həmin işləri hələ çox-çox əvvəl, sovetlər dönəmində edənlərə üzünü elə də çevirmir. Bir qrup işbazlar meydan sulayır. Dürlü-dürlü adlara sahib çıxırlar. İsrafil Abbaslılar bu prosesdə demək olar kənar saxlanılır. Bütünlükdə Azərbaycan ziyalısı otuz yeddiyin repressiyasını bir başqa şəkildə yaşayır. Mənəvi, maddi sıxıntılarla. Ona görə mənəvi sıxıntılarla ki, mühiti bilərəkdən-bilməyə-

rəkdən elə qarışdırıblar ki, heç nədən baş açmaq olmur. Kimin əlinin kimin cibində olduğu bilinmir. Yuxarı dairədə oturanlar, haqq meyarının başında dayananlar, zadələr, yevlər, nə bilim kimlər gənc və istedadlı prezidentimizin ətrafına keçilməz sədlər çəkiblər. Böyük uğurları, görülənləri təqdim etməyin qısqançlığını edirlər. Ona görə də ziyalı mühitin mühüm bir hissəsi məyusluq, içinə qapanma dövrünü yaşayır.

Ancaq sevinməli bir şey var, bu da tarixi reallığın, böyük işlərin hansısa zamanda öz qiymətini alması və ala bilməsi məsələsidir. Artıq indi H.Zeynallı, S.Mümtaz, H.Əlizadə, V.Xulufu, B.Çobanzadə, Y.V.Çəmənəmli erası başlayıb. İsrafil Abbaslı və bu silsilədən olan digər böyük folklorşünasların da heç şübhəsiz erası gələcək. O uzaq deyil. Təəssüf ki, bu tip böyük şəxslərin indiki vaxtda qiyməti heç iki-üç mahını oxuyan müğənninin qiyməti qədər deyil. Təkrar deyirəm, təəssüfləndirici budur.

Kitabda bir-birindən maraqlı, problem baxımından bir-birindən diqqəti cəlb edəcək bölmələr var. Müəllif ilk əvvəl “Qədim folklor motivlərindən klassik irsə doğru” başlığı altında qənaətlərini verir. Məlum olduğu kimi, folklordan bəhrələnməyən sənətkar yoxdur. Bunun özü mümkünsüzdür. Ancaq bəhrələnmənin özünün dərəcəsi var. Hər bir yazıçı, şair ondan imkanları daxilində bəhrələnir. Kim daha çox bəhrələnə, istifadə edə bilirsə, o da daha çox qazanır. Bunu klassiklərimizdən müasir sənətkarlara qədər olanların hamısı deyir. Bu bəlkə də özlüyündə istedad məsələsidir. Nağıllarımızın, dastanlarımızın, əfsanə, əsatirlərimizin təsiri ilə yaranan nə qədər yazılı ədəbiyyat nümunələrimiz var. Bu məsələlərə diqqət yetirən İ.Abbaslı xüsusi olaraq vurğulayır: “Cəmiyyətin yaşı qədər uzaq keçmişə malik şifahi ədəbiyyat tarix boyu insanlığın istək və arzularını, ən bəşəri ideyalarını toplayıb özündə mühafizə etmişdir.

Qərinələr dolanıb ötmüş, öz rişələrini zamanın keşmə-keşlərindən alan xalq ədəbiyyatı isə cəmiyyət tarixinin unudulmuş səhifələrini “qoruyub cildləmiş”, ağızda, dildə dolaşdıraraq bugünə qədər yaşatmışdır” (səh.7). Bu mənada şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin hər birinə tarixin ayrı-ayrı kəsirlərinin bir parçası kimi baxmaq lazımdır. Hər hansı bəddii nümunə (söhbət xalq ədəbiyyatı nümunələrindən gedir) xalqın ürəyinin ifadəsidir, burada eyni zamanda xalqın qəlbinin tarixi yaşanır. Ona görə də bu nümunələrin kəsəri itmir, həmişə böyük maraq kəsb edir, yaddaşlarda yaşayır, əsrləri adlayıb xalqla birgə yol gəlir. İsrəfil Abbaslı coğrafi ərazi etibarilə qonşu xalqlarla əlaqə məsələsinə də diqqət yetirir. Burada təsir məsələləri bütün əsər boyu diqqət mərkəzində saxlanılır. Eyni zamanda ticarət – karvan yolları məsələsinə də toxunur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, qaynaqlar bu karvan yollarının Azərbaycandan keçən üç qolunu göstərir. Bunların biri cənub qolu idi. Hindistandan, Çindən gələrək Mərkəzi Asiya, İran və Azərbaycanın cənub vilayətlərini əhatə edir. Digəri, şimal qolu olub Xəzər sahili boyunca Dərbənd keçidinə və Xəzər xaqanlığına istiqamətlənirdi. Üçüncü mühüm yol isə Araz vadisi ilə İraq və Suriyaya gedirdi. Bunlar özləri ilə tək-cə ticarət mallarını daşıyırdı, eyni zamanda mədəniyyəti daşıyırdı. Burada mədəniyyət ortaqlığı, təsirlər vardı. Avropada yaranan nəzəriyyələrin şərqlə üz tutması təsadüfi deyildi.

Qonşu xalqlara Azərbaycanın təsiri faktı müxtəlif istiqamətlərdə təhlil olunub öyrənilsə də yenə araşdırmalara ehtiyac doğurur. Eləcə də bəddii düşüncədə bu aydınlıqla müşahidə olunur. İsrəfil Abbaslı onu faktlar əsasında ortaya qoyur. Bu təsirin əhatə dairəsi çox genişdir. Söz sənətində, yazılı və şifahi düşüncədə bunlar tək-cə Azərbaycan alimlərinin deyil, eləcə də qonşu xalqların tədqiqatçılarının dediklərində də etirafdan keçir. Türk xalqları düşüncə etibarilə şifahi yaradıcı-

lığa, bədii düşüncəyə meyillidi. Məhz ona görə də bu qədər zənginlik və təsiredicilikdə görünür.

“Qədim folklor motivlərindən klassik irsə doğru” problemi özlüyündə tarixi axarı və ədəbi prosesi əks etdirir. “Babalarımızın mübariz ruhu qədim əfsanə, tarixi rəvayətlər – “Astiaq”, “Hayk və Bel”, “Tomris”, “Ara Qeqetsik və Şamiram” və onlarca başqa abidələrdən aydın görmək olur. Belə rəvayətlər təkcə şifahi yolla gəlib çatmamışdır. Dövrün tarixini yazan antik salnaməçilər ictimai, siyasi, tarixi hadisələrlə zəngin olan əsərlərində küllü miqdarda rəvayət, əfsanə, qədim bahadırlıq dastanları və sairədən də geniş istifadə etmişlər. Bu gün Zaqafqaziya, habelə Yaxın Şərqi və kiçik Asiya xalqlarının tarixini öyrənərkən əsərlərindən qiymətli mənbə kimi faydalandığımız tarixçilər – Pavstos Büzand (IV), Aqatanqegos (V), Movses Xeronasi (V), Qoryun” (V), Yeqişe (V), Qazar Parpesi (V), Sebeos (VII), Movses Qağanqatvasi (VII), Qirakos Qancağesi – Gəncəli (XIII), Arakel Təvrijesi – Təbrizi (XVII) və başqalarının xalqdan alıb xalqa qaytardıqları şifahi ədəbiyyat nümunələri (qədim əfsanələr, tarixi rəvayətlər və s) maraqlı və rəngarəngdir” (səh.11). Bunların isə həmin tarixçilərin əsərlərindən götürülüb təkrarən müxtəlif istiqamətlərdə araşdırılması özlüyündə heç şübhəsiz böyük dəyər qazanır. Çünki bunlar yazıya qədər uzun bir yol gəlmişlər. Yazıya alındıqları dövr isə artıq dondurulmuş tarixdir. Dil, tarixilik, bədii düşüncənin ifadəliliyi ilə bir başqa istiqamətdə əhəmiyyət daşıyır. Və çox yaxşı ki, sonrakı dövr nümunələrinə yaxınlıq və təsir məsələləri də burada diqqəti cəlb edir. Bunlar və bu kimi nümunələr özlüyündə klassiklərin əsərlərinə təsirdə olurdu. Qətran Təbrizi, Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi və sonrakı dövr digər sənətkarların yaradıcılığında xalq yaradıcılığından bəhrələnmə bir aydınlıqla görünür. Təkcə onu demək lazımdır ki, N.Gəncəvinin beşliyi demək olar

bütünlükdə xalq yaradıcılığı örtüyünə bürünmüşdür. Bu səbəbdən də onun əsərlərində folklor motivlərinin işlənməsi bəlkə kitablar həcmindədi. Məhz həmin qədim folklor motivləri klassiklərin əsərlərinə istiqamətlənməklə canlılıq, röv-nəqlik yaradırdı.

Kitabda qaynaqlar anlamında klassik Azərbaycan şairlərinin bir sıra şeirləri ilə bağlı əlyazmalara da diqqət yetirilir. Həmin əlyazmalar özlüyündə klassik ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələrinin regionda lazımı qədər zamanında və sonrakı çağlarda tanınmasından xəbər verir. Bu yaxınlarda İ.Əbbaslının “Əlican Qövsü Təbrizinin daha bir divanı” (“Kredo” qəzeti, 25 dekabr 2010) adlı yazısını oxudum. Divan erməni əlifbası ilə on səkkizinci yüzilliyin əvvəllərində yazıya alınmışdır. Məqalədə xüsusi olaraq vurğulanan bir məqam var. Orada deyilir: “Divanın paleoqrafik xüsusiyyətlərindən görüldüyü kimi Qövsinin adı ilə bağlı bu əlyazma toplusu bir sənəd kimi xüsusi zövq və səriştə ilə tərtib edilmişdir. Əlyazmasının ilk səhifəsinin başlanğıcında yazılıb: “Tarix 1719, 3 oktyabr, “Təbriz nəğmələr kitabı”. Daha sonrakı sol tərəfdəki ikinci qrafadakı mətnədən aydın olur ki, bu Qövsinin adı ilə bağlı deyilmiş qəzəl və türkülərdir. Həmin ilin oktyabrın 9-da Təbrizdə yazılmağa başlanmışdır”. Bu əlyazmanın erməni mənbələrindən gətirilərək ədəbi ictimaiyyətə təqdim olunması özlüyündə alqışlanmalıdır. Əlyazma üçün ilk öncə diqqəti çəkən cəhət paleoqrafik baxımından yüksək ustalıqla işlənməsidir. Digər baxımdan burada tarix faktının tam dəqiqliklə göstərilməsi var. Məhz bu tarixdən aydınlaşır ki, XVIII yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndələri erməni ziyalı mühitinin diqqətində olmuş, onlar arasında geniş yayılmışdır. Bu özlüyündə Azərbaycan ədəbiyyatının ermənilərə təsir faktıdır. Necə ki, haqqında təhlil apardığımız kitabda İ.Əbbaslı Məhəmməd Füzuli və Molla Pənah Vaqiflə

bağlı erməni mənbələrindəki əlyazmalara diqqət yetirir. Bu bölmədən aydınlaşır ki, klassik ədəbiyyatımızın bir sıra görkəmli sənətkarlarının əsərləri erməni mənbələrində saxlanmaqdadır. “Öz yaradıcılıq dühasını poeziya aləmində nümayiş etdirən Füzuli də, Vaqif də bəzi əlyazmalarına, əsasən, aşiq olaraq daxil edilmişlər.

Doğrudur, müasir erməni ədəbiyyatşünaslığı üçün həm Füzuli, həm də Vaqif tam mənası ilə tanınan və qiymətləndirilən sənətkarlardandır. Lakin söhbət el aşıqları və şifahi ədəbiyyat toplayıcılarının bu klassikləri necə tanımalarından gedir” (səh. 18). Maraqlıdır, M.Füzulinin yaradıcılığı erməni mənbələrinə aşiq kimi daxil edilmişdir. Bu tədqiqatçı alimin dediyi kimi, şeirlərin divanı və qələndəri başlığı altında verilməsində də aydın görünür. “Qəzəl” başlığı altında verilmə də var. M.Füzuli bütünlükdə türk və Şərq poeziyasının ustasıdır. Onun bu istiqamətdə yayılması və bəzi təhriflərlə görünüşü heç şübhəsiz həmin regionda geniş yayılmasından xəbər verir. “Əlyazmalarındakı “qələndəri” və “divanı”lərdə bəzi təhriflərlə yanaşı, müxtəlif dəyişikliklər də nəzərə çarpır. Bunun özü Füzuli qəzəllərini bilavasitə müəyyən bir mənbədən köçürülməsini deyil, dildə-ağızda dolaşan şəkildə yazıya alınmasını göstərir” (səh.19). Eləcə də Molla Pənah Vaqifin şeirlərinin yayılma istiqaməti M.Füzulidən fərqli olaraq M.P.Vaqifin dövrü zamanımıza daha yaxındır. Eyni zamanda onun şeirlərinin xalq şeiri üslubunda yazılması, aydınlığı başa düşüləndir. Bir məqamı deyək ki, M.P.Vaqif yaradıcılığı özü kimi ömrünün son çağlarında ağır itkilərlə, təqiblərlə üz-üzə qaldı. Sonrakı çağlarda xalqın yaddaşından toplanaraq təzədən yazıya gətirildi. Heç şübhəsiz bu toplama böyük sənətkarın yaradıcılığını tamlıqla əhatə etmir. Belə itki təbiidir, özü də bizim xalqımız üçün. Heç nəyə əhəmiyyət vermirik, hansısa şəxs yuxarıların, siyasi hakimiyyətin, hakim dairələrin

gözündən düşəndə, təqib olunanda bütün məmləkət boyu böyükdən-küçüyə hamının düşməni edilir. Azərbaycan mühitində bu adi, özü də çox adi bir işdi. İstənilən dahi bir göz qırpımında yerlə-yeksan edilir. İstənilən maymaq, gərəksiz, əlindən heç nə gəlməyən bacarıqsız isə dahi səviyyəsinə qaldırılır. Hər şeyə qadir kimi göstərilir. Bunu son dövrün, müstəqilliyin olayları da aydınlıqla göstərir. Və bir amansız qaragüruh başlayır. Bu görünür insanlığın bələsıdı. Bizim xalqımıza isə daha çox düşüb. M.P.Vaqif də öz zamanında belə bir taleni ömrünün sonunda yaşadı. Ancaq onu da etiraf edək ki, bütün təqiblərə, təzyiqlərə baxmayaraq həmişə insanların içində bir haqq, yaradıcı sevgisi olur. Təqiblər, hakimiyyət savaşı M.P.Vaqifi, M.P.Vaqifə sevgini xalqın içindən çıxara bilmədi. Əksinə M.P.Vaqif bu böyük sevgi ilə təzədən xalqın içindən qaynadı. Özü də çoxlu reallıq, rəvayət xarakterli xatirələrlə. Erməni mənbələrindəki şeirləri də onun bir yaradıcı kimi istedadına sevginin ifadəsi idi. Azərbaycan xalqı öz mədəniyyəti, dil zənginliyi, ədəbiyyatı, aşiq yaradıcılığı ilə zaman-zaman erməniləri mədəni əsarətdə saxlayıb. Bunu klassiklərimizin erməni arxivlərindəki şeirləri, aşiq yaradıcılığı təsirinə ermənilərin yaratdığı şeirlər, onun dil xüsusiyyətləri, daha doğrusu Azərbaycan dilində şeirlər yazması da aydınlıqla göstərir. Bütün bunlar İsrəfil Abbaslının tədqiqatlarında əvvəldən axıra qədər görünür. “Xatırlanan sənəddəki şifahi ədəbiyyat materialları arasında “Bir gözəl ki, şirin olsa binadan”, “Bu qədər zülmü eylədin mənə”, “Yenə yığnaq oldu xublar otaqda”, “İstədim yarınan pünhan danışam”, “Əcəb seyran-gahdı Kürün qırağı”, “Dəymə fələk, dəymə sınıq sinəmə”, “Canan dağlar yenə əlvən geyibsən” misraları ilə başlayan yeddi qoşması mühafizə edilməkdədir. Bunların beşi sənətkarın məlum qoşmalarının el variantıdır. Qalan ikisi isə indiyədək nəşr edilmiş Vaqif əsərlərinə daxil olmayan nümunələr-

dir” (səh. 25). Bütün bunlar folklordan klassik irsə gələn yollar və onun təsiredicilik faktlarının tarixi axarda görünüşüdü.

Kitabdakı digər bölmə erməni mənbələrindəki Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bir sıra məsələləri ilə bağlı problemin aydınlaşmasıdır. Burada janr məsələsindən dil faktlarına qədər çox maraqlı məqamlara diqqət yetirilir. Eyni zamanda bütün olanlar bir istiqamətdə Azərbaycan folklorunun təsir faktı kimi göstərilir. “Erməni qaynaqları və Azərbaycan folklorunun müxtəlif janrları” adlanan bölmədə iki maraqlı istiqamət var. Onlardan biri erməni tədqiqatçılarının dedikləridirsə, digərini mənbələrdə mühafizə olunan folklor nümunələri təşkil edir. Burada təsiredicilik faktı kimi iki erməni aliminin kitabda gedən sitatını veririk. Düzdür, bu cür sitatlar saysız-hesabsızdır. Tarixin müxtəlif vaxtlarında deyilmiş bu fikirlər ermənilərin böyük dövlət, zəngin mədəniyyət yaratmaları haqqında qənaətləri alt-üst edir. Həm də bu fikirlərdən qaçmaq da mümkünsüzdü. Burada siyasətdən, hansısa bir məqsəddən kənar olan real həqiqətin təbii təqdimi var. “Ermənilərin qonşu xalqlardan istifadə etdikləri, bu xalqların təsiri sayəsində yaratdıqları nəğmələr və havalar (melodiyalar) haqqında danışan S.Palasanyan yazır: “Bizim mahnıların (söhbət erməni mahnılarından gedir – İ.A.) havası müxtəlifdir. Tacikistanda tacikin, Gürcüstanda (Tiflis) gürcünün, İrəvan, Şuşa, Ağkilsə və İranda farsın, ümumiyyətlə hansı xalqın təsiri altında olmuşuqsa, həmin xalqın da mahnılarının havalarını götürmüşük” (səh. 50). Bunlar artıq çox məsələlərə aydınlıq gətirir, eləcə də bu gün bütün dünyada savaş qurub bəyan etdikləri, mədəniyyətimiz deyə sırıdıqları haqqında təsəvvür yaradır. Bu nə azərbaycanlının, nə gürcünün, nə də farsın dediyidir. Bu erməninin öz mədəniyyəti, bütövlükdə olanları haqqında dedikləridir. Kitabdan digər bir faktı da burada veririk. “Qədimdən qalma şeir və nəğmələr, onların havaları ba-

rədə bəhs açan M.Nalbandyan isə belə deyir: "...Ancaq havaların əksəriyyəti türklərdən (azərbaycanlılardan – İ.A.) götürüldür. Mən ermənilərin yaşadıkları çox yerləri dolaşmışam. Həmişə də çalışmışam ki, sırf ermənicə deyilmiş bir şey eşidim. Lakin həmin şeyi dinləmək indiyə kimi mənə nəsib olmamışdır" (səh.50). Reallıq budur, bunları folklorşünas İsrafil Abbaslı mənbələr, qaynaqlar əsasında işləyib bütünlükdə elmi-mədəni mühitə təqdim etmişdir. Ermənilərin yaşadığı ərazini dolaşan, onlar arasında hansısa bir mahnı, melodiya eşitmək arzusu ilə yaşayan M.Nalbandyanın bu ağrıları başa düşüləndi. Çünki bu havaların doğurdan da əksəriyyəti azərbaycanlıların yaratdıqlarıdır. İsrafil Abbaslı mənbələrdə qorunan çoxlu bayatı nümunələri verir və onların mövzu istiqamətləri haqqında danışır. Bayatı bir forma, fikrin ifadəsi, düşüncə etibarilə geniş imkanlara malikdir. Dörd misrada kifayət qədər güclü, təsirli qənaətləri verə bilmək bir istiqamətdə dilin imkanları ilə bağlıdır. Eləcə də atalar sözü və məsəllər, xalq nəğmələri, nağıllar, lətifələr, bunların hamısı ermənilərin qəlbini yerindən oynatmış, uzun illər boyu yaddaşlarına hakim kəsilmiş və son olaraq arxivlərinə gəlib çıxmışdır. "XVII-XVIII əsrlərə, daha çox isə XIX əsrə aid elə bir əlyazması yoxdur ki, burada Azərbaycan xalqının qədim nəğmələrinə təsadüf edilməsin, Təbiəti, təbiətin füsunkar qələmi ilə "rəsm olunmuş" al yanaqlı, incəbel gözəlləri mədh eyləyən, elindən-obasından uzaq düşüb, vətənin həsrəti ilə alışıb-yanan həmyerlilərimizin ürək arzularını ifadə edən bu nəğmələrdə dərin psixoloji hisslər aşılamaqdadır:

Qaladan qalaya şahin uçurdum,
Şəkərli şərbəti yara içirdim.
Axınan, vaxınan günüm keçirdim,
Əlində bağlama bal şirin olur,
Yar yarı görəndə can şirin olur.

Qalanın dibində bir daş olaydım,
Gələnə gedənə yoldaş olaydım.
Bacısı gözələ sirdaş olaydım.
Atma bu daşları mən yaralıyam
Əlində yelpazə yelpazələndi,
Yar yarı görəndə can təzələndi” (səh.86).

Biz kitabda verilən bu mahnını təsadüfi burada vermədik. On doqquzuncu yüzilliyə aid bir əlyazmadı. Lakin dil, ifadə baxımından olduqca təsirlidi. İnsanın içini rıqqətə gətirəcək bir gücə malikdir. Məhz belə nümunələr həmin təsirlə də erməni ədəbiyyatına, erməni mənbələrinə hakim kəsilmişdir. Biz bu nümunələrin ya qədrini bilməmişik, ya da o qədər fikir verməmişik. Halbuki onların hər biri canlı tarixdi, hansısa dövrün yaradıcı düşüncəsini, məişətini, insanların duyğularını əks etdirən faktır. Onların hər birinə belə bir kontekstdən baxanda dəyəri ölçüyəgəlməzdir. Kitabda belə faktik nümunələr kifayət qədərdir və bunların təhlili isə olduqca uğurludur.

“Aşıq yaradıcılığı və ona münasibət” aparılan tədqiqatda mühüm bir hissəni təşkil edir. İlk öncə onu deyək ki, aşıq yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalar İsrafil Abbaslı tədqiqatlarının mühüm bir hissəsini təşkil edir. Onun “Azərbaycan aşıqları və el şairləri” kitabına yazdığı ön söz bir tədqiqat əsəri qədər dəyərlidir. Orada aşıq yaradıcılığının keçib gəldiyi yol, mənşə və təşəkkül məsələsi, ayrı-ayrı mərhələləri, ad dəyişmələri və s. ümumi kontekstdə özünün çox dəqiqliklə həllini tapır. Haqqında söhbət açdığımız kitabda da aşıq yaradıcılığı və onun mühüm bir hissəsini təşkil edən dastanlarla bağlı geniş araşdırmalar var. Bu araşdırmalar erməni mənbələrində yaşam və təsir faktı kimi təhlil olunur. Bir məsələ xüsusi olaraq vurğulanır, “XVI, XVII, hətta XVIII əsr erməni aşıqlarının bir çoxu Azərbaycan türkcəsində yazıb-yaradan sənətkarlar olmuşlar.

M.Nalbandyan çox haqlı olaraq yazırdı ki, bu aşığıları ancaq “erməni ailəsində doğulduqları üçün erməni adlandırmaq olur”. Onları tam mənəsi ilə Azərbaycan aşığı mədəniyyətinin təmsilçiləri saymaq olar” (səh.94). Bu doğurdan da belədir. Türk xalqları, onun bir qövmü olan azərbaycanlılar bəşər sivilizasiyasına böyük töhfələrlə, təsirediciliklə səciyyələnir. Bu azərbaycanlıların əhatəsində olduğu qonşu xalqların mədəniyyətini, yazılı və şifahi ədəbiyyatını, məişətini, adət-ənənəsini izlədikdə də aydınlıqla görünür. Heç şübhəsiz dünyaya xalqlarında təsirlər, mədəniyyətlərin yayılması və özünü-küləşdirilməsi prosesi var. Ancaq bunun aparıcılıqla görünüşü Azərbaycan xalqının yaratdığı böyük mədəniyyətdə, onun folklorunda, musiqisində daha aydınlıqla nəzərə çarpır. Nəzərə çarpır ki, bu xalq bütünlükdə Qafqaz xalqlarının mədəniyyətində hansı funksiyaları yerinə yetirmişdir.

Ustadlar, aşığı ədəbiyyatının görkəmli sənətkarları öz əsərləri ilə ermənilər arasında geniş yayılmış, sonra isə onların əlyazmalarına gəlib çıxmışdır. Qurbaninin, Abbas Tufarqanlının, Xəstə Qasımın və digərlərinin şeirləri buna nümunədir. Prof. İ.Abbaslı bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır ki, digərlərinə nisbətən Xəstə Qasımın şeirləri bu mənbələrdə özünə daha çox yer tapır. Məsələ kimin az, kiminsə çox yayılmasından yox, bütünlükdə Azərbaycan mədəniyyətinin, onun bir hissəsi olan yazılı və şifahi ədəbiyyat örnəklərinin təsir dairəsindən gedir. Bir məqamı qeyd edək, Romanın Yunanıstanı işğal etməsi ilə məsələ bitmədi. İşğal olunmuş Yunanıstan öz mədəniyyəti ilə Romalı işğal etdi. Azərbaycan da öz maddi və mənəvi mədəniyyəti, bütün dəyərləri ilə erməniləri zaman-zaman əsir etdi. Bu gün bu dəyərlərin açılmasına bu və ya digər dərəcədə ağız büzənlər, boğazdan yuxarı millətçilik edənlər var. Ancaq reallığı, mədəniyyət dəyərlərini necə var elə də ortaya qoymaq, onu dünyaya bəyan etmək bir

istiqlamətdə topun, tankın gücündən az deyil. Bunu onların içərisində yaşayanlar, onların kimliyini daha yaxından görüb tanıyanlar bilir. Onlarla bəzən birgə yaşamış, qonşuluqda olmuş şəxs kimi bu problem bütün ağırları ilə içimdən keçib. Ona görə də İsrafil Abbaslının dedikləri və nə demək istədikləri mənə yaxşı bələddi. Son olaraq diqqəti tədqiqatçı dastanlara yönəldir və qeyd edir ki, “aşırıq ədəbiyyatının ən zəngin qolu dastan yaradıcılığıdır. Əksər ustad aşırıqlar sələflərindən yadigar qalan dastanlardan ardıcıl şəkildə faydalanmış, bu folklor nümunələrinin yaddaşlardan silinib getməməsi qayğısına qalmış, özləri də həmin nümunələri yaşadıb yaradanlardan olmuşlar” (səh.111). Türk xalqlarının şifahi ədəbiyyatında ən geniş yeri bəlkə də dastanlar tutur. Bütün folklor nümunələri kimi dastanlar türkün ruhunun daşıyıcılıq faktorudur. Və reallığa, tarixin konkret sadalanmalarından kənar qalan hissəsini yaşatmağa xidmət edən bədii faktıdır. Dastanlar xalqın, xalq qəhrəmanlarının – Oğuz Kağanın, Alpamışın, Xan Qazanın, Manasın, Uralbatırın, Canqarın, Edigenin, Qoç Koroğlunun, Qəribin, Xan Kərəmin və bu silsilədən olan onlarla qəhrəmanların sevgisini, igidliyini zaman-zaman gələcəyə daşıyır, bu gün də daşımaqdadır. “Azərbaycan dastanlarının Bakı, Tiflis, Aleksandropol, Təbriz, İrəvan nəşrlərini də nəzərə alsaq, bu bədii irsin nə qədər geniş vüsət aldığıнын şahidi olarıq. ..Hələlik əldə olan kitablardan belə bir qənaət doğur ki, erməni əlifbası ilə dərc edilmiş Azərbaycan dastanlarının nəşr tarixi 1871-1876-cı illərə aiddir” (səh.114). Sözü-nə davam edən tədqiqatçı burada bir məqamı xüsusi olaraq vurğulayır. “Onlar bir tərəfdən Azərbaycan dastanlarını erməni əməkçiləri arasında yayır, yeri gəldikcə bu nümunələri yeni epizodlarla zənginləşdirib danışdırlarsa, digər tərəfdən həmin mövzulardan təsirlənərək özləri də müstəqil dastanlar qoşurdular” (səh.115). Budur reallıq, Azərbaycan dastanlarının tə-

siredicilik faktı. Ancaq məsələ burasındadır ki, bu böyük təsirediciliklə görünən xalq artıq iyirmi ildir ki, erməni məkrinin əlində əsir-yesir olub. Bunun isə bir sıra başqa səbəbləri var. Erməni məkri başa düşüləndir. Üstə rus şovinizmini də gəlirik. Bu məsələnin bir tərəfidir. Onun digər tərəfində hakimiyyət savaşı, mənəmmənəmlik, səriştəsizlik, qarşısındakını tanımamazlıq və s. dayanır. Hətta bu gün elə məmurlar var ki, maraqları naminə bütün respublikanı satmağa hazırdır. Xalq indi onun ağrılarını çəkir.

Yuxarıda deyildiyi kimi, dastanların bir hissəsi sadəcə olaraq yayılma xarakteri daşıyırdısa və bu yayılmada müəyyən epizodlar əlavə olunurdusa, digər bir proses həmin dastanların təsiri ilə özlərinin yeni dastanlarını yaratmalarıdır. Kitabda “Koroğlu”, “Aşıq Qərib”, “Əsli və Kərəm”, “Şah İsmayıl”, “Əmrah və Səbri”, “Tahir və Zöhrə” dastanlarının tərcümə və yayılma məsələsi maraqlı şəkildə ətraflı izah olunur. “Qul Mahmud”, “Xançoban” da bu sıradadır. Dastan spesifikasiyasında hadisələrin yüzə-yüz tarixiliyi və tarixi axarda təsviri gözlənilmir. Burada faktların dolayısı ilə bağlantıları daha çox müşahidə olunur. Necə ki, “Xançoban”da görürük. İ.Əbbaslı da bu məsələni xüsusi bir diqqətlə vurğulayır. Və deyir ki, “...Xançoban” dastanının Nəbatinin həyat və yaradıcılığı ilə az-çox əlaqəsindən bəhs ediriksə, heç vəchlə gözləyə bilmərik ki, buradakı coğrafi adlar məhz gərək şairin doğulub-yaşadığı Qaradağ, gəzib-dolaşdığı Qarabağ olsun. Onu da ehtimal şəkildə yada salmaq yerinə düşər ki, Qaradağ, Qarabağ, Dağıstan adlarında nə isə bir etimoloji bağlılıq vardır.

Dastandakı hadisələr Dağıstanda başlayırsa yenə də əsas məsələlərin həll olunduğu yer Azərbaycan, daha doğrusu, Nəbatinin yazıb-yaratdığı diyar olur” (səh.139). Bu təkrar qeyd edək ki, dastançılıq üçün elə də yad proses deyil. Məsələ dastan ənənəsinin hansı özəlliklərlə inkişafında və gələcəyə da-

şıma halındadır. Kitabda mühüm bir hissəni “Azərbaycan dastanlarının yayılma və təsir məsələləri” tutur. Bu bütünlükdə İsrafil müəllimin tədqiqatlarında aparıcı görünən istiqamətlərdən biridir. Düzdür, dastan yaradıcılığı ilə bağlı folklorşünaslıqda kifayət qədər araşdırmalar aparılıb və indi də davam etməkdədir. Ancaq İ.Abbaslı sözün və araşdırdığı problemin mahiyyətini lazımı qədər duyan və onu axıra qədər dərk edən az-az tədqiqatçılardandır. Bu bütünlükdə kitab boyu nəzərə çarpır. Çünki İsrafil müəllim sözlə, elmi sevməklə yaşaya bilib, konlünü ona verib. “Alp-Ər Tunqa”, “Şu”, «Oğuz Kağan dastanı», “Boz qurd”, “Ərqənəkön”, “Törəyiş”, “Köç” və s. bu silsilədən olan dastanlarla bağlı apardığı təhlillər dastançılığa töhfədi.

Kitabda maraqlı bir hissəni erməni mənbələrində yazıya alınıb saxlanan dastanların vəziyyəti təşkil edir. Tədqiqatçı xüsusi olaraq vurğulayır ki, bunların bəziləri ümumiyyətlə Azərbaycan dilində olan dastanlardısa, bəzilərinin nəsr hissəsi Azərbaycan dilində, nəzm hissəsi erməni dilindədir. Bir qrupunun isə nəzm hissəsi Azərbaycan dilində, nəsr hissəsi erməni dilindədir. Bir sıra dastanlar var ki, onlar bütünlüklə erməni dilində yazıya alınmışdır. Fərqi yoxdur, bu nümunələr ümumilikdə Azərbaycan dastanlarıdır və bütünlükdə erməni mənbələrində özünə yer tapmışdır. Bir məsələni də qeyd edək ki, bu faktlar kitabda təkcə sadalanmır, eyni zamanda sonrakı bölmələrdə özünün ətraflı təhlilini tapır. “Koroğlu”, “Aşıq Qərib”, “Əsli-Kərəm”, “Şah İsmayıl”, “Tahir Mirzənin nağılı” və sairə bağlı təhlillər buna nümunədir. Azərbaycan dastanlarının təsir dairəsi haqqında müəllifin verdiyi bir fikri olduğu kimi burada deməyin gərəyi yaranır. “Atrpet “Əsli-Kərəm”ə geniş ön söz yazmışdır. Xalq romanının dolaşdığı ərazi və yayılma vüsətindən bəhs edən müəllif yazır: “Kərəmi türklər (azərbaycanlılar – İ.A.), türkmənlər qədər biz də sevirik”.

(səh.175). Bütün bunlar mənbələrin dediklərinin əsasında olan qənaətlərdir. Biz onu zamanında lazımı qədər araşdırmalara cəlb edə bilməmişik. Ancaq yaxşı ki, bu istiqamətdə araşdırmalar aparən tədqiqatçılarımız var. Zamanında onlar bu gün əsir edilmiş mənbələri araşdırıb, bir hissəsi haqqında qənaətlərini deyib, digər bir hissəsini yazıya alıb elmə, Azərbaycan oxucusuna, folklorşünaslığımıza təqdim edib. Bu işlərinə görə onlar ən dürlü adlara layiqdirlər. Təəssüf ki, bizim biganəliyimiz buna mane olur. Ancaq əminik ki, qədim yurd yerlərimiz kimi, həmin mənbələr də əsirlikdən yaxın zamanlarda azad olacaq, onlar daha ətraflı, təfərrüatlı araşdırmaların problemi-nə çevriləcək.

Seyfəddin RZASOY
filologiya üzrə elmlər doktoru

AZƏRBAYCAN KOROĞLUŞÜNASLIĞI
VƏ PROF. İSRAFİL ABBASLI

Hər bir elm sahəsi bir karvana bənzəyir...

Karvanlar sanki heç vaxt dayanmır: elə öz ahəngi ilə yol gedir...

Karvanlara qoşulan insanlar da onunla bir karvan ömrü yaşayır...

İnsanın səfəri başa çatsa da, karvanın səfəri heç vaxt başa çatmır: o, elə hey yol gedir...

Gedir və bir vaxtlar onunla yoldaş olmuş insanların da ömrünü özü ilə harayasa məchul uzaqlıqlara götürür...

Bu, elə bir uzaqlıqdır ki, insan ona çatmağa yalnız can atır...

Elm də belədir. İdrakın əvvəli və sonu görünmür: bu, əbədi dövr edən bir karvandır...

Elm adına yola çıxan hər kəs bu karvana çatmağa, ona qoşulmağa can atır...

Ən əsası bu karvana çatmaqdır. Sonrası asandır: karvan səni özü uzaqlara götürəcək...

Mən bu həqiqəti bir çox alimlərin *ömür kitablarını* oxuyarkən anladım...

Biz ömrümüz boyu çox kitablar oxuyuruq da, yazırıq da. Lakin onların içərisində hər kəsin bütün ömrü boyu yaza bildiyi bir kitab da var: ömür kitabı...

Tale mənə öz alim həmkarlarımla bəzilərinin ömür kitablarını oxumağı da qismət edib...

Bu kitablar insanı ayrı bir dünyaya götürür. İlk dəfə prof. İslam Ağayev haqqında yazarkən onun uşaqkən atasın-

dan əbədi olaraq ayrıldığı səhnənin təsviri birdəfəlik yaddaşına yazılıb. Stalinizm rejimi Azərbaycanın o tayı ilə bu tayı arasındakı əlaqələri birdəfəlik kəsmək üçün əslən Cənubi Azərbaycandan olub Şimali Azərbaycanda yaşayanları İrana geri göndərmişdir. Tarixin belə qaranlıq gecələrindən birində atasından ayrılmaq istəməyən balaca İslam fəryad qoparıb göz yaşları tökəndə ayrılığa ağlayan uşağı bir alma ilə sakitləşdirmişlər. Sonralar bu alma İslam Ağayevin uşaq yaddaşında kədərli infantil obraza çevrilmişdir: uşaq həmişə fikirləşmişdir ki, almanı yeməyə başı qatışmasaydı, atası ilə əbədi ayrılıq olmayacaqdı...

Yaxud, prof. Paşa Əfəndiyevin öz xatirələrində səhər-səhər öz tələbə paylarına düşən qara çörəyi alıb, dükanın yanındakı alçaq divar üstündə düzülərək yeyən yoldaşlarını çəpər üstə sıra ilə yan-yana düzülən sərçələrə bənzətməsini unuda bilmirəm. Yaxud, yenə də tələbə ikən qış tətildə evə dönmən Paşa Əfəndiyevin xəstə anasını xilas etməkdən ötrü atla dərman dalınca rayon mərkəzinə getməsi, qayıdarkən bir daha anasını görməməsini təsvir edən sətirlər zaman-zaman gözlərim önündən getməyən səhnələrdir.

Bunlar ömrümün əlli ilini artıq arxada qoyduğum çağında ədəbiyyatşünas və folklorşünas həmkarlarım adlandırılacaq insanların ömür kitablarından fraqmentlərdir. Yarıradıcılığımın mühüm bir hissəsi bu mövzuya həsr olunub. Xüsusilə folklorşünas həmkarlarım haqqında 40-dan yuxarı məqalə, o cümlədən üç kitab yazmışam. Yazdıqca ömür kitablarına marağım daha da artıb.

İsrafil Abbaslının “elm və həyat karvanı”

Artıq neçə illərdir həm də mənim gözlərimin qabağında yaşanan və yazılan mənalı bir ömür kitabı da var: “Prof.

İsrafil Abbaslının elm və həyat karvanı”. Tale elə gətirib ki, bu kitabla fərqli məzmun və formalarda tanışlığım hələ keçən əsrin 80-ci illərində tələbəlik dövründən başlansa da, düz bizim əsrin başlanğıcından İ.Abbaslının ömür karvanının canlı şahidiyəm. Bir İnstitutda işləyirik, işlədiyimiz otaqların qapıları da ağız-ağızadır.

Prof. İ.Abbaslı bir folklorşünas kimi tarixi-filoloji məktəbin nümayəndəsidir. Yaradıcılığında folklorla münasibətdə tarixi yanaşma əsas aspekti təşkil edir. Folklor mətninin poetik strukturu onun üçün bütün hallarda tarixi inkişafın prosesual fakturasıdır. İ.Abbaslı folklor faktını təhlil edərkən həmişə onun “şerti başlanğıc nöqtəsini” axtarır. Belə bir nöqtəni tapana qədər folklor faktı onun üçün “şerti təsadüf” olaraq qalır. Lakin təsadüfi heç nə yoxdur. Hər bir fakt müəyyən sistemin tərkib elementi olub, həmin sistemin tarixi inkişaf dinamikasının məhsuludur. Elmi düşüncələri tarixi-filoloji məktəbin klassik ənənələri əsasında təşəkkül taparaq formalaşmış professorun düşüncə məntiqi “tarixi olmayan” faktı və “tarixiliyi olmayan” faktşünaslığı (elmi) sağlam elmi məntiqi və etibarlı bünövrəsi olmayan hadisələr kimi elm müstəvisindən kənara itələyir.

Maraqlıdır ki, tarixi-filoloji düşüncənin sakit, təmkinli yanaşma tərzini prof. İ.Abbaslının yaşam və elm tərzinə çevrilib. Mən İ.Abbaslının uşaqlığını və gəncliyini, təbii olaraq, görməmişəm. Ancaq ona rast gələni İsrafil müəllimi həmişə sakit və təmkinli halda görmüşəm. Bəzən əsəbləşməklərini də görmüşəm. Bu zaman onun daha bir keyfiyyətinin – mədəniyyətinin şahidi olmuşam. 1938-ci ildə İrəvan şəhərində doğulan İ.Abbaslı şəhər mədəniyyətini – qədim türk yurdu İrəvanın elitar davranış tərzini bütün ömrü boyu heç bir vəziyyətdə itirmədi. Bütün həyatı durumlarda, hətta ən gur, coşqun məclislərdə, affektiv-emosional vəziyyətlərdə belə onun sakitliyi və təmkinini heç vaxt pozulmadı.

Başqalarını bilmirəm, İ.Abbaslı mənim üçün bir keyfiyyətə ilə xüsusilə maraqlıdır. O, yeri gələndə, uyğun şərait olanda əsərlərini oxuduğum, üzlərini isə fotolarda gördüyüm, bəzilərinə isə ömürlərinin son çağlarında təsadüf etdiyim görkəmli folklorşünaslar, ədəbiyyatşünaslar haqqında xatirələr danışmağı sevir. O insanlar sovet dönəminin ağır dövrlərini – qanlı repressiyalarla dolu 30-cu illəri və ağır müharibə dövrünü yaşamış alimlər olublar. İ.Abbaslı ömrünün gənclik və erkən müdriklik dövrünü onlarla birgə keçirib: ekspedisiyalarda, konfranslarda, səfərlərdə olub. Çox şeyin şahidi olub. Mən həmişə bu söhbətlərə qulaq asanda deyirəm ki, İsrafil müəllim, bəs bunları niyə qələmə almırsınız? Axı bunlar bizim filologiyanın, folklorşünaslığın canlı tarixidir. Gələcək nəsillər bu həqiqətlərdən heç vaxt xəbər tutmayacaq. O isə gah “yazacağam” deyir, gah da özünəməxsus şəkildə təmkinlə gülərək, – “hər şeyi yazmaq olmaz, bəzi şeylərin yazılmaması onların yazılmasından daha faydalıdır”, – deyir.

Yaşadıqca, yaşımın üstünə yaş gəldikcə İsrafil müəllimin bu məntiqini az-çox anlamağa başlayıram. Anlayıram ki, bizim şahid olduğumuz hadisələri yazıb-yazmamağımızdan asılı olmayaraq, onları sözün hər bir mənasında “Yazan” var: “əvvəldən” yazılan “sonradan da” yazılır. Heç nə və heç kim “Onun” iradəsindən kənardadır deyil. Necə deyirlər, hətta yer üzünün saysız-hesabsız ağaclarından bir yarpaq belə “Onun” izni olmadan qopub yerə düşə bilməz.

İsrafil müəllim də çox şeyi tarixin öhdəsinə buraxıb. Bilir ki, tarix bir karvandır, kimin onu hayana döndərmək istəyindən asılı olmayaraq, o öz yolunu gedəcək...

Azərbaycan filoloji düşüncə tarixi və İsrafil Abbaslı

Əslində, yazdığım bu başlıq “indi”yə yox, gələcəyə hesablanıb. Elə alimlər var ki, onların qiymətini tarix – zaman verir. Bəzən “indi”nin bu qiyməti verməyə sözün hər bir mənasında gücü çatmır. Azərbaycan filoloji-folklorşünaslıq fikrinin görkəmli nümayəndəsi prof. İ.Abbaslı da belə alimlərdəndir. Onun yaradıcılığı zamanla öz qiymətini alacaqdır. O, sovet dönəmində tarixi XIX əsrdən başlanan və XX əsr boyunca davam edərək sabitləşmiş filoloji-folklorşünaslıq ənənələrini uğurla davam etdirən, yazdıqları ilə bütün hallarda xalqın, millətinin mənafeyinə xidmət edən və elmin gələcəyinə *inanən* “klassik” alimdir. *Bu inam* bir tükənməz enerji mənbəyi kimi ona özünün bütün intellektual-mənəvi qüvvəsini XX əsrin sonu – XXI əsrin başlanğıcı dövrünün istiqlal mücadiləsi zamanında sistemi dağılmış, əlaqələri pozulmuş, tərkib elementləri daha çox özünüqoruma və özünüyaşatma instinktləri ilə dünyanın, əsasən, türkdilli məkanına səpələnmiş filoloji-folklorşünaslıq fikrini öz məhvərində saxlamaq kimi çətin və mürəkkəb bir işə sərf etməyə də kifayət etdi.

Müstəqillik dönəmində formal strukturu etibarilə müstəqilləşsə də, məzmun və mündəricəsi etibarilə hələ də “filoloji” olaraq qalan Azərbaycan folklorşünaslığı bu gün nə qədər davam edəcəyini hələ heç kəsin təxmin edə bilmədiyi özünüaxtarış və özünüqoruma dövrünü yaşayır. Bu dönəmin də daha çox milli xarakterin patologiyaları ilə müəyyənləşən ağır şərtləri İ.Abbaslının elmi fəaliyyət ritmini məhvərindən qopara və yad yola döndərə bilmir. Baş və ailə saxlamağın xüsusilə maddi baxımdan çətinliyi ucbatından cavanların elmdən üz döndərdiyi və elmin (daha doğrusu: fəlsəfə doktoru diplomunun) daha çox imkanlı qız uşaqlarının şiltaq cehiz arzularının reallaşma

vasitəsinə çevrildiyi bir zamanda İsrafil müəllim *məhz onun boynuna düşən məsuliyyət yükünü* hamıdan daha artıq anlamaqda və çəkməkdədir. Cavanlığında XX əsrin görkəmli alimləri ilə birgə işləmiş, onlardan elmin hər “hərfi” üzərində “əsməyi” alim obrazının kristal prinsipi kimi əxz etmiş İsrafil müəllim bu qanunları cismində və yaradıcılığında yaşadan tək-tük alimlərdən olduğunu çox yaxşı başa düşür:

Yaşamaq, yaşatmaq və aldığı əmanəti gələcək nəsillərə çatdırmaq indi onun üçün millətə və onun elminə xidmət etməyin ən ali prinsipidir.

Məhz bu cəhətdən İsrafil müəllim haqqında uzun illərdən bəri xəyalımda gəzdirdiyim bu yazıda işlətdiyim “*Azərbaycan filoloji düşüncə tarixi və İsrafil Abbaslı*” başlığı, əslində, mənim gələcəyə xitabımdır. O dövrə ki, onda İsrafil müəllimin, ən azı, erməni arxivlərindən topladığı Azərbaycan folkloru mətnləri tutiyaya dönəcək. Bu zaman isə, düşünürəm ki, tezliklə gələcək. Əgər kimsə güman edirsə ki, bir vaxtlar erməni arxivləri açılacaq və Azərbaycan alimləri bu arxivlərdə Azərbaycan-türk folklor tarixinin erməni əlifbası ilə qeydə alınmış inciləri ilə tanış ola biləcəklər, onlar yanılırlar. Amma İ.Abbaslı (özünün yazdığı kimi) “ötən yüzilliyin 60-cı illərindən başlayaraq tarixi mədəniyyət mərkəzlərimizdən olub bu gün qürbətdə qalmış, doğulub ağuşunda böyüdüüyü İrəvan şəhərinin uyğun arxiv və fondlarında məqsədyönlü elmi axtarışlar aparmış, folklorumuza, klassik poeziyamıza və bütövlükdə mənəvi irsimizə aid çoxsaylı poetik inciləri üzə çıxarıb Azərbaycan elmi dövriyyəsinə gətirmişdir”¹.

İ.Abbaslının erməni arxiv və fondlarından əldə etdikləri elə folklor mətnləridir ki, onlar bu gün sözün həqiqi anlamında

---

¹ Abbaslı İ. Folklorşünaslıq axtarışları, iki cildə, I cild, Bakı, “Nurlan”, 2009, s.7

əvəzsiz qiymətə malikdir. Məsələn, erməni əlifbası ilə yazıya alınmış Azərbaycan xalq romanları içərisində yarandığı tarixi kəsimdə geniş yayılıb kütləviləşmiş, saz-söz məclislərinin bəzəyi olmuş, sonralar isə nisbətən unudularaq dinləyici auditoriyasından kənar qalmış dastanlara da təsadüf edilməkdədir. Azərbaycan eposşünaslığı üçün naməlum qalan bu əsərlər içərisində “Xan Çoban”, “Qul Mahmud”, “Aslan-Nazənin”, “Əşrəf-Zöhrə”, “Aslan-Gülbahar” dastanları mühüm yer tutur”². Müəllifin kitabında haqqında “Unudulmuş məhəbbət dastanları” başlığı altında bəhs olunmuş³ bu dastanlar hələ də çap olunmayaraq, İ. Abbaslının arxivində öz nəşr gününü gözləməkdədir. Həmin arxiv müəllifin bütün elmi fəaliyyətini Azərbaycan folklorşünaslığının mühüm bir səhifəsinə çevirməklə yanaşı, bizim yuxarıdakı başlıqda işlətdiyimiz “Azərbaycan filoloji düşüncə tarixi və İsrafil Abbaslı” mövzusunun da bir düşüncə konsepti və araşdırma problemi kimi perspektivləri üzərinə başqa bir mühüm prizmadan işıq salır.

Azərbaycan koroğluşünaslığı və İsrafil Abbaslı

Əslində, bu başlıqdan öncə başqa bir başlıq – “Azərbaycan folklorşünaslığı və “Koroğlu” eposu” başlığı gəlməli idi. Çünki nə milli folklorşünaslıq elmimizi, nə də İsrafil Abbaslı da daxil olmaqla milli folklorşünaslarımızı “Koroğlu” dastanından qıraqda təsəvvür etmək mümkün deyil. Bu dastan hər hansı formada (ya birbaşa, ya da dolayısı tədqiqat obyektinə, yaxud ən azı, bir konfrans məqaləsi şəklində də olsa) hər bir Azərbaycan folklorşünasının düşüncəsindən keçib. Azərbaycan folkloruna dünya şöhrətini bütün tarix boyunca bu dastan

---

² Abbaslı İ. Folklorşünaslıq axtarışları, iki cildə, II cild, Bakı, “Nurlan”, 2010, s. 164

³ Yəni orada, c. 164-187

gətirib: erkən orta əsrlərdən bütün Avrasiya mədəni məkanına yayılaraq milli dastançılıq düşüncəmizi məşhurlaşdırıb. XIX əsrdən dastanın Avropa (şöhrətinin) tarixi başlanıb. Bu gün Azərbaycan qəhrəmanlıq və məhəbbət dastanları içərisində yayılma coğrafiyası, linqvistik arealı, tədqiqat tarixi baxımından “Koroğlu”ya bərabər ikinci dastanımız yoxdur. Hətta “Kitabi-Dədə Qorqud” kimi misilsiz abidəmiz bu göstəricilərə hələ indi-indi çatmaqdadır.

Bir Azərbaycan folklorşünası kimi İ.Əbbaslı da “Koroğlu” dastanının cəzbindən kənarda qala bilməyib. Ancaq bir çox həmkarlarından fərqli olaraq, bu cazibə onun alim taleyinə çevrilib. İ.Əbbaslının məzmun və mündəricə baxımından çoxyönlü və zəngin yaradıcılığında “Koroğlu” dastanı ilə bağlı tədqiqatlar uzun illəri əhatə edən və sanballı araşdırmalarla təmsil olunan müstəqil elmi istiqamətdir⁴.

O, uzun illər ərzində dastanı təkcə tədqiq etməyib, bu gün fundamental sayıla biləcək nəşrlərində əsas rol oynayıb. Eposun H.Əlizadə variantının (1941) təkrar çapında (1987) xüsusi əməyi olub. İlk dəfə Azərbaycan dilində 1997-ci ildə Bakıda işıq üzü görmüş məşhur Paris nüsxəsinin (Aleksandr Xodzko variantının) çapa hazırlanması, ön söz, qeyd və şərh-lərin yazılması da onun adı ilə bağlıdır⁵.

İ.Əbbaslı bundan başqa, eposun 2000-ci ildə rus dilində olan daha bir fundamental nəşrində əsas sima kimi iştirak etmişdir⁶. Belə ki, dastan sovet dönəmində toplanılıb çap olunan dövrun ideologiyasının diqtəsi altında bir çox qüsur və

---

⁴Əbbaslı İ. Folklorşünaslıq axtarışları, iki cildə, II cild, s. 164-187

⁵ Koroğlu (Paris nüsxəsi) / Nəşrə hazırlayanı, ön söz, qeyd və şərh-lərin müəllifi İ.Əbbaslı, redaktoru B.Abdulla. Bakı, “Ozan”, 1997, 208 s

⁶ Короглу / Авторы подготовки и составление национального текста, “Введение” и “Описание архива”: И. Аббаслы, Бахлул Абдулла. Баку, “Сада”, 2000, 499 с

təhriflərə yol verilmişdir. Bu da öz növbəsində uzun onilliklər boyunca xüsusilə tədqiqatçıların həmin nəşrlərə münasibətdə inamsızlığı ilə müşayiət olunmuşdur. Nəhayət, prof. İ. Abbaslı və prof. B. Abdulla Azərbaycan arxivlərində qorunan əlyazma materialları əsasında uzun müddət işləyərək “Koroğlu” dastanının 25 qoldan ibarət “milli mətnini” iki dəfə elmi ictimaiyyətə təqdim etmişlər⁷. Hər iki nəşr prof. İ. Abbaslının həcminə və məzmununa görə sanballı müqəddiməsi ilə müşayiət olunur⁸. Və bu müqəddimə, əslində, İ. Abbaslının koroğluşünaslıq fəaliyyətinin həm də nüvəsini təşkil etməklə, onun dastanla bağlı uzun illər ərzində davam etmiş bütün axtarış və tədqiqatlarının təmərküzləşmə obyektidir.

Əlbəttə, biz burada alimin uzun illəri, fərqli dövr və durumları əhatə edən koroğluşünaslıq fəaliyyətini bütövlükdə səciyyələndirmək fikrində deyilik və buna indilikdə gücümüz də yetməz. Ancaq xüsusiləşdirə bildiyimiz bəzi məqamları gələcək naminə qeyd etməyi mümkün hesab edirik.

İsrafil Abbaslının koroğluşünaslıq axtarışlarının əsas istiqamətləri

Alimin koroğluşünaslıq tədqiqatları bu elm sahəsinin köklü problemlərini əhatə edir. Onların hər birindən burada ayrılıqda danışmaq mümkün olmasa da, aşağıdakı əsas istiqamətləri göstərmək mümkündür:

---

⁷ Koroğlu, tərtib edənlər İ. Abbaslı və B. Abdulla. (Ön söz, lüğət və qeydlərin müəllifi İ. Abbaslı), Bakı, “Çaşıoğlu”, 2004, 360 s

⁸ Аббаслы И. Азербайджанский героический эпос / Короглу. Авторы подготовки и составление национального текста, “Введение” и “Описание архива”: И. Аббаслы, Бахлул Абдулла. Редактор Г. Алибейли. Б.: Сада, 2000, с. 3-54; Abbaslı İ. Azərbaycan qəhrəmanlıq eposu (ön söz) / Koroğlu. Mətni hazırlayıb tərtib edənlər İ. Abbaslı və B. Abdulla. Redatoru İ. Abbaslı. Bakı, Lider Nəşriyyatı, 2005, s. 4-46

– “Koroğlu” eposunun Avrasiyanı əhatə edən nəhəng versiyalar sistemində Azərbaycan “Koroğlu”sunun yeri, çəkisi və rolu;

– XVII-XVIII əsrlərə aid müxtəlifdilli və əlifbalı əlyazmalarda “Koroğlu” ilə bağlı “fragmentlərin” təsviri və təhlili;

– Dastanın yeni fakturaya əsaslanan zəngin və mükəmməl nəşr tarixinin sistemləşdirilməsi;

– İ.Şopen nəşrinin tədqiqi;

– Aleksandr Xodzko nəşrinin tədqiqi;

– S.S.Penn nəşrinin tədqiqi;

– N.Y.Marr nəşrinin tədqiqi;

– Dastanın gürcüdülli nəşrlərinin tədqiqi;

– Dastanın ermənidilli nəşrlərinin tədqiqi;

– Vəli Xulufu nəşrinin tədqiqi;

– H.Əlizadə nəşrinin tədqiqi;

– Ə.Tahirov nəşrinin tədqiqi;

– Rəcəbli nəşrinin tədqiqi;

– M.H.Təhmasib nəşrinin tədqiqi;

– A.Xodzko variantının (Paris nüsxəsi) Azərbaycan dilində nəşrinin təsvir və təhlili;

– Dastanın Tiflis nüsxəsinin (Təbriz variantının) nəşr və tədqiq tarixi;

– Eposun bütün xalqlardakı versiya və variantlarının (15-dən artıq) məzmun və süjet təsnifatı;

– Dastanın təqdim etdiyi epik lokusların (məkan obrazlarının) tarixlə bağlılığı məsələləri;

– Dastandakı süjet və motiv və obrazların (Babək) Xürrəmilər hərəkəti, sak-skif tarixi ilə bağlılığı məsələləri;

– Dastanın süjet poetikası;

– Dastan şeirlərinin poetikası;

– Mətdəki obrazların mifoloji semantikası;

–“Koroğlu” dastanının Paris nüsxəsi ətrafında Azərbaycan mətbuatında gedən qeyri-elmi polemikalara münasibət və s.

Əlbəttə, bu göstərilənlər İ. Abbaslının koroğluşünaslıq axtarışlarının bütün istiqamətlərini tam əks etdirmir. Lakin bu göstərdiklərimiz, hər halda, əsas istiqamətlərə işarə etməklə gələcək tədqiqatlara yol açə bilər.

İsrafil Abbaslının koroğluşünaslıq araşdırmalarının əsas tezisləri

Elmi yaddaşla folklor yaddaşı arasında işləmə prinsipi baxımından oxşarlıq var. Folklor yaddaşı illəri, əsrləri, qərinələri əhatə edən hadisələr içərisindən ən xarakterik olanları ümumiləşdirib, universal yaddaş sxeminə çevirdiyi kimi, elm yaddaşı da gerçəklik faktını ümumiləşdirib, universal sxemə çevirə bilən tezisləri öz yaddaşına qəbul edir. Bəzən elə olur ki, bir alim bütün ömrü boyu tədqiqatlar aparır və öz fəaliyyəti ilə mövcud elmi ritmi davam etdirir. Lakin elmi fikir dövriyyəsinə məşğul olduğu sahəni qabağa aparacaq, həmin sahədə köklü dəyişikliklər edəcək tezislər daxil edə bilmir. Bu zaman onun fəaliyyəti müsbət imitasiyaya xidmət edir: bu fəaliyyət öz enerjisi ilə ümumelmi fəaliyyət dinamikasını yaşatmağa qulluq edir. Ümumiyyətlə, belə fəaliyyət olmasaydı, elmi fikrin inkişafında fasilələr (diskretlər) yaranardı. Və bəlkə də, belə olsaydı, biz elmin mövcud inkişaf tarixinin indi malik olduğumuzdan tamamilə fərqli təbiəti ilə üzbəüz qalardıq. Bəzən də elə alimlər olur ki, onların yaradıcılığı elmin inkişaf dinamikasını stimullaşdırır: elmi fikir dövriyyəsinə daxil etdikləri tezislərlə yeni istiqamətlər açırlar. Bu baxımdan, Azərbaycan folklorşünaslığı da elmi materiyanın bu mövcud qanunauyğunluqlarına tabe olub, elmi fəaliyyətin iki tipi ilə təmsil olunur:

Birincisi, folklorşünaslığın mövcud ənənələri əsasında formalaşmış, bu ənənələrini yaşatmağa (müsbət imitasiyaya) xidmət edənlər;

İkincisi, mövcud ənənələr əsasında formalaşmaqla bərabər, onu yeni səviyyəyə transformasiya edənlər.

Prof. İ. Abbaslının koroğluşünaslıq fəaliyyəti, maraqlıdır ki, onun məqsədli yanaşmasının nəticəsi kimi hər iki tipi təmsil edir. Tiplərin bu cür qovuşması epoxal hadisədir. Keçən əsrin son onilliklərinə doğru milli folklorşünaslıqda klassik ənənələrin dağılması, azərbaycandilli fəaliyyətin uzun onilliklər boyunca bağlı olduğu rusdilli elmi məkanla əlaqələrinin qırılması koroğluşünaslıqda da istər mətnlərin çapı, istərsə də tədqiqatların analitik sistemi sahəsində əvvəldən də mövcud olan patologiyalara daha geniş meydan verdi. Bu zaman klassik elmi ənənələr əsasında “tərbiyə olunmuş” alimlər öz yaradıcı fəaliyyətləri ilə yanaşı, elmin ənənələrini yaşatmaq vəzifəsini də özlərinin əsas fəaliyyət istiqamətlərindən birinə çevirdilər. Mövcud tədqiqatlara, o cümlədən dissertasiya müzakirələrinə həddindən artıq liberal yanaşan (biz) yeni nəsildən fərqli olaraq, köhnə nəslin bir sıra alimləri öz klassik ritmlərini heç nəyə qurban vermədilər. İ. Abbaslı folklorşünaslıqda çox az sayla təmsil olunan belə alimlərdəndir. Lakin onun koroğluşünaslıq fəaliyyəti həm də bu sahənin gələcəyinə xidmət edən, onun inkişafı üçün tədqiqat perspektivləri açan tezlərlə də zəngindir. Bu tezlərin konkret məzmununa gəlincə, təbii ki, onlara hərənin öz baxışı ola bilər. Bizim düşüncəmizə görə, İ. Abbaslının təkə Azərbaycan koroğluşünaslığının deyil, ümumiyyətlə, dünya koroğluşünaslığının inkişafına xidmət edən tezləri, təqribən, aşağıdakıları əhatə edir:

Birincisi, *“Koroğlu” dastanının milli versiyalarının yaratdığı epos sistemində Azərbaycan “Koroğlu”su invariantı – epik nüvəni təşkil edir.*

Alim yazır: “Bir sıra türk, həmçinin qonşu xalqlar arasında geniş vüsət almış “Koroğlu” versiyaları sırasında Azərbaycan eposunun özünəməxsus mövqeyi olmuşdur. Azərbaycan “Koroğlu”sunun qaynaqları çoxşaxəlidir və yüzilliklərin dərinliyinə gedən əski kökə malikdir. Zəngin bir tarixi axarda formalaşan, doğma torpaq və zəmində intişar tapan Azərbaycan qəhrəmanlıq eposu bu ölkənin mədəniyyəti çərçivəsindən çox-çox uzaqlara yayılıb yaşamışdır”⁹.

Elmi ümumiləşdirmənin tarixi-filoloji ənənəsindən irəli gəlməklə bu çox sadə formada deyilmiş fikir, əslində, öz semantik tutumu etibarilə zəngin olub, bir “ana tezis” statusunda özündə digər tezisləri qovuşdurur. Bu baxımdan İ.Əbbaslıya görə:

– Eposun çox geniş epik coğrafiyanı (Avrasiyanı) əhatə edən variantlar sistemi milli versiyalarla təmsil olunur;

– Milli versiyalar sistemində Azərbaycan versiyası xüsusi mövqeyə malikdir: öz tarixi-mədəni və bədii-estetik tutumu etibarilə həmin sistemi bütövlükdə əhatə etməklə onun fəvqünə qalxır;

– Azərbaycan “Koroğlu”sunun eposun dünya versiyaları sistemindəki əlahiddə rolu onun həmin sistemin özünütəşkil və özünüyaratma mərkəzi rolunu oynadığını ortaya qoyur;

– Azərbaycan “Koroğlu”sunun bu rolu “Oğuznamə” dastançılıq ənənəsi nüvəsinin ona transformasiya olunduğunu göstərir: əski “Oğuznamə” ənənəsi yeni dövrdə Azərbaycan “Koroğlu”sunda transformasiya olunaraq oğuz türkünün qəhrəmanlıq ruhunun Azərbaycan türkünün qəhrəmanlıq obrazında təzahürü kimi meydana çıxır. Bu zaman “yeni dövrün” oğuz dastan coğrafiyasının bütün mövcud epik materialı Azərbaycan

---

⁹ Əbbaslı İ. Koroğlu eposu / “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər” (məqalələr məcmuəsi). XIII kitab. Bakı, “Səda”, 2002, s. 10

“Koroğlu” nüvəsinin yaratdığı cazibə mərkəzi ətrafında təşkil olunmaqla yeni sistemə transformasiya olunur. Azərbaycan “Koroğlu”sunun bir körpü kimi şərq və qərb “Koroğlu” dastançılığını birləşdirməsi onun epos sisteminin nüvəsi kimi bütün qalan sistemləri öz cazibə sahəsinə cəlb etməsi, başqa sözlə, sistemin özü-özünü yenidən təşkil etməsi demək idi.

Prof. İ. Abbaslının başqa bir tezisə görə, Azərbaycan “Koroğlu”su öz sinxron strukturu etibarilə qərb variantlar sisteminə daxildir və bu sistemin əsas tipologiyası müasirləşmə prinsipinə müncər olunur.

Alim yazır: “Eposun tamamilə bir-birindən fərqlənən variantları, əsasən, qərb və şərq variantları qrupuna ayrılmışdır. Azərbaycan “Koroğlu”su özünün də daxil olduğu qərb regionu variantları sistemində nəzərdən keçirilərsə, onun daha real tarixi hadisələr fonunda formalaşdığı aşkar görünür. Özgə sözlə, Şərqə nisbətən eposun Qərb versiyasında mifoloji əlamətlər ön plana çəkilməmiş, onun qəhrəmanı, həmçinin əksər obrazlar silsiləsi real, inandırıcı hadisələr zəminində epik və lirik bədii boyalarda təcəssüm etdirilmişdir. Belə ki, qəhrəman da, onun başına toplaşan dəlilər də daha çox xalqın arzu, idealının, haqq, ədalət işi uğrunda mübarizəsinin mücəssəməsi kimi canlandırılmışdır”¹⁰.

İ. Abbaslının bu fikrində eposun strukturu **“sistem” anlayışı müstəvisində** modelləşdirilmişdir. Alimin yanaşmasında sistemin iki əsas cəhəti aydın boy verir:

1. Sinxron yanaşma: dünya “Koroğlu” eposu mövcud sinxron strukturuna görə qərb və şərq qruplarından təşkil olunur. Bu qruplar təcrid olunmuş, mərkəzdənqaçma prinsipi ilə funksionallaşan kiçik (mikro) sistemlər yox, vahid (makro)

---

¹⁰Abbaslı İ. “Koroğlu” eposu / “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər”(məqalələr məcmuəsi), XIII kitab. Bakı, “Səda”, 2002, s. 29

sistemin qarşılıqlı əlaqə və qovuşmada mövcud olan üzvi tərkib hissələridir.

2. Diaxron yanaşma: eposun qərb və şərq qrupları fərqli zaman dinamikasında inkişaf edir: qərb qrupu gerçəkliyə daha açıq sistem kimi mənsub olduğu həyatın dəyişən zaman dinamikasını inikas edir, şərq qrupu isə mənsub olduğu həyatın ləng və mühafizəkar dinamikasına uyğun olaraq mifoloji strukturla əlaqəsini saxlamaqda davam edir.

Beləliklə, alimə görə, “Koroğlu” epos sistemi özünün qərb qrupunun simasında müasir həyatın inkişaf dinamikasından güc aldığı kimi, şərq qrupunun simasında da tarixi-mifoloji potensiyadan güc almaqla özünü bir sistem kimi təşkil edə və yaşada bilmişdir.

Prof. İ.Abbaslının daha bir tezisində görə, ilk baxışdan görünməsə də, Babək hərəkəti ilə bağlı tarixi mənbələrdə qələmə alınan, həmçinin xalq içərisində söylənilən rəvayət-hekayətlər də “Koroğlu” dastanının poetik inkişafına öz təsirini göstərmişdir.

Qeyd edək ki, alim öz fikrini əsaslandırmaq üçün “Koroğlu” dastanı ilə Babək hərəkəti haqqında xalq içərisində mövcud olmuş rəvayət-hekayətlər arasında bir sıra ortaq cəhətləri aşkarlayaraq ortaya qoymuşdur¹¹. Lakin İ.Abbaslının yanaşmasında diqqəti cəlb edən daha bir məqam – ilk baxışdan görünməyən “alt” tezis də var. Belə ki, Babək hərəkəti bu günün gözü ilə fərqli rəngdə görünməsinə baxmayaraq, öz ictimai-siyasi “janrına” görə ərəb işğalına qarşı yönəlmiş milli mübarizə idi. Ərəblər özləri ilə vəhy dinini – islamı gətirmələrinə baxmayaraq, Azərbaycan xalqı üçün bu, onların nə gə-

---

¹¹Аббаслы И. “Король” эпосу / “Азырбайъан шифащи халг ядыбиййатына даир тядгигляр” (мягаляляр мяъмуяси), XIII китаб, Бакы, “Сяда”, 2002, с. 33-34

tirmələrindən asılı olmayaraq, yadellilərin işğalı idi. Bu baxımdan, Babək xalqın yaddaşına milli mənafe uğrunda mübarizə aparan qəhrəman, xilaskar modelində yazılırdı. Bu modelin isə xalq yaddaşında minillər boyunca formalaşmış hazır forması var idi. Həmin model əski invariantı Oğuz xan olan Koroğlu obrazı idi. Bu cəhətdən Babək folklor yaddaşına yalnız Koroğlu modelindən keçməklə, başqa sözlə, “koroğlulaşmaqla” daxil ola bilərdi. Yəni Babək haqqında xalq içərisində yaranan rəvayət-hekayətlər “Koroğlu” dastanının epik mühitinə daxil olaraq, ona qovuşur və “Koroğlu” epos sistemini qidalandıran, onun epoxal böyüməsini təmin edən epik materiala çevrilirdi. Bundan dolayı prof. İ. Abbaslının “Koroğlu” dastanı ilə Babək hərəkəti haqqındakı epik materiallar arasında aşkarladığı oxşarlıq faktları məntiqi müşahidənin nəticəsi olmaqla alimin Babək hərəkətinin dastana təsir etməsi haqqındakı fikrini koroğluşunaslığın tədqiqat perspektivinə malik tezislərindən biri kimi təsdiq edir.

Prof. İ. Abbaslının digər tezisinə görə, “Koroğlu” dastanının tarixlə əlaqəsinin dəyərləndirilməsinin əsas konteksti onun “milli epos” statusudur. Bu kontekstdən qıraqda aparılan araşdırmalar yanlış nəticələr verəcəkdir.

Alim yazır: “Koroğlu” eposu Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi görüşlərinin, ayrı-ayrı tarixi hadisələrə fəlsəfi-etik baxışlarının axarında zənginləşmişdir. Bu səbəbdən də dastanın qollarında öz əksini tapan və xalqın gündəlik həyat tərzi, məişəti ilə yaxından səsleşən hadisələri tək bir yüzilliklə, müəyyən tarixi kəsilmə bağlamaq eposun məzmun və ideya sıqlətini azaltmağa, onun əhatə çevrəsini məhdudlaşdırmağa gətirib çıxarar... Zamanın, dövrünün ziddiyyətlərlə dolu ictimai mənzərəsi dastançı aşıqların təfəkküründən süzülərək poetik çalarlarla zənginləşə-zənginləşə onların yaradıcılıq aləminə yol tapmış, bu isə ilk növbədə söylənilən qol-əhvalatın

həyatla bağlanması üçün real zəmin yaratmışdır... Cəmiyyətin hakim ideologiyasının səciyyəsi bu və ya digər səpgidə öz izlərini xalq epopeyasının ideya-məzmun çalarında qoruyub saxlaya bilmiş, həyata ictimai-siyasi baxış dəyişdikcə bu öz təsirini eposa da göstərmiş, onun ideya-məzmunu təhkiyəçilik – macəraçılıqdan ictimai motivlərə doğru bir istiqamət götürmüşdür”¹².

Əslində, alimin bu fikrində onun düşüncəsində uzun onilliklər boyunca formalaşmış “epos nəzəriyyəsinin” kreativ səciyyəli əsas tezisləri ifadə olunmuşdur. Bu baxımdan, İ.Abbaslıya görə:

– “Koroğlu” poetik mətn kimi – dastan, xalqın milli düşüncəsinin ifadəsi kimi – eposdur. “Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi görüşlərinin, ayrı-ayrı tarixi hadisələrə fəlsəfi-etik baxışlarının” mətnə transformasiya olunaraq onu “zənginləşdirməsi” dastanın milli epos statusu ilə bağlıdır;

– mətnin epos-dastan struktur səviyyələrindən təşkil olunması eyni zamanda gerçəkliyin onda inikas olunma strukturunu da bu səviyyələrin məntiqi düzümünə tabe edir. “Zaman, dövrünün ziddiyyətlərlə dolu ictimai mənzərəsi” “dastançı təfəkküründə” öncə “eposlaşma” prosesini keçirir, daha sonra isə poetik mətndə “dastanlaşır”;

– “Koroğlu” dastanı öz zamanının düşüncə ritmi ilə funksionallaşan milli epos kimi dinamik sistem olmuşdur: zamanın dəyişən ideologiyaları onun ikili struktura malik dəyərləndirmə mexanizmində gah “qəhrəman” (“ideal”), gah da “antiqəhrəman” (“antiideal”) qütbündə durmaqla bütün hallarda inikas olunmuşdur;

---

¹² Abbaslı İ. “Koroğlu” eposu / “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər” (məqalələr məcmuəsi), XIII kitab, Bakı, “Səda”, 2002, s. 49

– “Koroğlu”mətnində bu və ya digər hadisənin konkret bir epoxanın hadisələri ilə səsleşməsi onun dastan konteksti ilə bağlıdır. Ancaq o, bir epos kimi etnosun tarixindəki bütün epoxal hadisələri ümumiləşdirməklə onları vahid modeldə qovuşdurur.

Beləliklə, prof. İ.Abbaslının ana tezislərindən birinə görə, “Koroğlu” dastanının epos konteksti onun gerçəklik hadisələrini vahid modeldə qovuşdura bilməsində ifadə olunur.

Qeyd edək ki, İ.Abbaslının yuxarıdakı fikrindən hasil etdiyimiz bu qənaət-tezislər onun apardığı koroğluşunaslıq araşdırmalarının səhifələrində müəyyən məntiqlə düzülməklə alimin tədqiqatlarının nəzəri-metodoloji bazasını təşkil edir. Bu cəhətdən onun “vahid model” haqqında tezisi də İ.Abbaslının “Koroğlu” poetikasına yanaşmada əsaslandığı əsas metodoloji prinsiplərindəndir. Alim yazır: “Koroğlu”nun janr özünəməxsusluğunu şərtləndirən özgə bir önəmli cəhət onda təsvir edilmiş bütün qəhrəmanlıq ruhlu səhnələrin, epizod və motivlərin aparıcı qəhrəmanın ətrafında təmərküzləşməsidir. Belə ki, dastandakı bütün döyüş, mübarizə, cəngavərlik və qələbələr Koroğlunun adı ilə bağlanır. Azərbaycan xalqı, onun çalıb-çağıran, düzüb-qoşan saz-söz sənətkarları Koroğlu obrazı ilə özünün ideal müdafiəçisini, azadlıq carçısını tərənnüm etmişdir. Zaman ötdükcə bu obraz yeni çalarlar qazanmış, xalqın poetik təfəkküründəki qəhrəmanlıq düşüncələrinin, azadlıq ideyalarının simvoluna çevrilmişdir. Epos vasitəsilə Azərbaycan türklərinin vətənpərvərlik, humanizm, yaddellilərə qarşı yenilməzlik düşüncələrinin qorunub tərənnüm edilməsi də janrın özünəməxsusluğunu şərtləndirən xüsusiyyətlərdən biri kimi ön plana keçmişdir”¹³.

---

¹³ Abbaslı İ. “Koroğlu” eposu/“Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər” (məqalələr məcmuəsi), XIII kitab, Bakı, “Səda”, 2002, s. 58

Göründüyü kimi, prof. İ. Abbaslı Koroğlu obrazını – xalqın qəhrəmanlıq idealının, “Koroğlu” eposunu isə – onun qəhrəmanlıq ruhunun konsentrasiya modeli kimi götürmüşdür. Alim bununla Azərbaycan koroğluşünaslığında (və ümumən folklorşünaslığında) dastana yanaşmada poetikanın milli hüdudlarını “sonadək” (ona görə dırnaqda ki, “son” anlayışı malik olduğumuz materiyanın özünüidrak səviyyəsində bütün hallarda nisbi anlayışdır) əhatə edə bilmişdir. Və o, bununla həm də Azərbaycan koroğluşünaslığını vahid dünya koroğluşünaslıq məkanının konsentrasiya (cazibə) mərkəzlərindən biri statusunda qorumağa nail olmuşdur.

Bu yanaşmanın əlahiddəliyi ondadır ki, folklorşünaslıq professoru İsrafil Abbaslı bu qənaətlərə nəzəri kitabları “oxuya-oxuya” yox, dastanı “oxuya-oxuya” gəlmişdir. Dastanı “oxuya bilmək” asan məsələ deyil. Bundan ötrü gərək İ. Abbaslı kimi ömründən keçəsən, mənbəşünaslığın bir abzasını yazmaq üçün “iynə ilə yer qazıb”, bundan ötrü istirahətini, əyləncəni allergen tozlu kitablar arasında keçirmək “komfortuna” dəyişəsən.

İsrafil Abbaslı bunları edib...

Könüllü edib və ən başlıcası nəyin naminə etdiyini bilərək edib...

Burada yazımı “nöqtələmək” istəyir və “nöqtələmək” sözünü də dırnaqda yazıram. O səbəbdən ki, burada qoymaq istədiyim “nöqtə” bitməyən, müəllifinin kim olmasından asılı olmayaraq, hələ gələcəkdə yazılacaq bir tədqiqatın yalnız bir durğu işarəsidir...

Çox yazmaq istəyirəm. Ancaq hər arzunun bir həddi, hər işin bir sərhəddi var. Başqalarının oxumaq, yazmaq, “öz durğu işarəsini qoymaq” haqqına girmək olmaz.

Yazımın sonunda prof. İsrafil Abbaslıya şəxsi təşəkkürümü də bildirmək istəyirəm. Ondan çox xahişlər etmişəm:

gördüyü hadisələr haqqında xatirələr yazmasını, erməni arxivlərindən topladığı Azərbaycan dastanlarının nəşrini... Axırında dənə “Koroğlu” dastanı haqqındakı tədqiqatlarını bir kitabda sistemləşdirməsini istədim. Sevinirəm ki, məni qırmadı. Və ona da sevinirəm ki, Azərbaycan folklorşünaslığının bu qocaman ağsaqqalı məni də yazdığım bu yazı ilə öz “Koroğlu” karvanına yol yoldaşı etdi.

Təşəkkürlər, İsrafil müəllim!

Sizə can sağlığı, iman nuru ilə dolu uzun ömür və şadlıq dolu xoş günlər arzulayıram.

2012-ci il

P.S

Heç inanmazdım ki, bu kitab çap olunmamış İsrafil müəllim haqqında yazdığım bu yazıya post skriptum – sözardı yazmalı olacağam...

“Ən əsası karvana çatmaqdır, —demişdim, —sonrası asandır: karvan səni özü uzaqlara götürəcəkdir...”

Haqqa yürüyən karvan müasir Azərbaycan humanitar-filoloji fikrinin klassik dövrünün sonuncu nəhəng nümayəndələrindən olan İsrafil Abbaslıni əbədiyyətə götürdü...

Ölüm, əslində, bizləri bir-birimizdən ayırmır. Hardan gəlmişiksə, oraya da qayıdırıq...

Ayrılıq bu dünya üçündür. O dünyada vüsəl var...

Bir daha təşəkkürlər, İsrafil müəllim!

Təkcə özün üçün yox, bizlər üçün, millət üçün yaşadığın ömrünə, həmişə bizim üçün əziz olacaq “Sönməz” xatirənə və irsinə görə...

Əli Rza XƏLƏFLİ
“Kredo” qəzetinin baş redaktoru

SÖZÜMÜN HÖKMÜ VAR

İsrafil Abbaslı haqqında danışmaq istəyirəm. Ancaq əvvəlcə obrazı yaradan mənəvi mədəniyyət haqqında bir neçə kəlmə.

Folklor mənəvi mədəniyyətin ən mühüm sərvətidir. Tükənməyən, hətta bəzən sərhədləri, hüdudları, tarixilik baxımından ən qədim sərvət kimi nə qədər talansa belə, ayrı-ayrı zamanlarda gözdən-könüldən iraq düşsə belə yenə yaşayan, özünü hifz edən, qoruyan bir xəzinədir. Qaldıqca, zamanı keçdikcə dəyəri daha uca tutulan, dünyanın heç bir maddiyyatı ilə əvəzlənməyən mənəvi mədəniyyət xəzinəsi — folklor əslində, həm də onu yaradan xalqın özünün təyinedicisi, xalqın kimliyi haqqında ən böyük sübutdur, dəlildir. Xalqın tarixi ilə folklorun tarixini eyniləşdirənlər çox güman ki, səhv etmirlər. Ümumiyyətlə, folklorun xalqın mənəvi qoruyucusu olduğunu bilən əleyhdarlar, xalqın təbiətinə yad olan siyasi rejimlər xalqla bu sərvət arasında sərhəd yaratmağa çalışıblar. Təbii ki, bu zaman folklor araşdırıcıları, şifahi xalq ədəbiyyatının toplayıcıları və tədqiqatçıları da təqib olunublar. Sovet dövründə “SSRİ xalqlarının eposu” seriyasından “Koroğlu” dastanının nəşri süni mübahisələr obyektinə çevrildi. Yeri gəlmişkən, Koroğlunun qüdrəti Azərbaycan xalqının düşmənlərini həmişə narahat edib. Elə bu səbəbdən də çox vaxt Koroğlunu bir quldur, başkəsən, öz soydaşlarına qarşı mübarizə aparən, antihumanist obraz kimi təqdim etməyə çalışıblar.

Bəlkə də, bir qədər uzun görünən bu girişə ehtiyac olmazdı. Əgər 2000-ci ildə “Koroğlu” dastanının rus dilində

nəşrini görməsəydim. Azərbaycanın qəhrəmanlıq eposu “Koroğlu”nun bu nəşrinin cəfakəşləri professorlar - İsrafil Abbaslı və Bəhlul Abdulladır. Elmi ədəbiyyatdan, dövrü mətbuatdan hər birinin haqqında kifayət qədər məlumatımız olsa da, bu folklorşünas alimlərin hər birini cəmiyyətə daha yaxından tanımaq, hər biri haqqında daha dolğun bilgiler əldə etmək, deyərdim ki, folklorşünaslığımız və şifahi xalq ədəbiyyatımız haqqında zəngin məlumat sahibi olmaq deməkdir.

Onsuz da, Azərbaycan xalqı özünün tarixi taleyində çox qurbanlar verib. Xüsusilə, bu faciələr folklorşünaslarla bağlıdırsa, daha böyük ağrı ilə yada düşür. İndi biz mənəvi mədəniyyətimizin ən böyük və həm də deyərdim ki, müqəddəs sahəsi ilə yaxından tanış olmaq imkanını öz laqeydliyimizlə gələcək nəsillərin öhdəsinə buraxa bilmərik.

Dəfələrlə demişəm, yenə məni düşündürən tarixi görünmə həmin fikri təkrar etməkdən çəkinmirəm. İsrafil Abbaslı 1938-ci ildə anadan olub. İrəvan xanlığının mərkəzində, elə İrəvan şəhərində. Bəlkə də, bunun özü də tarixin bir ironiyasıdır Azərbaycan xalqının cəlladlarına qarşı. 30-cu illərin qanlı repressiyaları ilə taleyin özü döyüşür. 38-ci il o dövrdür ki, B.Çobanzadə, V.Xulufu, H.Zeynallı, S.Mümtaz və qeyri çoxlu sayda ziyalılarımız mənəvi mədəniyyətin müqəddəslik kəsb edən şifahi qoluna görə repressiya maşınının ağzına göndərilirdilər. Əlləri qana batmış düşmən cəlladları manqurd təbiətli ideoloqlar Azərbaycan xalqına qarşı bu siyasəti Ermənistan ərazisində daha qəddarlıqla həyata keçirirdilər. Deportasiyalar, sürgünlər, güllələnmələr... bir sözlə, zülm ərsə dayanmışdı. Və belə bir vaxtda İrəvan şəhərinin özündə dünyaya gələn uşağa İsrafil adını qoyanda kimsənin ağlına gəlməzdi ki, o uşaq böyüyəcək, erməni dilini də, erməni xalqının tarixini də hər hansı səviyyədə olursa-olsun onun mənəvi mədəniyyətini də öyrənib onların öz silahları ilə özlərinə qarşı vuruşacaq.

Yoxsa, həmin körpəni elə beşikdəcə boğardılar. O balaca İsrafilin hələ 3 yaşı olanda atasını müharibəyə apardılar, faşizmə qarşı müharibədə həlak oldu. Atasının ölümündən sonra müəllimə olan anası Həqiqət Salmanovanın himayəsində böyüdü. Artıq qeyd etdiyim kimi, bəzən heç insanın özünün də xəbəri olmadan tale onu gələcək döyüşlər üçün hazırlayır. Orta məktəbi İrəvanda oxuması, sonra X.Abovyan adına Ermənistan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix-filologiya fakültəsində ali təhsil alması onun gələcəyə daha böyük işlərə hazırlığının möhkəm özülünü yaratdı.

Hərdən mənə elə gəlir ki, ayrı-ayrı adamlar az qala dünyanın özü ilə yaşiddir. Onların bir qədər boz, sərt, zamanın küləklərinə etinasız-etinasız baxışları tarixin daha alt qatlarında qalmış hadisələrin mənəvi yükünü daşıyır. Görək çiyinlər, mənəvi qürur mənbəyi o qədər güclü olsun ki, insan taleyin bəxş etdiyi ağır dərdlərə və kədərlərə davam gətirə bilsin. Nəinki təkcə davam gətirə bilsin, həm də özünü gələcək döyüşlərə hazırlasın.

Bir məsələni də qeyd etmək istəyirəm – bunu da dəfələrlə demişəm. Erməni dilini bilən, erməni mənbələrində işləyə bilən mütəxəssislərimiz çox azdır. Və ona da təəssüf edirəm ki, biz belə mütəxəssislərin qədrini hələ lazımınca bilmirik. Və zaman keçdikcə bu sərvətin tükənəcəyindən də ehtiyatlanmırıq. Yeni, gələcək mübarizələr üçün bu tipli döyüşçülərin hazırlanması üçün düşünmürük. Halbuki, İsrafil Abbaslı kimi, İsrafil Məmmədov kimi, Hüseyn İsmayılov... kimi mütəxəssislərin gücündən istifadə edilə, yeni kadrlar nəslə yetirilə bilərdi.

Bəlkə də, mətləbdən bir qədər uzaq düşdüm. İsrafil Abbaslının ailəsi 1960-cı ildən sonra daha İrəvanda yaşaya bilmir. Bəlkə də, bu gəncin təbiətində görünən cizgilər artıq erməniləri narahat etməyə başlamışdı. Yox ola bilsin ki, əgər İs-

rafıl Abbaslı İrəvanda qalsaydı və bu gördüyü işləri də İrəvanda davam etdirsəydi, taleyini orada yaşamaq qismət olmuş başqa alimlər kimi onu da təqiblər gözləyə bilərdi. İrəvandan gələndən sonra Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunda əmək fəaliyyətinə başlayır. 1966-cı ildə namizədlik və qısa müddət ərzində doktorluq dissertasiyalarını müdafiə edir.

İsrafil Abbaslı kimi bir ziyalının, folklorşünaslıq elmi-mizin ən çətin və problemlı sahələrində çalışan bir ziyalının və bilavasitə ən çox erməni mənbələri ilə işləyən bir vətəndaşın formalaşmasında əvəzsiz xidmətləri olan anası Həqiqət Salmanova 1986-cı ildə vəfat edir.

Uzaqdan-uzağa İsrafil Abbaslı haqqında düşünəndə onun bu itkini necə qarşıladığını təsəvvür etməyə çalışıram. Və zənnimcə, onun ən böyük təskinliyi elə Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı olub. Çünki folklor xalqın həm atası, həm anası və eyni zamanda, həm də dayəsidir. Və demək, İ.Abbaslı üçün də ən böyük təskinlik elə folklor ola bilərdi. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən müxtəlif sahələrində qələm çalmaq, xalqın mənəvi mədəniyyətinin keşiyində durmaq, elə öz anasına sığınmaq, anasını qorumaq, anasını yaşatmaq deməkdir. Bu mənada, şifahi xalq ədəbiyyatı onun ən dəyərli örnəkləri ilə məşğul olmaq, işləmək, mübahisəli məsələlərə aydınlıq gətirmək cəhdləri onun özünə də böyük təskinlik idi. O, yaxşı başa düşürdü ki, necə işlə məşğul olur? Gördüyü işin və öz fəaliyyətinin mahiyyəti, əslində, uzun illər bu alim üçün, tədqiqatçı üçün ilham mənbəyi olmuşdu. “Azərbaycan folkloru XIX əsr erməni mənbələrində” (“Elm”, Bakı-1977), “Areal rasprostraneniya i vliyaniya Azerbaydjanskix dastanov” (“Sada”, Bakı-2001. 215 str.), kitabları İ.Abbaslıya tək-cə tədqiqatçı şöhrəti gətirmədi, onu yalnız folklorşünas alim kimi geniş ictimaiyyətə tanıtmadı, həm də əqidəli, prinsipial, milli mənafeələr uğrunda döyüşkən, dönməz bir ziyalı kimi

xarakteristikasını təsdiq elədi. Məlumdur ki, 88-ci il hadisələrindən sonra Ermənistanda qalmış mənbələr və arxivlər tədqiqatçıların əlindən çıxdı. Ancaq az-az, məhz elə İ. Abbaslı kimi alimlərin sayəsində istinad olunması mənbələr vaxtında tədqiqata cəlb olunmuşdu. Və bir növ həmin mənbələr Azərbaycana gətirilmişdi. İndi bir çoxları 70-ci illəri asan tədqiqat dövrü kimi xarakterizə edə bilər. Amma istər Matenadaranda, istərsə də Ermənistanın digər arxivlərində işləmək azərbaycanlı alimlər üçün necə çətin idi. Bunu ancaq onların özləri izah edə bilər. Hansı məhdudiyətlər çərçivəsində, hansı tənə və qınaqlar altında işləməli idin, necə təzyiqlərə, hətta bəzən təhqirlərə belə dözməli idin. Bütün bunlar təkcə tədqiqatçı inadkarlığı deyildi. Bu, öz xalqının tarixi taleyi uğrunda döyüşən əsgər qəhrəmanlığı idi, vətəndaş fədakarlığı idi.

Kimsəyə sirr deyil ki, Koroğlunu bizdən yadlaşdırma-yadlaşdırma, Koroğlu ilə xalqımız arasında sərhəd yarada-yarada ermənilər də Koroğlunu mənimsəmək, onu erməniləşdirmək cəhdlərində bulunurdular. Və etiraf edək ki, siyasi basqılar altında, etirazların, qadağaların təsiri altında bizim ziyalılarımız dinə bilməyəndə ermənilər öz işlərini altdan-altdan kifayət qədər ardıcıl və inadla aparırdılar.

“Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsiri məsələləri” (Bakı-2007) əsaslı tədqiqat əsəri Folklor İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunub. Elmi redaktoru filologiya elmləri doktoru, professor Hüseyn İsmayılovdur, nəşrə məsul filologiya elmləri namizədi Əziz Ələkbərlidir. Professor H. İsmayılov əsərə geniş və əhatəli ön söz də yazıb: “Türk eposunun dastan informasiyası erməni mənbələrində”. Professor ön sözə birbaşa strateji mətləbdən başlayır: “Bu kitab Azərbaycan folklorşünaslığının aktual bir probleminə həsr olunmuşdur. Bu nəşrin aktuallığı birinci növbədə tarixi reallıqla şərtlənir.

Əgər Azərbaycanla Ermənistanın tək-cə Qarabağ məsələsi ilə məhdudlaşmayan indiki gərgin münasibətlərini nəzərə alsaq, onda yaxın keçmişdə yəni “sovet dövründə” erməni arxiv və kitabxanalarında aparılan işlərin dəyərini təsəvvür etmək olar”. Professor H.İsmayılov tədqiqatçının çox dəyərli əsərini xarakterizə edərkən ona üç aspektdə yanaşmanın mümkünlüyünü qeyd edir: 1) İsrafil Abbasov folklorşünas, tədqiqatçı, mətnşünas kimi; 2) Azərbaycan folklorşünaslığının öyrənilməsi; 3) Azərbaycan dastanları. Bu da göstərir ki, İ.Abbaslının tədqiqat obyektini çox geniş və əhatəlidir, bu, həm də elə onun özünün fəaliyyət istiqamətlərini müəyyənləşdirir. Bu dəyərli əsər iki hissədən ibarətdir: birinci hissədə müəllif “Erməni əlifbasıyla yazıya alınmış (toplanmış) Azərbaycan dastanları və dastan şeirləri” haqqında danışır. Bu zaman əlyazmalar və Azərbaycan dastanları arasında əlaqələr, məlum məşhur dastanlar və onların variantları, unudulmuş məhəbbət dastanları, dastan nəğmələri tədqiqata cəlb edilir. Göründüyü kimi, yuxarıda qeyd etdiyimiz çətinlikləri, problemləri İ.Abbaslı tədqiqat zamanı öz üzərində hiss etmişdir. Əsərin ikinci hissəsi “Azərbaycan dastanlarının erməni dilinə tərcümə, təbdil və nəşri mərhələləri” tədqiqata cəlb edilir. Bu işin tədqiqat tarixindən danışır, erməni əlifbası ilə nəşr olunmuş dastanlardan bəhs edir, təbdil tərcümə edilmiş dastanların necə erməniləşdirilməsini və daha dəqiq desək, mənəvi sərvətlərimizin talançılıq çevrəsini, həddini göstərir. Əlbəttə, bu talançılıq Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının ən müxtəlif sahələrində 200 ilə yaxın bir dövr ərzində davam etmişdir. Ermənilər həm məhəbbət dastanlarını, həm qəhrəmanlıq dastanlarını özünün-küləşdirməyə çalışmış və bir çox hallarda buna nail olmuşlar. İ.Abbaslının bu tədqiqat əsəri düşməyə həddini göstərməkdir. Alim təkzibedilməz dəlillərlə dastanların yaranma şəraitini, Azərbaycan xalqının tarixi ilə səsleşən məqamları, obrazların

hansı kökdən və soydan su içib pərvəriş tapdığını heç bir alimin təkzib edə bilmədiyi dəlillərlə göstərir. İ.Abbaslının tədqiqatında bir üstün cəhət var ki, o, belə dəlilləri gətirərkən vaxtilə ədalətli mövqə tutmuş erməni alimlərinin özlərinin dediklərinə söykənir. Onların özlərinin yazdıqları ilə onlara cavab verir.

İ.Abbaslı tədqiqat əsərində arxiv mənbələrini və əlbəttə ki, çoxlu sayda erməni mənbələrinin nəşri tarixini və yerini göstərir. Mənbələrin şəkillərini təqdim edir. Bütün bunlar əsərin necə böyük dəyərə malik olduğunu sübut edir. Əlbəttə, İ.Abbaslı bütün bunlardan başqa daim işləyən, böyük zəhmətə qatlaşaraq folklorşünaslıq elmimizi zənginləşdirən əsərlər yaratmaqdadır. Onun yeni-yeni orijinal əsərləri işıq üzü görməkdədir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yeni nəşrinin hazırlanmasında yaxından iştirak edir. Və eyni zamanda birinci cild üçün əfsanələr, rəvayətlər, Koroğlu eposu (şərikli), folklorşünaslıq oçerklərinin müəllifidir. İ.Abbaslı Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının, "Dədə Qorqud Ensiklopediyası"nın hazırlanmasında da yaxından iştirak edib. Bu ensiklopediyalarda bir çox elmi məqalələrin müəllifidir. Tərəddüdsüz demək olar ki, İ.Abbaslı zəngin folklorşünaslıq irsi yaratmışdır. Çoxlu sayda elmi məcmuə və topludakı araşdırmaların müəllifidir. Onun bu sırada "Azərbaycan folkloru və Xaçatur Abovyan", "Vanlı Köçək" dastanı və onun "müəllifi" məsələsi", "Ozan (uzan) – qusan istilahi və sənətinə dair", "Yeni dastanlar", "Əsli-Kərəm" dastanının izi ilə (erməni mənbələri əsasında)", "Koroğlu" eposunun janr özünəməxsusluğuna dair", "İbtidai-dini mənqəbəvi görüşlər və onların xalq yaradıcılığında izləri", "Azərbaycan folklorşünaslığının təşəkkülü və inkişaf mərhələləri", "Əfsanə və rəvayətlərin janr özünəməxsusluğu", "Midiya – Aran mədəniyyətinin folklor qaynaqları: mənqəbə dastan yaradıcılığı və onların məzmun ça-

larları”, “Qədim türk eposu: mənqəbələr və dastanlar”, “Qaçaq Nəbi dastanı və Bəhlul Behcətın “Qaçaq Nəbinin tarixi” araşdırması”... və sair onlarca əvəzsiz incilər olan məqalələri illər keçsə də dəyərini və əhəmiyyətini itirməyən folklorşünaslıq elmimizin inciləridir. İsrafil Abbaslı həm də toplayıcıdır. Çoxlu sayda xalq ədəbiyyatı incilərini toplayıb, tərtib edib, nəşrinə izahlar və şərhlər yazıb. Eyni zamanda, müasirlərinə də bir ziyalı olaraq, müəllim olaraq öz köməyini əsirgəməyib. Həmkarlarının, ona üz tutan yaradıcı ziyalıların əsərlərinə ön söz yazıb, rəy verib – bütün bunların hamısı bir alim ömrünün ziyasıdır, işığıdır.

Üst-üstə yığılan mənəvi sərvətlər yalnız ömrün necə keçməsi haqqında informasiya demək deyil, həm də ömrün mənası haqqında – çox dəyərli mənası haqqında təsdiqləyici informasiyadır. Onun dövrü mətbuatda daim ədəbi-publisistik yazıları çap olunur. Sanki zərgər dəqiqliyi ilə ədəbi prosesi, xüsusilə folklorşünaslığımızın problemi ilə bağlı məsələni diqqətlə izləyir. Hər hansı bir əyintiyə, səhvə vaxtında sinə gərir, qərəzsiz, aydın mülahizəsi, kəskin məntiqi ilə vaxtında istiqamət verir. Bütün bunları özünün mənəvi borcu, öz xalqına övladlıq borcu bilir. Bu, ziyalının əqidəsinə sədaqətidir. Behruz Həqqinin “Koroğlu” tarixi-mifoloji gerçəklik” kitabına yazdığı (şərikli) ön sözdə sanki özünün folklorşünaslıqla bağlı tək-cə nöqteyi-nəzərini yox, həm də kredosunu ifadə edir: “Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyətinin mühüm bir qolunu təşkil edən poetik söz sənəti onun tarixən formalaşdığı coğrafi məkanla məhdudlaşmamışdır. Folklor daha çox yaradıcı olan xalqın mədəniyyət çevrəsi ilə ölçülür. Bu gün dünyanın hansı bir ölkəsində Azərbaycan türkünün səsi gəlibsə, demək orada Azərbaycan folkloru mövcuddur və o yaşayır”. Bu yaşayan sənət, mənəvi mədəniyyət xəzinəsi xalqımızın gücü deməkdir. Bircə qeydi də əlavə etmək yerinə

düşər. Folklorşünaslıq elmimizin simasını müəyyən edən, bu elmi zənginləşdirən alimləri yaxından tanımaq, onların yaratdığı sərvəti mənimsəmək və öyrənmək elə yenə xalqımızı və onun dəyərli ziyalılarını daha güclü və yenilməz edər.

İ.Əbbaslının ömrü 70-dən keçib. Azərbaycan həqiqətlərini, ən başlıcası, ermənilərin öz dili ilə danışib onların öz silahları ilə onlara qarşı vuruşa bilən bir alimin obrazını nə dərəcədə dolğun təqdim etmək mümkün oldu, – deyə bilmərəm. Ancaq bir məsələni deyə bilərəm... Bunu isə demirəm. Sadəcə hər kəsin özünün mənəvi ölçülərinin ixtiyarına buraxıram. Arzumu isə bildirirəm: kaş İsrəfil Əbbaslı kimi alimlərin özünə qayğı göstərə biləydik, onların varisliyini təmin edəydik.

05.02.2009

Şakir ALBALIYEV
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ALİMLƏR HEÇ VAXT ÖLMÜRLƏR

Mən yazını həmişə canlı bir orqanizm kimi təsəvvür etmişəm. Hər bir insanın uca Tanrı tərəfindən müəyyən olunmuş tale yazısı olduğu kimi, yazıların da taleyi olur. İnsanın dünyaya gəlişi — təvəllüd tarixi qazanması Allah-təalanın hökmü sayəsində olduğu kimi, hər hansı yazının da yazılması Tanrının diqtəsi ilə olur. Yəqin ki, ötən ilin mart-aprel aylarında yazacağım bu məqaləmin də gecikməsində anlaşılmaz bir sirr var...

Professor İsrafil Abbaslının 2013-cü ilin Novruz bayramı günlərində qəflətən vəfatı mənim üçün gözlənilməz olduğu üçün əvvəlcə yuxu kimi gəldi mənə. Nədənsə əllərim gəlmirdi onun bizdən cismani ayrılığını ölüm kimi qəbul edib nekroloq yazmağa. Özü də məni çox istəyirdi. Yazılarımı daimi izləyir, vaxtaşırı münasibətini bildirər, hərdən hansısa bir yazıma görə heyrətləndiyini də deyərdi. Düzü, İsrafil müəllim kimi böyük alimin mənim yazdıqlarımı bu cür yüksək dəyərləndirməsindən həm utanardım, həm də içimdə bir ümid duyğusu baş qaldırardı ki, deməli, nəsə yaza bilmişəm, belə ki, professor əbəs yerə məni belə tərifləməz, — deyə düşünərdim.

Onu da deyim ki, mən də İsrafil müəllimi çox istəyərdim. O danışanda hamıdan sakitləşib qulaq asmağı xahiş edər, hər sözünün dəyərini bilməyimizin vacibliyini deyərdim. Belə ki, insan danışanda enerji sərf edilir və bu, həm də insanın fiziki ömrünün enerjisinin azalmasına, nəticədə həyat yolunun tükənməsinə gətirib çıxarır. Xüsusən də bu, ixtiyar çağlarını yaşayanlarda daha tez özünü büruzə verir. Bu səbəbdən də

mən ürəyimə daman bu intuitiv öncəgörmənin həyəcanını yaşayar, həmişə iş yoldaşlarımdan İsrafil müəllimi çox danışdırıb yormamağı, onu tükəndirməməyi, hər sözünü-kəlməsini tutuya kimi əziz tutmağı istəyərdim. Xüsusən də son vaxtlar Tacir Səmimi ilə uzun-uzadı söhbətlərinin şahidi olurdum, hər dəfə də Tacir müəllimdən professoru çox yorub əldən salmamağı xahiş edərdim.

Həə, bax beləcə, İsrafil müəllimə mən bu cür fenomen kimi baxırdım, onu mümkün qədər qorumağa, yaşatmağa bu cür daxili bir duyğu ilə təlaş hissi keçirərdim. Ancaq nə edəsən ki, hər şey insanın əlində olmur, həyatın təbii inkişafının qarşısını da heç vəchlə almaq olmur. İnsanın bu dünyaya gəlişi özündən asılı olmayan tale yazısı olduğu kimi dünyadan gedişi də insan istəyindən xaric tale hökmüdür. Tale yazısını, tale hökmünü dəyişdirmək qeyri-mümkündür. İnsanın fiziki ömür hüdudlarından qıraqda edə biləcəyi – mümkün olan bir şey varsa, o da mənəvi yaşam haqqına sahib ola bilməkdir. O da əslində insanın əzmkarlığına, mübarizliyinə, zəhmətsevərliyinə əsaslanmaqla Tanrının iradəsi hesabına baş verir.

Professor İsrafil Abbaslı dünyasının bitməsini – qurtarmasını özümə yaxın buraxmaq istəmədiyimdən, elə bilirdim ki, bu elegiyanı yazmasam hər şey təzədən başlayar, hər şey təzədən qayıdıb gələr, elə İsrafil müəllimin özü də... Bir də insanı özündən sonra cismani baxımdan yaşadan onun övladı – varisidir. Bu baxımdan İsrafil müəllim bizim iş yoldaşımız olan, özünün mənəvi davamçısı kimi – gənc folklorşünas-alim kimi və həm də cismani övladı kimi qızı Sönməz xanımın timsalında yaşayır. Onunla həmişə görüşdüyümüzdən – rastlaşdığımızdan daxili bir duyğu mənə həmişə İsrafil Abbaslı dünyasının ölməyib yaşadığını təlqin edirdi. Bəlkə də bu yazının bu qədər gecikməsinin bir sirri də bu duyğudan irəli gəlirdi. İsrafil müəllimdən bizlərə əmanət qalan bu zərif çiçəkdən

– Sönməz xanımdan mən onun sönməz xatirəsinin canlı şəkildə yaşadığını hiss edirdim.

Əgər Sönməz xanım İsrafil Abbaslı həyatının canlı davamıdırsa (mən hər halda belə görür və düşünür, hiss edirəm), onun özündən sonra qoyub getdiyi əsərləri də bu həyatın mənəvi davamı olmaqla onu ölməz edən, ölməyə qoymayan və həmişə yaşadan davamçısıdır. Xüsusən də, onun hələ sağlığında çapa hazırladığı “Koroğlu”: nə var, nə yox?” (“Elm və təhsil”, 2013) kitabının ölümündən azacıq sonra işıq üzü görməsi bu qənaətlərimi özlüyündə daha da möhkəmləndirdi və əlimdə yazdığım bu məqaləmin gecikib bu vaxta düşməsinə təsir elədi. Şəhidlər ölmürlər. Alimin isə mürəkkəbi şəhidin qanına bərabər tutulursa, deməli, bu prinsipdən düşündükdə, onda alimlər də heç zaman ölmürlər. Elə folklorşünas alim Seyfəddin Rzasoy da həmin kitaba yazdığı ön sözünə bir söz ardı (post skriptum) əlavə edib: “heç inanmazdım ki, bu kitab çap olunmamış İsrafil müəllim haqqında bu ön sözə sözardı yazmalı olacağam... Haqqa yürüyən karvan müasir Azərbaycan humanitar-filoloji fikrinin klassik dövrünün sonuncu nəhəng nümayəndələrindən olan İsrafil Abbaslıni əbədiyyətə götürdü”...

Görürsünüzmü, Seyfəddin müəllim də “heç inanmazdım ki” deyir. Doğrudan da, qəfləti, gözlənilmədən gələn ölümü heç kəs qarşılaya bilmir, qəbul etmək, inanmaq istəmir...

İsrafil Abbaslı bir alim kimi Koroğluşünas idi. Onun bu istiqamətdə – “Koroğlu” eposu ilə bağlı müxtəlif dövrlərdə yazıb çap etdirdiyi məqalələrinin toplandığı “Koroğlu”: nə var, nə yox?” kitabında alimin “Koroğlu” eposu”, “Azerbaydjanskiy qeroiçeskiy epos “Koroğlu”, “Koroğlu” eposunun Paris nüsxəsi”, “Koroğlu” eposunun məzmun və ideya təkamülü”, “Koroğlunun yeni tapılmış qoşmaları”, “Dastanlarımızın Moskva nəşrinin taleyi: vəziyyətimiz və vəzifələrimiz”,

“Mənəvi düşüncəmizin qürbət araşdırıcısı və onun “Koroğlu” – tarixi-mifoloji gerçəklik əsəri”, “Ocaq” qəzetinin redaksiyasına açıq məktub” adlı yazıları və bir də “Koroğlu”nun Paris Milli Kitabxanasında Türk Əlyazmaları Fondunun “fars əlavəsi” bölməsində Aleksandr Xodzkonun şəxsi arxiv materialları içərisində saxlanılan fotofaksimilesi toplanmışdır.

Koroğlu həm mifik obraz kimi, həm də tarixi sima kimi təqdim və tədqiq olunur. Mifik obraz kimi Koroğlunun ölməzliyi bəlli məsələdir. Tarixdə yaşamış canlı şəxsiyyət kimi – tarixi sima kimi isə Koroğlunun öləri olması mümkündür. Lakin Koroğlu tarixi sima olaraq xalq qəhrəmanıdır və bu səbəbdən də dastan qəhrəmanı kimi xalqın xatirəsində əbədləşmişdir. Başadüşülməzlikdən “Koroğlu” eposundakı tarixi sima olan Koroğlunu daş-qalaq edənlərə, Koroğlunu “öldürmək” istəyənlərə qarşı professor İsrafil Abbaslı əzmkarlıqla mübarizə aparıb... “Koroğlu” eposunun Paris nüsxəsi barədə söylənən böhtanlara “Ocaq” qəzeti redaksiyasına açıq məktub”la tutarlı cavab verib: “300 il öncə formalaşmış və yazıya alınmış bu abidəyə bu günün gözü ilə yanaşmağın öz prinsipləri var. Onu bəyənməmək mümkündür, şantajla çevirib əlləməlik etmək isə tarixi keçmişimizə hörmətsizlik, nankorluqdur”, – deyərək tarixi Koroğlunu təhlükələrdən – “öldürülməkdən” qorudu. Xalqın milli-mənəvi xəzinəsini və xalq qəhrəmanı, epos qəhrəmanı Koroğlunu “ölümdən” qoruyub yaşadanı – professor İsrafil Abbaslıyı isə xalq öz xatirəsində əbədi qoruyub yaşadacaqdır. Elə mən də bu yazımda Sönməz Abbaslının simasında və əsərlərinin işığında ölməzliyə qovuşan, mənəvi yaşarılıq haqqına yetişmiş professor İsrafil Abbaslıyı bir daha xatırlatdım. Xatırlatdım ki, ruhu behiştlik olsun. Xatırlatdım ki, bir daha alimlər heç vaxt ölmürlər – deyəm. Bizim İsrafil müəllim kimi...

Mətanət YAQUBQIZI
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İSRAFİL ABBASLI FENOMENİ

“Bir şair demişkən, yel əsdi yaman,
Başladı bir nəslin yarpaq tökümü.
Qopdu bir ömür də öz budağından
Qopdu saralmış bir yarpaq kimi.”
(**M.Araz**)

Filologiya elmləri doktoru, professor İsrafil Abbaslı haqqında nə isə yazmaq çox çətindir. Çünki bu insan sadə, səmimi olmasına baxmayaraq əsl istedad sahibi idi. Deyirlər, dahilər və əsl istedadlar ən səmimi və sadə insanlardır.

İsrafil Abbaslı fenomen alim idi. Öz dəsti-xətti ilə seçilən bu alim Azərbaycan folklorunda böyük bir məktəb yaratdı. Onun çoxlu sayda yetirmələri vardır. Bu Folklor məktəbinin yetirmələrindən biri bizik.

Görkəmli professor bugünkü gündə “əl çatmayan, ün yetməyən” qədim əlyazmalardan başlayaraq mətnlər üzərində müqayisə prinsipinə əsaslanaraq dəyərli elmi-tədqiqat işi ortaya qoya bilmişdir. Bu iş bütün ömrü boyu qiymətli alimimizin fəaliyyət dairəsini əhatə etmişdir.

Professor İ.Abbaslı dövrümüzün görkəmli siması kimi folklorşünaslıq elmində xüsusi iz qoymuş böyük bir alimdir. O, neçə-neçə dəyərli kitabların, elmi araşdırmaların müəllifidir.

İngilis filosofu Frensis Bekon kitablar haqqında deyirdi: “Bəzi kitabları dadmaq, bəzilərini elə-belə udmaq olar, amma az miqdarda kitabı yaxşı çeynəmək və həzm etmək lazımdır”. Böyük filosofun dediyi kimi, İsrafil müəllimin kitabları üçüncü qrup kitablara aiddir ki, bu kitabları diqqətlə oxumaq və haqqında uzun-uzadı düşünmək lazım gəlir.

Professor İ.Abbaslı folklorşünaslıq elmində yol göstərən bir mayakdır. Biz onun işığında daima irəliləyirik.

İsrafil müəllimin Azərbaycan dastanlarının, dastan şeirlərinin erməni mənbələrindən transfonoliterasiya edilməsində, Azərbaycan-türk mətnlərindən erməni dilinə tərcümə olunmuş dastanların əlyazmalardan birbaşa oxunmasında xidməti danılmazdır. Bu prizmadan yanaşsaq, böyük alimimizin fəaliyyətini iki istiqamətdə xarakterizə etmək olar:

1) Azərbaycan dastanlarının erməni dilinə tərcümə, təbdil, nəşr tarixi;

2) Erməni əlifbasında nəşr olunmuş dastanların orijinaldan oxunması.

İsrafil müəllim erməni dilində yazılmış və yaxud təbdil edilmiş Azərbaycan folklorunun tədqiqi və təbliği ilə məşğul olan öz dövrünün yeganə tədqiqatçısı idi.

Tədqiqatçı alim əgər əvvəlcə erməni əlifbası ilə toplanmış Azərbaycan dastanları üzərində iş aparmışdırsa, daha sonra ermənicəyə çevrilmiş Azərbaycan dastanlarını bir araya gətirmiş və tədqiq etmişdir. Ermənilərdə olan xeyli dastanlarımız bu böyük alimimizin sayəsində yiyələnmişik. Doğrudan da, erməni dilində dastanlarımızın tərcümə, təbdil, nəşrləri bu çoxşaxəli fəaliyyətə malik olan görkəmli alimimizin sayəsində aşkara çıxarılmışdır. Dəyərli alimimiz tədqiqatçılarımız üçün hazır mənbə vermişdir.

“Koroğluşünas” professor İ.Abbaslı “Koroğlu” dastanının variantları, erməni mənbələrində verilmiş çoxlu poetik nəğmələri üzə çıxarmışdır. Bu qədər qiymətli mənbələri aşkara çıxarmasına baxmayaraq, böyük alimimiz göstərir ki, “tarixən Eçmiadzində saxlanılıb təsis olunduqdan sonra “Matenadaran”a gətirilən, habelə özgə fond və arxivlərdə hifz

edilən Azərbaycan folkloruna dair örnəklərin öyrənilməsinə bizim araşdırmamızla da son qoyulmamışdır”¹⁴.

O, erməni mənbələrindən dastanlarımızı birbaşa orijinaldan bizim dilimizə çevirmiş, tədqiqata cəlb etmişdir. Erməni arxivlərindəki mənbələrin, biblioqrafik göstəricilərin qeyd olunması elmdə fəaliyyət göstərən hər bir kəsin işini asanlaşdırmışdır.

Görkəmli alimin dastan yaradıcılığında apardığı elmi araşdırma indiyədək dastan irsimizdə qaranlıq qalan bir çox cəhətlərin aydınlaşdırılmasına imkan vermişdir.

Dəyərli alimimizin fikrinin təsdiqi kimi, günü bu gün də ilkin erməni qaynaqları – Azərbaycan türk eposu motivləri; klassik erməni ədəbiyyatı və Azərbaycan dastanları – xüsusi araşdırma tələb edir və öz araşdırıcılarının yolunu gözləyir. Bu işə və əldə olan materiallara görə görkəmli alimimiz professor İsrəfil Abbaslıya minnətdar olmalıyıq.

Professor İ. Abbaslı Ermənistandakı “arxivi” Azərbaycana gətirmişdir. Vətənpərvər alimimiz qədim türk dastanlarını tədqiqata cəlb etmiş, erməni müəlliflərinin yazdıqları qədim mənbələrdən bəhrələnərək **bu dastanların məhz Azərbaycan xalqının milli yaradıcılıq məhsulu olduğunu bir daha təsdiq etmişdir.**

Bu gün gözəl alimimiz professor İsrəfil Abbaslı cismən aramızda yoxdur. Lakin biz bunu hiss etmirik. Professorun otağımızın divarından asılmış portreti daima yolumuzu uğurlayır. Dəyərli alimimizin layiqli övladı Sönməz atasının yolunu inamla davam etdirir. Ümid edirik ki, İsrəfil müəllimin yarımçıq qalmış işləri övladı tərəfindən layiqincə tamamlanacaq. Bu yolda ona səbir, dözümlük, böyük-böyük uğurlar arzulayırıq.

---

¹⁴İ. Abbaslı. Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsiri məsələləri, Bakı, “Nurlan”, 2007, səh. 16

Ülkər ƏLİYEVƏ
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İZİ QALAN ALİM

Dərdi-hicran həsrətindən ömrü odlardan keçən,
Hər könül bir karivandır, bir susuz səhrası var.

(S.Vurğun).

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi tarixində filologiya elmləri doktoru, professor İsrəfil Abbaslının xüsusi xidmətləri olmuşdur. Onun elmi tədqiqat əsərləri folklorşünas alimlərin masaüstü kitabına çevrilmişdir. O, Ko-roğluşünas alim kimi şöhrətlənsə də, Azərbaycan folklorunun elə bir sahəsi yoxdur ki, orada onun qələminin izi olmasın. İ.Abbaslının yetişdirdiyi yüzrlə aspirant və dissertantları da bu gün onun özü kimi elm fədailəridirlər. Bəzən onun adının və nüfuz dairəsinin genişliyini həmkarları arasında qısqananlar da olub. Lakin o, olanlara səbirlə yanaşıb sükutla qarşılayardı. Ümumiyyətlə, o çox az danışardı. Boş söhbətlərlə ağzını yormağı xoşlamazdı. Ancaq, bəzən elə məzəli söhbətlər edərdi ki, gözümüzdən yaş gələnə qədər gülərdik. Şöbə müdiri olduğu üçün şöbədə onunla çox söhbət etmək olmurdu. Telefonla danışmaq daha münasib olduğundan, adətən, onunla telefonda danışardıq. Hərdən mənə elə gəlirdi ki, o, heç vaxt dünyasını dəyişməyəcək, hər zaman yazı masasının arxasında oturub əsrin o tayından boylanan saralmış vərəqlərə və itib batmaqda olan dəyərli imzalara yeni həyat verəcək.

Ölümündən iki gün əvvəl Novruz bayramını təbrik etmək üçün ona zəng vurmuşdum. Yenə xeyli söhbət etdik. Dəyərli tövsiyələr etdi, hər zaman olduğu kimi unudulmayan, maraqlı xatirələr danışdı. Amma necə deyərlər, sən saydığını

say, gör bir fələk nə sayır. İsrafil müəllim dünyasını qəflətən dəyişdi. Mənə elə gəlir ki, mən ömrümün sonuna qədər onun səsinə və ondan qalan xatirələri unutmayacağam. Sağlığında, bir şöbə müdiri kimi qayğısını bizdən əsirgəməyən İsrafil müəllimin, ölümündən sonra başımızın üstündən asılan portretindən onun nəvazişli nəzərlərini hələ də öz üzərimizdə hiss edirik. İsrafil müəllim onu sevənlərin qəlbində özünə xatirələrdən yaranmış əbədi bir heykəl ucaltmışdır.

Bu qala bizim qala,
Həmişə bizim qala,
Tikmədim, özüm qalam,
Tikdim ki, izim qala.

Bilal ALARLI

Folklorşünas alim İsrafil Abbaslının ruhuna

Qəbrin nurla dolsun, ey söz ustadı,
Səni yaşadacaq yaşatdığın söz.
Hər elmin, sənətin var öz ustadı,
Başdaşına dönər daş atdığın söz.

Söz sovqatı umdun tanışdan, dostdan,
Sovuldu sinələr, urrandı bostan...
Sinədan yazındır hər dürlü dastan,
Çırpıb sinələrdən boşaltdığın söz.

Söz türkün dilində Tanrı ortağı,
Söz nura boyayır bu son otağı...
Qəbrin saz beşiyi, dastan yatağı,
Əlhəd də üstünə baş atdığın SÖZ!

İSRAFİL ABBASLININ ƏMƏK FƏALİYYƏTİ (1938- 2013)

İsrafil İsmayıl oğlu Abbaslı 1938-ci ildə Ermənistan Respublikasının İrəvan şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Orta təhsilini şəhər Azərbaycan orta məktəbində almışdır. Ermənistan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix-filologiya fakültəsini bitirmişdir(1960).

1961-ci ildən Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat və Folklor İnstitutlarında laborantlıqdan şöbə müdirliyinə kimi elmi yaradıcılıq yolu keçmişdir.

Folklorşünaslıq ixtisası üzrə namizədlik (1966) və doktorluq (1986) dissertasiyaları müdafiə etmişdir. 1998-ci ildə professor elmi adını almışdır.

İ.Abbaslı 10 cildlik Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının altı cildində (III, VI, VII, VIII, IX və X) əsas məqalə müəlliflərindən biri; 20 cildlik “Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası” seriyası (I cild); 12 cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri” seriyası (Dastanlar, III kitab); 50 cildlik “Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası” seriyası, “El çələngi” cildinin toplayıcı-tərtibçi və ön sözün müəllifi olmuşdur.

“Azərbaycan folkloru antologiyası”, “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri”, “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər” seriyalarının çapı İ.Abbaslının təşəbbüsü ilə olmuş, bu çoxcildliklərin, həmçinin Respublika Təhsil Nazirliyinin təşəbbüsü ilə Ali məktəblərin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş 100 cildlik Azərbaycan və xarici ölkə ədəbiyyatı”ndan beş kitabın toplayıcı, tərtibçi, ön söz, izah və qeydlərin müəllifi, redaktoru olmuşdur.

İ.Abbaslı bugün 7 kitabı nəşr olunmuş “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri”nin də hazırlanmasında, bir neçə kitabın iştirakçısı kimi bilavasitə yaxından fəaliyyət göstərmişdir.

Bugün 35-ci cildi (kitabı) nəşr olunmuş, 1961-ci ildən beynəlxalq indekslə işıq üzü görmüş “Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər”in çapı da uzun illər İ.Abbaslının təşəbbüsü və yaxından iştirakı ilə həyata keçirilmişdir. Müəllif əksər cildlərin elmi redaktoru və xeyli sayda elmi-nəzəri araşdırmaların müəllifi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

2000-ci ildə “Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsinin 1300 illiyi ilə bağlı nəşr olunmuş bu ensiklopediyanın II cildində İ.Abbaslı kitabın redaktorlarından biri kimi, həm də bir sıra məqalələrin müəllifi kimi iştirak etmişdir.

Respublika Prezidentinin 2004-cü il yanvarda verilmiş sərəncamı ilə latın qrafikasında nəşr edilmiş 13 adda folklor kitabının çapının da tərtibçisi, toplayıcısı, ön söz müəllifi, elmi redaktor və s. olmuşdur. (Bu kitablar 25 min tirajla işıq üzü görmüşdür).

“Koroğlu” eposunun Paris nüsxəsi İ.Abbaslının təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə ilk dəfə olaraq Parisdən – Aleksandr Xodzkonun fondundan Bakıya gətirilmiş və əlyazması çapa hazırlanıb iki dəfə nəşr edilmişdir. Eposun folklor arxivi materialları və son illərdə toplanmış qolları əsasında 25 qoldan ibarət hazırlanmış yeni nəşri də İ.Abbaslının adı ilə bağlıdır. Bu nəşr iki dəfə Azərbaycan və bir dəfə rus dilində çap edilmişdir.

İ.Abbaslının elmi fəaliyyəti ilə bağlı ən fundamental nəşrlərdən biri də altı cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabıdır. Onun təşəbbüsü ilə nəşrin I cildi (2004) şifahi xalq ədəbiyyatına həsr olunmuş, o bu cildin elmi redaktor müavini və bir sıra oçerklərin (məqalələrin) müəllifi kimi çıxış etmişdir.

İrəvanın uyğun elmi arxivlərindəki müxtəlif yüzilliklərdə yazıya alınmış (toplanmış) Azərbaycan folkloru örnəklərinin və klassik poeziya əsərlərinin əldə olunub Azərbaycan elmi dövriyyəsinə gətirilməsi və onların tədqiqi, nəşri İ.Abbaslının elmi yaradıcılığında əsas aparıcı istiqamətini təşkil etmişdir.

Bu istiqamətdə alimin “Folklor çələngi” toplusu və Qövsi Təbrizinin “Divan”ını xatırlatmaq mümkündür. Bu istiqamətdə müəllifin “Azərbaycan həqiqətləri erməni ədəbi mənbələrində” (rus və ingilis dillərində), K.İmanovla birgə hazırladıqları “Gəldim, gördüm, mənimsədim” (Azərbaycan, rus, ingilis, alman və fransız dillərində) kitabları nəşr olunmuşdur.

Repressiya qurbanı olmuş Azərbaycan folklorşünaslarından Bəhlul Bəhcət və Hənəfi Zeynallının indiyədək işıq üzü görməmiş əsərlərinin nəşri işində də İ.Abbaslının xüsusi əməyi olmuşdur.

İ.Abbaslının elmi fəaliyyətinin əsas göstəricilərini belə ümumiləşdirmək mümkündür. Altı monoqrafik səpgili tədqiqat əsəri; Elmi məcmuə və toplulardakı araşdırmalar – 22; toplama-tərtib topluları, izah və qeydlər, son söz, ön söz yazılıb redaktə olunmuş kitablar – 38; Elmi və kütləvi jurnal məqalələri – 25; Qəzet məqalələri – 29; məsul redaktoru, ixtisas redaktoru, elmi redaktoru və redaktoru olduğu kitablar – 40; Rəyçisi olduğu nəşrlər – 27 və s.; Ümumiyyətlə, 50-yə yaxın toplama, tərtib və nəşr kitablarının, 150-dən artıq elmi məqalənin müəllifidir.

İ.Abbaslı elmi-təşkilati işlər, kadr hazırlığında da fəal iştirak etmiş, 1987-ci ildən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Folklor şöbəsinin müdiri seçilmiş, həmin ildən İnstitut Elmi Şurasının və eyni zamanda Müdafiə Şurasının üzvü olmuş, hazırda Folklor İnstitutu kimi fəaliyyət göstərən Folklor Elmi-Mədəni mərkəzinin yaranmasının təşəbbüscüsü və təşkilatçılarından biri olmuş, ömrünün sonuna kimi AMEA Folklor İnstitutunun “Klassik folklor” şöbəsinin müdiri olmuşdur.

Alim elmi dərəcəsi olan kadrların hazırlanmasında bilavasitə iştirak etmiş, filologiya üzrə (Folklorşünaslıq ixtisası) 1 doktorluq, 16 namizədlik dissertasiyasının elmi rəhbəri ol-

muş, uzun illər Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında AAK-nın eksperti kimi fəaliyyət göstərmişdir.

İ.Abbaslı 1971-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialında, 1972-1974-cü illərdə yenə həmin İnstitutun Stepanakert (Xankəndi) filialında (3 il), 1982-ci ildə N.Tusi adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda, daha sonralar Qafqaz Universitetində Dövlət İmtahanlarının sədri kimi kadr hazırlığında bilavasitə iştirak etmişdir.

1988-1991-ci illərdə SSRİ EA Ədəbiyyat və Dil bölmələrində fəaliyyət göstərən Folklor Şurasının üzvü kimi folklor problemlərinə həsr olunmuş İttifaq müşavirələrində Azərbaycan Respublikasını təmsil etmişdir.

Azərbaycan və qonşu respublikalarda keçirilmiş folklor ekspedisiyalarında iştirak edən İ.Abbaslı bir sıra regional müşavirələrin də təşkilatçısı olmuşdur. Şəki, Lənkəran, Quba və Bakıda keçirilən bu regional müşavirələr Azərbaycan folklorunun toplanması, nəşri və araşdırılmasına həsr olunmuşdur.

İ.Abbaslı Azərbaycan elminin inkişafındakı xidmətlərinə görə Respublika Prezidentinin sərəncamı ilə “Tərəqqi” medalı (2005), Azərb.MEA Rəyasət Heyətinin və Respublika Müəllif Hüquqları Agentliyinin Fəxri fərmanları ilə təltif olunmuşdur.

İ. Abbaslı 2013-cü ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir.

İSRAFİL İSMAYIL OĞLU ABBASLININ HƏYAT YOLU, ELMİ-İCTİMAİ VƏ PEDAQOJİ FƏALİYYƏTİNİN ƏSAS TARİXLƏRİ

1 fevral 1938-ci il – İrəvan şəhərində doğulmuşdur.

1941-ci il, sentyabr – Atası İsmayıl Mirzə oğlu Abbasov Böyük Vətən müharibəsinə yola düşmüş və 1942-ci ildə cəbhədə həlak olmuşdur.

1942-ci ildən – Şəhər və kənd məktəblərində həyatı boyu dil-ədəbiyyat müəllimi işləmiş anası Həqiqət Abbas qızı Salmanovanın himayəsində yaşamışdır.

1945-ci il, 1 sentyabr – Vedibasars rayonu Qaralar kəndindəki 7 illik məktəbin 1-ci sinfinə getmişdir.

1948-1954-cü illər – İrəvan şəhər S.Kirov adına Azərbaycan orta məktəbində təhsilini davam etdirmiş və 1954-cü ildə orta məktəbi bitirmişdir.

1954-1955-ci illər – İlk əmək fəaliyyətinə Vedibasarsın Qaralar kənd məktəbində kitabxanaçı kimi başlamışdır.

1955-1960-cı illər – İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda təhsil almış və institutun tarix-filologiya fakültəsini bitirmişdir.

1960-cı il, avqust – Bakı şəhərinə gəlmiş və burada məskunlaşmışdır.

1961-1963-cü illər – Bakı şəhər Nərimanov rayonundakı 1 saylı fəhlə-gənclər məktəbində dil-ədəbiyyat müəllimi işləmişdir.

1962-ci il, 21 aprel – “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində ilk elmi məqaləsi çap olunmuşdur.

1963-cü il, yanvar – Azərbaycan Elmlər Akademiyası Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Sovet ədəbiyyatı və Folklor şöbələrində baş laborant işləmişdir.

1963-cü il, yanvar – Azərbaycan Elmlər Akademiyası Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun Folklor şöbəsində kiçik elmi işçi kimi fəaliyyətə başlamışdır.

1966-cı il, 26 noyabr – Filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya müdafiə etmişdir.

1968-ci il, 15-18 oktyabr – “Orta Asiya və Qazaxıstan xalqları ədəbiyyatı və folklorunun qarşılıqlı təsiri” məsələlərinə həsr olunmuş Düşənbə simpoziumunda məruzə ilə çıxış etmiş və Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü kimi Sədrəddin Ayninin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş yubiley iclasının iştirakçısı olmuşdur.

1969-1986-cı illər – Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Folklor şöbəsində baş elmi işçi vəzifəsində işləmişdir.

1971-ci il, iyun – Keçmiş V.İ.Lenin adına Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialında tarix və dil-ədəbiyyat ixtisası üzrə Dövlət İmtahan Komissiyasının sədri olmuşdur.

1972-1973-cü illər, iyun – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Xankəndi filialında filologiya (dil-ədəbiyyat) ixtisası üzrə (Azərbaycan və erməni bölmələri) Dövlət İmtahan Komissiyasının sədri olmuşdur.

1981-ci il, iyun – Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda dil-ədəbiyyat ixtisası üzrə Dövlət İmtahan Komissiyasına sədrlik etmişdir.

1986-cı il, 5 dekabr – Folklorşünaslıq ixtisası üzrə doktorluq dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1987-ci il, yanvar-2003-cü il – Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Folklor şöbəsinin müdiri işləmişdir.

1987-ci ildən – Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının üzvü.

1988-ci ildən – Azərbaycan EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda doktorluq dərəcəsi verən ixtisaslaşdırılmış müdafiə şurasının üzvü: Azərbaycan EA Ədəbiyyat, Dil Bölməsinin Ədəbiyyatşünaslıq üzrə əlaqələndirmə şurasının üzvü.

1988-ci ildən – SSRİ EA Ədəbiyyat və Dil Bölməsinin Folklor Şurasının büro üzvü seçilmiş və bu qurumda Azərbaycan Respublikasını təmsil etmişdir.

1989-cu ildən – “Yeni fikir”, sonra isə “Ozan” qəzetlərinin redaksiya heyətinin üzvü.

1990-cı il, may – SSRİ EA Ədəbiyyat və Dil Bölməsi Folklor Şurasının büro üzvü kimi Kareliyada (Petrazavodski şəhəri) keçirilən SSRİ-də Folklorşünaslığın inkişaf problemlərinə həsr olunmuş müşavirədə iştirak etmişdir.

1993-cü ildən – Şəki, Bakı, Lənkəran və Qubada keçirilən Azərbaycan folkloruna həsr olunmuş regional müşavirələrin təşkilatçısı olmuş və məruzələr etmişdir.

1995-ci ildən – Müxtəlif vaxtlarda Qafqaz Universiteti, Bakı Beynəlxalq Universiteti və Zadəganlar Universitetində müəllim işləmiş, Azərbaycan folkloru və mifologiya fənlərindən mühazirələr aparmışdır.

1998-ci il, yanvar – Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Folklor Elmi-Mədəni mərkəzində folklor şöbəsinin müdiri.

1998-ci ildən- “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri” seriyası, “Dədə Qorqud”, “Folklor və etnoqrafiya “ topluları, “Elmi axtarışlar” məcmuəsi və “Azərbaycan folklor külliyyəti” çoxcildliyinin redaksiya heyətinin üzvü.

1998-ci il, noyabr – Folklorşünaslıq ixtisası üzrə professor elmi adını almışdır.

1999-cu il – Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyevin sədrlik etdiyi “Dədə Qorqud 1300” yubiley komissiyasının təşkilat komitəsinin üzvü.

2001-ci ildə – Azərbaycan Respublikasının “Əmək vətəranı” adını almışdır.

2002-ci ildə – Türkiyə Cümhuriyyətinin Slivka şəhərində keçirilən Uluslararası Folklor festivalının iştirakçısı olmuşdur.

2003-cü ildən – Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun “Azərbaycan folkloru” şöbəsinin müdiri;

Azərbaycan MEA Ədəbiyyat və Dil bölməsinin folklorşünaslıq üzrə əlaqələndirmə şurasının sədr müavini;

2003-cü ildən – Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının üzvü.

2004-2006-cı illər – Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin ekspert şurasının üzvü.

2004-cü ildən – Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun keçirdiyi “Ortaq türk keçmişindən orta q türk gələcəyinə” Uluslararası konfransının uyğun bölmələrindəki iclaslara sədrlik etmişdir.

2006-cı ildən – Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunda fəaliyyət göstərən Dissertasiya şurasının üzvü.

2005-ci il – Mədəniyyət və biliklər sahəsində milli müəllif hüququ institutunun formalaşması və inkişafında töhfəsinə görə “Ümumdünya kitab və müəlliflik Hüququ Günü” və “Beynəlxalq Əqli Mülkiyyət Günü” münasibəti ilə Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin fəxri fərmanı ilə təltif olunmuşdur.

2005-ci il, 12 dekabr – AMEA-nın 60 illiyi ilə əlaqədar Azərbaycan MEA-nın Fəxri fərmanı ilə təltif edilmişdir.

2005-ci il, 14 dekabr – Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycanda elmin inkişafındakı xidmətlərinə görə “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunmuşdur.

2007-ci il, may – Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasında Folklorşünaslıq ixtisası üzrə ekspert komissiyasının üzvü.

2013-cü il, 24 mart – Bakıda dünyasını dəyişmişdir.

İSRAFİL ABBASLININ ELMİ RƏHBƏRLİK FƏALİYYƏTİ

1. Yusif Səfər oğlu Səfərov. Azərbaycan folklorunun bədii özünəməxsusluğu və təsnifi prinsipləri (Naxçıvan MSSR-nin Əlincəçay və Gilançay folkloru nümunələri əsasında). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (12 iyun 1987).

2. Aidə Musa qızı Həsənova. “Kitabi-Dədə Qorqud” ingilisdilli mənbələrdə. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (29 may 1992).

3. Cəlal Mirzəağa oğlu Məmmədov. Türk epik ənənəsində Dədə Qorqud. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (17 mart 1995).

4. Mənzərə Hüseyn qızı Sadıqova. Cəfər Cabbarlının dramaturgiyası erməni ədəbi mühitində (1920-1960). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (30 oktyabr 1995).

5. Yədulla Bəbir oğlu Ağazadə. Teymurbəy Bayraməlibəyovun folklorşünaslıq fəaliyyəti. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (11 mart 1998).

6. Ziyəddin Həmil oğlu Məhərrəmov. XX əsr Göyçə aşığı mühiti (1920-1950-ci illər). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (3 aprel 1998).

7. Ulduz Bəşir qızı Mürşüdova. Rəşidbəy Əfəndizadə və folklor. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (1998).

8. Seyfəddin Hənzə oğlu Qəniyev. Azərbaycan folklorunun regional özünəməxsusluğu: Şirvan folklor mühiti. Filologiya üzrə elmlər doktoru (2000).

9. Mətanət Yaqub qızı Abdullayeva. Azərbaycan folklorunun regional xüsusiyyətləri (Şəki-Zaqatala folklor nümunələri əsasında). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (17 sentyabr 2004).

10. Afaq Xürrəm qızı Ramazanova. Azərbaycan folklorunda qadın (ana) yaradıcılığı və onun poetikası. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (10 noyabr 2006).

11. Elçin Hüseynağa oğlu Abbasov. “Koroğlu” eposunun poetikası (Paris nüsxəsi əsasında). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (2007).

12. Maqsud Rafiq oğlu İmrani. SMOMPK məcmuəsində paremioloji vahidlər. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (5 dekabr 2008).

13. Nail Məhəbbət oğlu Qurbanov. Azərbaycan folklorunda mifoloji-kosmoqonik görüşlər. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (28 oktyabr 2011).

14. Həsən Abuzər oğlu Qarayev. Azərbaycan epik folklorunda faciəvilik. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (2011).

15. Gülnarə Ələddin qızı Seyidova. Azərbaycan dastanlarının araşdırılması problemləri (“Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər” məcmuələri əsasında). Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (22 may 2013).

16. Faiq Xasay oğlu Qurbanov. El şairi Lələnin poetik irsi və Azərbaycan folklorunda Lələ obrazı (2014).

17. Qədim İgid oğlu Ruffullayev. Zəlimxan Yaqub və xalq yaradıcılığı. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru (28 noyabr 2014).

BİBLİOQRAFIYA

KİTABLAR

I. Monoqrafiyalar, monoqrafik araşdırmalar

1. Azərbaycan folkloru XIX əsr erməni mənbələrində, Bakı, Elm, 1977, 156 səh.

2. Ареал распространения и влияния Азербайджанских дастанов, Баку, Сада, 2011, 215 стр.

3. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, altı cildə, I cild, Bakı, Elm, 2004, 760 səh.

a) məsul redaktorun müavini və redaksiya heyətinin üzvü

b) Əfsanələr, Rəvayətlər, “Koroğlu” eposu (şərikli), Folklorşünaslıq oçerklərinin müəllifi.

4. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, III, VI, VII, VIII, IX və X cildlərin əsas müəlliflərindən biri, Bakı, 1976-1983

5. Kitabı-Dədə Qorqud Ensiklopediyası, iki cildə, Bakı, “Yeni nəşrlər evi”, 2000

a) II cildin redaktorlarından biri

b) Ozan-uzan, Aşıq-aşuq, H.Zeynallı və M.Təhmasib məqalələrinin müəllifi.

6. Azərbaycan dastanlarının yayılması və təsiri məsələləri. Bakı, Nurlan, 2007, 272 səh.

7. Folklorşünaslıq axtarışları, II cildə, I cild, Bakı, Nurlan, 2009, 512 səh.

8. Folklorşünaslıq axtarışları, II cildə, II cild, Bakı, Nurlan, 2010, 344 səh.

9. “Koroğlu”: Nə var, nə yox?”, Bakı, Elm və təhsil, 2013, 282 səh.

II. Elmi məcmuə və toplulardakı araşdırmalar

1. Azərbaycan folkloru və X.Abovyan (bayatılar, atalar sözü və məsəllər)// Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər (AŞXƏT), II kitab, Bakı, Az.SSR nəşriyyatı, 1966, səh.240-257

2. “Vanlı Köçək” dastanı və onun “müəllifi” məsələsi // Gənc alimlərin elmi-nəzəri konfransının materialları, ictimai elmlər seriyası, I hissə, Bakı, Az.SSR nəşriyyatı, 1967, səh. 89-90

3. Ozan (uzan)-qusan istilahı və sənətinə dair // AŞXƏT, III kitab, Bakı, Az.SSR EA nəşriyyatı, 1968, səh.59-70

4. Yeni dastanlar (müqəddimə) // Azərbaycan dastanları, beş cildə, V cild, Bakı, Elm, 1972, səh.5-18

5. “Əsli-Kərəm” dastanının izi ilə (erməni mənbələri əsasında)// AŞXƏT, IV kitab, Bakı, Elm, 1973, səh. 23-57

6. Azərbaycan dastanlarının erməni dilinə tərcümə, təbdil və nəşri məsələlərinə dair // AŞXƏT, V kitab, Bakı, Elm, 1977, səh.54-137

7. Azərbaycan qəhrəmanlıq dastanlarının erməni dilinə tərcümə, təbdil, nəşri tarixi və tədqiqi məsələləri// AŞXƏT, VI kitab, Bakı, Elm, 1981, səh. 50-89

8. Erməni əlifbası ilə yazıya alınmış (toplanmış) Azərbaycan dastanları və dastan şeirləri // AŞXƏT, VII kitab, Bakı, Elm, 1987, səh. 39-79

9. Ön söz, “Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri” seriyası// Dastanlar, III kitab, Bakı, Yazıçı, 1987, səh. 5-20

10. “Koroğlu” eposunun janr özünəməxsusluğuna dair// “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı problemləri” (məruzələrin tezisləri), Bakı, 1993

11. Ön söz, S.Ə.Nəbati. Sənsiz ey gül, Bakı, Gənclik, 1997

12. İbtidai-dini mənqəbəvi görüşlər və onların xalq yaradıcılığında izləri// AŞXƏT, VIII kitab, Bakı, Səda, 1999, səh. 5-23

13. Azərbaycan folklorşünaslığının təşəkkülü və inkişaf mərhələləri // AŞXƏT, IX kitab, Bakı, Səda, 2000

14. Əfsanə və rəvayətlərin janr özünəməxsusluğu// AŞXƏT, XI kitab, Bakı, Səda, 2002, səh.3-18

15. “Koroğlu” eposu// AŞXƏT, XIII kitab, Bakı, Səda, 2002, səh.10-72

16. Rəsmi opponent Prof. Dr.İsrafil Abbasovun əsər haqqında yazılı açıqlaması// Dr. Ali Kafkasiyalı. Mikayıl Azafli: Hayatı-sanatı-eserleri, Erzurum: 1996, səh. 443-446

17. Midiya-Aran mədəniyyətinin folklor qaynaqları: mənqəbə-dastan yaradıcılığı və onların məzmun çalarları// AŞXƏT, XV kitab, Bakı, Səda, 2004, səh. 55-67

18. Qədim türk eposu: mənqəbələr və dastanlar // AŞXƏT, XVI kitab, Bakı, Səda, 2005, səh. 19-29

19. “Qaçaq Nəbi” dastanı və Bəhlul Bəhcətin “Qaçaq Nəbinin tarixi” araşdırması // AŞXƏT, XVIII kitab, Bakı, Səda, 2005, səh. 15-26

20. Erməni əlifbası ilə nəşr olunmuş Azərbaycan dastanları // AŞXƏT, XX kitab, Bakı, Səda, 2006, səh. 18-21

21. Bayatı ustası Lələ haqqında // Elm və sənət adamları Sədnik Paşa Pirsultanlı haqqında”, iki cilddə, I hissə, Gəncə, Pirsultan, 2003, səh. 189-194

22. Nahabet Quçaq və Azərbaycan folkloru// AŞXƏT, XXII kitab, Bakı, 2007, səh. 16-27

23. Aşıq sənətinin yorulmaz yolçusu. Elxan Məmmədli-60, Bakı, Ağrıdağ, 2006, səh. 21-26

24. Unudulmaz insan. Özü üçün yaşamayan insan, Bakı, Nurlan, 2008, səh. 52-59

III. Toplama-tərtib topluları, izah və qeydlər, “son söz”, “ön söz” yazılıb redaktə olunmuş kitablar

1. Azərbaycan məhəbbət dastanları, tərtibçilərdən biri, “Qeyd və şərhlər”, “Son söz” bölmələrinin müəllifi, Bakı, Elm, 1979

2. “Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası” seriyası, iyirmi cildə, I cild, Xalq ədəbiyyatı (tərtibçilərdən biri, “Qeyd və şərhlər”in müəllifi), Bakı, Elm, 1982

3. Azərbaycan aşığı və el şairləri, iki cildə, I cild, (redaksiya heyətinin üzvü, cildin redaktoru və “Müqəddimə”nin müəllifi), Bakı, Elm, 1983

4. “Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası” seriyası, El çələngi, (toplayıb tərtib edənlərdən biri, “Qeyd və şərhlər”in müəllifi), Bakı, Gənclik, 1983

5. R.Rüstənzadə. El qəhrəmanları xalq ədəbiyyatında (“Ön söz”ün müəllifi və elmi redaktoru), Bakı, Gənclik, 1984

6. Azərbaycan aşığı və el şairləri, I cild (müəlliflərdən biri), hazırlayanlar Saim Saqaoğlu, dr. Ali Barat Alptəkin, Esmə Şimşək, İstanbul, “Xalq kultürü”, 1985

7. Azərbaycan bayatıları (“Ön söz”ün müəllifi və elmi redaktoru), Bakı, Elm, 1984

8. Dualar, bəddualar (tərtibçilərdən biri), Bakı, Yazıçı, 1994

9. Azərbaycan folkloru: toplama, nəşr və tədqiq problemləri (“Folklorumuzun baş problemi” məqaləsinin müəllifi və kitabın elmi redaktoru), Bakı, Sabah, 1994

10. Azərbaycan folkloru antologiyası, I cild, Naxçıvan folkloru, (“Müqəddimə”nin müəllifi və elmi redaktoru), Bakı, Sabah, 1994

11. Azərbaycan folkloru antologiyası, II cild, Borçalı folkloru, tərtib edən, “Ön söz” və “Toplayıcılar və söyləyicilər haqqında” bölmələrinin müəllifi, Bakı, Azərnəşr, 1997

12. Koroğlu (Paris nüsxəsi), nəşrə hazırlayan, “Ön söz”, “Lügət”, “İzah və qeydlər”in müəllifi, Bakı, Ozan, 1997

13. Lələ. Yaranmışam daşdan mən. “Ön söz”ün müəllifi və tərtib edəni, Bakı, Gənclik, 1995

14. Dualar. Bəddualar. Yemindlər. Müəlliflərdən biri, çapa hazırlayanı Çingiz Alyılmaz, Ərzurum, 1996 (türk dilində)

15. Azərbaycan folkloru antologiyası, V kitab, Qarabağ folkloru, toplayanlardan biri, tərtib edəni və “Ön söz”ün müəllifi, Bakı, Səda, 2000

16. Короглу, Автор подготовки и составления национального текста, “Введение” и “Описание архива” И.Аббаслы, Б.Абдулла, Баку, Сада, 2000

17. M.Ə.Rəsulzadə adına BDU-nun dosenti, f.e.n. Q.Paşayevin “İraq-Türkman folkloru” adlı doktorluq dissertasiyasına rəy, “Bu sevda ölüncədi” kitabı, Bakı, Oskar, 2001

18. Afaq Xürrəmçızı. Azərbaycan mərasim folkloru, elmi redaktoru və “Ön söz”ün müəllifi, Bakı, Səda, 2002

19. Bəhrüz Həqqi. “Koroğlu”: tarixi mifoloji gerçəklik, elmi redaktorları və “Ön söz”ün müəllifləri İ.Abbaslı və H.İsmayılov, Bakı, Nurlan, 2003

20. Məmmədveli Qəmərli. Atalar sözü. “Ön söz”ün müəllifi və redaksiya heyətinin üzvü, Bakı, Səda, 2003

21. Azərbaycan aşığı, tərtibçilərdən biri və “Ön söz”ün müəllifi, Bakı, Çarşıoğlu, 2004, 400 səh.

22. Azərbaycan dastanları, tərtibçilərdən biri, “Ön söz”ün müəllifi və redaktoru, Bakı, Çarşıoğlu, 2004, 528 səh.

23. Koroğlu, tərtibçilərdən biri, “Ön söz”, lügət və qeydlərin müəllifi, Bakı, Çarşıoğlu, 2004, 360 səh.

24. Hənəfi Zeynallı. Azərbaycan türk mahnıları haqqında, mətni nəşrə hazırlayan və “Ön söz”ün müəllifi, Bakı, Səda, 2004, 68 səh.

25. T.Qəniyev. Azərbaycan folklorşünasları, Bakı, Nurlan, 2004, kitabın rəyçisi və “Milli düşüncənin yaddaş kitabı” adlı müqəddimənin müəllifi.

26. “Aşıq-Aşuq” və “Ozan” məqalələri, Dədə Qorqud kitabı (Ensiklopedik lüğət), Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2004, səh. 35-38 və səh. 282-285

27. Azərbaycan bayatıları, Bakı, XXI əsr Yeni nəşrlər evi, 2004, 301 səh. “Ön söz”ün müəllifi və redaktorlardan biri

28. Qaçaq Nəbi, tərtib edəni və “Ön söz”ün müəllifi, Bakı, Lider, 2005, 94 səh.

29. Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr, iki cildə, I cild, tərtibçilərdən biri, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 375 səh.

30. Azərbaycan aşıq şeirindən seçmələr, iki cildə, II cild, tərtibçilərdən biri, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 419 səh.

31. Koroğlu, mətni hazırlayıb tərtib edənlər İ.Abbaslı, B. Abdulla, “Ön söz”ün müəllifi, redaktoru İ.Abbaslı, Bakı, Lider nəşriyyatı, 2005, 547 səh.

32. Azərbaycan nağılları, beş cildə, I cild, nəşrə hazırlayanlardan biri, redaktoru və “Redaktordan” başlıqlı ön sözün müəllifi, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 358 səh.

33. Koroğlu (Paris nüsxəsi), nəşrə hazırlayan, “Ön söz”, lüğət, qeyd və şərhlərin müəllifi, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 223 səh.

34. Azərbaycan folkloru antologiyası, XIII cild, Şəki-Zaqatala folkloru, tərtibçilərdən biri, Bakı, Səda, 2005, 550 səh.

35. Азербайджанских истины в армянских литературных источниках. Баку, Нурлан, 2008, 56 стр.

36. Folklor çələngi (Mətni nəşrə hazırlayan, tərtib və ön sözün müəllifi), “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri” seriyası, 7-ci kitab, Bakı, Nurlan, 2008

37. Azerbaijan Truths (In Armenian literary sources), Baku, Nurlan, 2008

38. “Gəldim, gördüm...mənimsədim” (Azərbaycan və rus dillərində), Bakı, Azərb. Neft Akademiyasının mətbəəsi, 2009, 55 səh. (Kamran İmanovla şərikli)

39. AFA, V kitab, Qarabağ folkloru (Toplayanlardan biri, tərtib edəni və ön sözün müəllifi), Bakı, Nurlan, 2009 (latın əlifbasında təkrar nəşr)

40. Gəldim, gördüm...mənimsədim (Azərbaycan mədəni ənənələrinin mənimsənilməsi erməni ənənəsi haqqında), (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində), Bakı, 2010, (Kamran İmanovla şərikli)

41. Qövsi Təbrizi. Divan. (Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi), Bakı, Nurlan, 2011, 60 səh.

42. Bəhlul Bəhcət. Qaçaq Nəbinin tarixi (nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi), Bakı, Çıraq, 2011, 296 səh.

43. Güney Azərbaycan folkloru, I kitab. (Ön sözün müəllifi və elmi redaktoru), Bakı, Elm və təhsil, 2013, 456 səh.

44. Hümmət Əlizadə. Azərbaycan el ədəbiyyatı (Nağıllar), (Ön sözün müəllifi və elmi redaktoru), Bakı, Elm və təhsil, 2013, 316 səh.

45. Ozan aşığı yaradıcılığının inkişaf yolları. (Ön sözün müəllifi), Bakı, Çaşıoğlu, 2013, 780 səh.

46. Yardımlı folklor örnəkləri, 1-ci kitab. (Toplayanlar: İsrafil Abbaslı, Bəhlul Abdulla, Elxan Məmmədli, Bilal Alarlı (Hüseynov), tərtib edənlər: fil.ü.f.d. Elxan Məmmədli, Bilal Alarlı (Hüseynov), redaktor: fil.ü.f.d.Tahir Orucov, rəyçilər: xalq şairi, fil.ü.f.d. Sabir Rüstəmxanlı, fil.ü.f.d. Elçin Abbasov), Bakı, Elm və təhsil, 2014, 334 səh.

IV. Elmi və kütləvi jurnal məqalələri

1. M.P.Vaqifin erməni əlifbası ilə yazıya alınmış şeirləri // Azərb.EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1966, №1

2. Azəri aşıqları erməni mənbələrində // “Elm və həyat” jurnalı, 1966, №7

3. M.P.Vaqif erməni əlyazmalarında // “Azərbaycan” jurnalı, 1968, №9

4. Orta Asiya və Qazaxıstan folkloru əlaqələrinə həsr olunmuş simpozium // Azərb.SSR EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1969, №1

5. Azərbaycan dastanlarının erməni dilinə tərcüməsi, təbdili və nəşri tarixinə dair // Azərb. SSR EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1972, № 3

6. О развитии Азербайджанской советской фольклористики // Журнал “Советская тюркология”, 1972, № 5 (şərikli)

7. Наука про народну творчисть в Азербайджане // журнал “Народна творчисть та этнография”, 1972, № 6 (ukrayn dilində) (şərikli)

8. Orta əsr Azərbaycan dastanlarının tədqiqi // “Elm və həyat” jurnalı, 1973, № 9

9. Azərbaycan dastanlarına həsr olunmuş tədqiqat // Azərb. SSR EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1973, №1

10. Azərbaycan folklorşünaslığı son otuz ildə // Azərb. SSR EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1975 №3 (şərikli)

11. Ədəbi əlaqələrimizə dair yeni kitab // Azərb. SSR EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1977, №1

12. Erməni əlifbası ilə yazıya alınmış Azərbaycan məhəbbət dastanlarına dair // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1978, №2
13. Erməni əlifbası ilə yazıya alınmış (toplanmış) “Koroğlu” eposunun qollarına dair // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, Ədəbiyyat, dil və incəsənət seriyası, 1981, №4
14. Folklorumuzun tədqiqi və nəşri // “Kitablar aləmində” jurnalı, 1989, №3
15. Folklor: problemlər, mülahizələr // “Azərbaycan” jurnalı, 1990, №10
16. Koroğluşünaslığa yeni töhfə // “Mütərcim” jurnalı, 1997, №2
17. Qarabağın söz sərvəti (“Ön söz” və Qarabağ folklorundan seçmələr) // “Arzu” jurnalı, 1998, №1
18. Güney Azərbaycanın el çaləngi (“Ön söz” və örnəklər) // “Çıraq” jurnalı, 1999, №2
19. “Koroğlu” eposunun janr özünəməxsusluğuna dair // “Dədə Qorqud” jurnalı, 2001, №1
20. “Koroğlu” eposunun məzmun və ideya təkamülü // “Dədə Qorqud” jurnalı, 2002, №1
21. Azərbaycan aşığı sənəti: ideologiya axını və ictimai-siyasi lirika // “Dədə Qorqud” jurnalı, 2002, №3
22. Kitablarda keçən ömür yolu (M.Seyidov-85) // “Dədə Qorqud” jurnalı, 2003, №2
23. Erməni folklor nəşrlərində Azərbaycan rəvayətləri // “Dədə Qorqud” jurnalı, 2005, №1; “Folklor və etnoqrafiya” jurnalı, 2005, №4
24. “Qaçaq Nəbi” dastanı və Bəhlul Bəhcətin “Qaçaq Nəbinin tarixi” araşdırması // B.Bəhcət. Qaçaq Nəbi haqqında xalqın qoşduğu bədii dastan parçaları (Əlyazması) // “Dədə Qorqud” jurnalı, 2006, №2, səh. 113-133

25. Из истории перевода, обработки и издания Азербайджанских дастанов на армянском языке // “Научный журнал”, Пятигорский Государственный Лингвистический Университет, 2006, №1 (Сентябрь)

26. Azərbaycan gerçəkləri erməni qaınaqlarında (ingilis və Azərbaycan dillərində), “Folklor və etnoqrafiya” jurnalı, 2009, №4, səh. 32-47

V. Qəzet məqalələri

1. “Beynəlmiləl” erməni dilində // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 21 aprel, 1962

2. Ədəbi əlaqələrimizə dair yeni kitab // “Azərbaycan gəncləri” qəzeti, 16 mart, 1963

3. Nəbatinin naməlum şeiri // “Bakı” axşam qəzeti, 20 yanvar, 1964

4. Maksim Qorki şifahi xalq ədəbiyyatı haqqında // “Sovet Ermənistanı” qəzeti, 14 mart, 1968 (şərikli)

5. H.Tumanyan və şifahi xalq ədəbiyyatı rəvayətləri // “Kommunist” qəzeti (ermənicə), 29 iyul, 1969 (şərikli)

6. Певец дружбы (О. Туманян) // Газета “Молодежь Азербайджана”, 23 сентября 1969 (şərikli)

7. H.Tumanyan yaradıcılığında Azərbaycan-erməni folklor ənənələri // “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 24 sentyabr, 1969 (şərikli)

8. Глашатая дружбы (О.Туманян)// “Баку” вечерная газета, 29 сентября 1969

9. Xarici tədqiqatda (Aşıq Ələsgər haqqında) //“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 9 iyun, 1972

10. Azərbaycan lətifələrinin tədqiqi //“Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 1 noyabr, 1972

11. Av. İsağakyan və Azərbaycan mədəniyyəti // “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 24 oktyabr, 1975

12. Bayatı ustası Lələ haqqında // “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1 may, 1976
13. Akademiya İnstitutlarında: Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun folklor şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru İ.Abbasov. (Şöbədə görülmüş işlər haqqında) //“Elm” qəzeti, 16 noyabr, 1987
14. Xalq ədəbiyyatı xəzinəsi (müsahibə) // “Bakı” axşam qəzeti, 29 mart, 1989
15. Əzizinəm Qarabağ (folklor səhifəsi, şərikli) //“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 3 noyabr, 1989
16. “Koroğlu”: nə var, nə yox? (müsahibə)// “Yeni fikir” qəzeti, 4 oktyabr, 1989
17. Folklor arxivi (müsahibə) // “Elm” qəzeti, 11 noyabr, 1989
18. Folklor abidələrimiz xalqın milli sərvətidir // “Şərq qapısı” qəzeti, 16 avqust, 1990 (şərikli)
19. Keçmişimiz bizdən gileyli qalmasın (folklor mənəvi sərvətimizdir), (müsahibə)// “Kommunist” qəzeti, 26 yanvar, 1991
20. Aleksandr Xodzko, yoxsa? // “Yeni fikir” qəzeti, 28 mart, 1991
21. Dil-ağız inciləri-ötənlərin aynası // “Xalq qəzeti”, 25 iyun, 1993
22. Folklorumuzun arxivini və fondunu yaradaq // “Xalq qəzeti”, 7 iyul, 1993
23. “Koroğlu”nun ilk əlyazması // “Xalq qəzeti”, 28 sentyabr, 1993
24. “Koroğlu” eposunun ilk əlyazması // “Oğuz eli” qəzeti, 18 fevral, 1994
25. Nağıllarda keçən həyat yolu (N.Seyidov) // “Ədəbiyyat qəzeti”, 21 mart, 1997

26. Kitablarda keçən ömür yolu (Görkəmli türkoloq-alim M.Seyidov-85) // “Vedibasər” qəzeti, 15-30 iyun, 2003

27. Məmməd vəli Qəmərli və onun “Atalar sözü” kitabı // “Vedibasər” qəzeti, 1-15 aprel, №7 və 16-30 aprel №8 2004

28. Erməni folklor nəşrlərində Azərbaycan rəvayətləri // “Vedibasər” qəzeti, 16-30 noyabr, 1-15 dekabr (davamı) 2004

29. Folklorumuzun cəmiyyətə çatdırılması Zərdabının adı ilə bağlıdır (müsahibə) // “İctimai qəzet”, 15 iyul, 2006, №27 (047)

30. Azərbaycan həqiqətləri // “Vedibasər” qəzeti, 01-15 iyun, 2009, № 14; 16-31 iyun 2009, №15, 01-15 avqust, 2009, № 16; 16-31 avqust, 2009, № 17

VI. Məsul redaktor, ixtisas redaktor, elmi redaktor və redaktor olduğu nəşrlər

1. Aşığın sözü (V.İ.Lenin, partiya, vətən haqqında aşıq şeirləri), Bakı, Elm, 1970, redaktor

2. Yusif Ramazanov. XIX əsr erməni nəsrində Azərbaycan folkloru motivləri, Bakı, Elm, 1985, 112 səh, elmi redaktor

3. Azərbaycan mifoloji mətnləri, Bakı, Elm, 1988, 12,4 ç/ v, məsul redaktor, redaksiya heyətinin üzvü

4. Valeh Hacıyev. Azərbaycan folkloru ənənələri, Tbilisi, 1993, redaktor

5. Məhərrəm Qasımlı. Aşıq sənəti, Bakı, Ozan, 1996, 260 səh, elmi redaktor

6. Məhərrəm Cəfərli. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası, Bakı, Yazıçı, 1997, elmi redaktor

7. Elməddin Əlibəyzadə. “Kitabi-Dədə Qorqud”, Bakı, 1999, elmi redaktor

8. Oruc Əliyev. “Kitabi-Dədə Qorqud” və folklor, Bakı, Elm, 1999, elmi redaktor

9. Bəhlul Abdulla. “Kitabi-Dədə Qorqud”un poetikası, Bakı, Elm, 1999, elmi redaktoru
10. Seyfəddin Qəniyev. Şirvan folklor mühiti, Bakı, Ozan, 1997, elmi redaktoru
11. Məhərrəm Cəfərli. Azərbaycan məhəbbət dastanlarının poetikası, Bakı, Elm, 2000, elmi redaktoru
12. Yədulla Ağazadə. Qəhrəmanlığa bərabər ziyalılıq, Bakı, Elm, 1999, elmi redaktoru
13. Yaqub Əliyev. Azərbaycan folklorşünaslıq elminin tarixi, Bakı, “Əbilov, Zeynalov və oğulları” nəşriyyatı, 1999, elmi redaktoru
14. Ziyəddin Məhərrəmov. Unudulmaz sazlı-sözlü dünyamız, Bakı, Çarşıoğlu, 2001, redaktoru
15. Məktəbəqədər uşaqlar üçün folklor antologiyası, tərtib edəni B.Abdulla, Bakı, XXI Yeni nəşrlər evi, 2001, redaktoru
16. Azərbaycan folkloru antologiyası, II kitab, tərtib edəni B.Abdulla, Bakı, XXI Yeni nəşrlər evi, 2001, redaktoru
17. Azərbaycan folkloru antologiyası, VIII cild, Ağbaba folkloru: toplayıb tərtib edənlər H.İsmayılov və T.Səmimi, Bakı, Səda, 2003, elmi redaktoru
18. Cəlal Bəydili. Türk mifoloji sözlüyü, Bakı, Elm, 2003, elmi redaktorlardan biri
19. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı antologiyası, tərtib edəni B.Abdulla, Bakı, Çarşıoğlu, 2004, 576 s., redaktoru
20. Azərbaycan nağılları, tərtib edəni B.Abdulla, Bakı, Çarşıoğlu, 2004, 512 s., redaktoru
21. Azərbaycan folkloru antologiyası, XI kitab, Gəncəbasar folkloru, tərtib edənlər H.İsmayılov və R. Quliyeva, Bakı, Səda, 2000, 522 s., redaktoru
22. Rəşid Əliyev. Uzun ömürlülüğün sirri, Bakı, 1997, redaktoru

23. Azərbaycan folkloru antologiyası, X kitab, İrəvan folkloru, tərtib edənlər H.İsmayılov, Ə.Ələkbərli, Bakı, Səda, 2004, redaktoru
24. Atalar sözü, tərtib edəni C.Bəydili, Bakı, Öndər, 2004, 263 s., elmi redaktoru
25. Arvad ağısı, bayatı, haxıştə, sevgi, laylay, qaynana-gəlin sözləri, tərtib edəni M.A.Abbaszadə, Bakı, Səda, 2004, 57 s., elmi redaktoru
26. Azərbaycan dastanları, beş cilddə, IV cild, “Koroğlu” eposu, Bakı, Lider nəşriyyatı, 2005, 463 s., redaktoru
27. Azərbaycan dastanları, beş cilddə, V cild, Bakı, Lider, 2005, 341 səh., redaktorları İ.Abbaslı, M.Qasımlı
28. Azərbaycan folkloru (Məktəblilər üçün seçmələr), Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 359 səh., redaktoru
29. Əsatirlər, əfsanə və rəvayətlər, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 302 səh., redaktoru
30. Mənzum Oğuznamə, Qədim türkcədən çevirən və ön sözün müəllifi İ.Osmanlı, Bakı, 2005, elmi redaktoru
31. Bayatılar və manilər. “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri” seriyası (IV kitab), Bakı, Səda, 2005, elmi redaktoru
32. Təhmasib Fərzəliyev. Azərbaycan xalqının öyüd-nəsihətləri, tövsiyə və məsləhətləri, Bakı, Səda, 2005, elmi redaktoru
33. B.Bəhcət. Sarı Aşığın bayatıları, “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri” seriyası (V kitab), Bakı, Səda, 2006, elmi redaktoru
34. Ulduz Mürşüdoğa. Rəşid bəy Əfəndizadə və folklor, Bakı, Kooperasiya, 2004, 104 səh., elmi redaktoru və rəyçi
35. Kamran Əliyev. Romantizm və folklor, Bakı, Elm, 2006, elmi redaktoru

36. Sədnik Paşa Pirsultanlı. Azərbaycan əfsanə və rəvayətlərinin ədəbi abidələrimizlə müqayisəli tədqiqi, Bakı, Nurlan, 2007, elmi redaktoru

37. Həsən Qarayev. Azərbaycan epik folklorunda faciəvilik. Bakı, Elm, 2007, elmi redaktoru

38. Камран Иманов. Армянские инародные сказки, Баку, 2008, научный редактор

39. İrəvan türklərinin mətbuat abidəsi // “Lək-Lək” jurnalı, Bakı, Açıq dünya, 2008, elmi redaktoru

40. Elçin Abbasov. “Koroğlu”: poetik sistemi və strukturu (Paris nüsxəsi əsasında), Bakı, Nurlan, 2008, elmi redaktoru

41. Avtandil Ağbaba. Durnam, gedər olsan bizim ellərə, Bakı, Qanun, 2009, 62 səh, elmi redaktoru

42. Prof. Dr.Muharram Cafarlı. Aşq konulu Azərbaycan halk hekayələrinin şüursel yapısı (Azərbaycan mehbət dastanlarının poetikası), Ankara, 2010, bilimsel redaktoru

43. Türk mənşəli erməni soyadları. Hüseyn İsmayılov, Əziz Ələkbərli, Elbrus Qaraqoyunlu, Bakı, Nurlan, 2011, redaktoru

44. Cəlal Qasımov. “Kitabi-Dədə Qorqud”un yasaqlanması, Bakı, Nurlan, 2013, 180 səh, elmi redaktoru

45. Atalar sözləri, tərtib edəni və ön sözün müəllifi Mətanət Yaqubqızı, Bakı, Nurlan, 2013, 476 səh, redaktoru

46. Vəli Xuluflu. El aşığı, Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri seriyası (IX kitab), Bakı, Elm və təhsil, 2013, 92 səh, elmi redaktoru

47. Hənəfi Zeynallı. Azərbaycan tapmacaları, Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri seriyası (X kitab), Bakı, Elm və təhsil, 2013, 102 səh, elmi redaktoru

48. Bakı folklor örnəkləri, I kitab, Bakı, Elm və təhsil, 2014, 308 səh, redaktoru

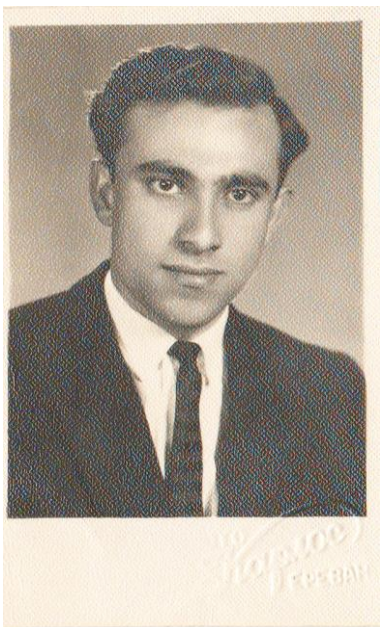
VII. Rəyçisi olduğu nəşrlər

1. Bəhlul Abdullayev. Haqqın səsi, Bakı, Azərənəşr, 1990
2. Асиф Гаджиев. Поэтика современной прозы (вопросы мифологического и фольклорного генезиса), Баку, 1997
3. Azərbaycan folkloru antologiyası, II kitab, İraq-Türkman cildi, Bakı, Ağrıdağ, 1999
4. Ənvər Çingizovlu. Qarşı yatan Qaradağ, Bakı, Ozan, 1998
5. Azərbaycan folkloru antologiyası, III kitab, Ağbaba folkloru, Bakı, Azərənəşr, 1997
6. Oruc Əliyev. Azərbaycan nağıllarının poetikası, Bakı, Səda, 2001
7. Azərbaycan folkloru antologiyası, iki kitabda, birinci kitab, Bakı, XXI Yeni nəşrlər evi, 2001
8. Azərbaycan folkloru antologiyası, VII kitab, Qaraqoyunlu folkloru, Bakı, Səda, 2002
9. İsrail Məmmədov. İrəvan dəftəri, Bakı, Adiloğlu, 2002
10. Bəhlul Abdulla. Dəli Domrul “Kitabi-Dədə Qorqud”da və qorqudşünaslıqda, Bakı, 2002
11. Hüseyn İsmayilov. Göyçə aşığı mühiti: təşəkkülü və inkişaf yolları, Bakı, Elm, 2002
12. Bəhlul Abdulla. “Kitabi-Dədə Qorqud”da rəng simvolikası, Bakı, Çarşıoğlu, 2004
13. Seyfəddin Qəniyev. Şirvanlı Aşığı Xanmusa, Bakı, Nurlan, 2004
14. Azərbaycan nağılları, beş cildə, I, II, III və V cildlər, Bakı, Çıraq, 2004
15. Əziz Ələkbərli. Qax: folklor-etnoqrafik, Bakı, Ağrıdağ, 2005

16. Ramil Əliyev. Mif və folklor: genezisi və poetikası, Bakı, Elm, 2005
17. Seyfəddin Qəniyev. Şirvanlı Aşıq Soltan ocağı, Bakı, 2005
18. Muxtar Kazımoğlu. Xalq gülüşünün poetikası, Bakı, Elm, 2006
19. Avtandil Ağbaba. Folklorumuz və taleyimiz, Bakı, Nurlan, 2007
20. Tacir Səmimi. Bu yan Ağbabadı, o yan Çıldır, Qars, Bakı, Nurlan, 2007
21. Valeh Hacılar. Türkdilli gürcü, yunan və aysoru aşıq-şairləri, Bakı, Səda, 2007, 209 səh.
22. Almaz Ülvü. Ədəbi duyğularım, II kitab, Bakı, Nurlan, 2008
23. Tacir Səmimi. Ağbaba ziyarətgahları, Bakı, Nurlan, 2008
24. Eyvaz Eminaliyev, Tariyel Qəniyev. Bu karvanın mən olmuşam sarbanı, Bakı, Nurlan, 2007
25. Avtandil Ağbaba. Aşıq Nəsbibin sənət dünyası, Bakı, Elm, 2008
26. Seyfəddin Qəniyev. Şirvan aşıqları, I kitab, Bakı, Nurlan, 2007
27. Ağabəyli S.S. “Koroğlu” dastanında xalq inciləri, Bakı, 2008
28. Azərbaycan folkloru antologiyası, XVIII kitab (Şəki folkloru), III cild, Bakı, Nurlan, 2009
29. Müdrik sinədəftər. (Toplayanı, tərtib edəni, tərtibçi sözü və elegiyanın müəllifi Hikmət Əbdülhəlimov, ön sözün müəllifi Faiq Çələbi, redaktoru Hüseyn İsmayılov, rəyçi İsrail Abbaslı, nəşrinə məsul Əziz Ələkbərli), Bakı, Nurlan, 2009, 92 səh.
30. Yusif Səfərov. Naxçıvan aşıq ədəbi mühiti, Bakı,

31. Elm, 2009
32. Azərbaycan folkloru antologiyası, XIX kitab, Zəngəzur folkloru, Bakı, Nurlan, 2009
33. Naxçıvan bayatıları, Nurlan, 2009
34. Xəyalə Əliyeva. Məmmədhüseyn Təhmasibin folklorşünaslıq fəaliyyəti, Bakı, Nurlan, 2009

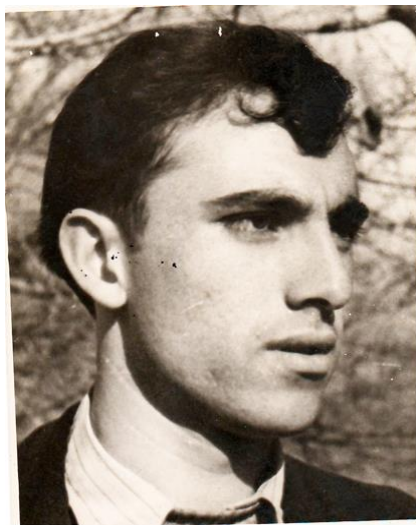
İsrafil müəllim tələbəlik illərində

İsrafil müəllim uşaqlıq illərində

Nənəsi Telli xanım

İsrafil müəllim gənclik illərində

Atası İsmayıl bəy

Anası Həqiqət xanım

Soldan (ön sırada ikinci): İsrafil müəllim Qaralar kənd orta məktəbinin müəllim və şagirdləri arasında

**Sağdan: İsrafil müəllim böyük qızı Sönməz,
həyat yoldaşı Raziyə xanım və kiçik qızı Şəbnəm**

İsrafil müəllim Ədəbiyyat İnstitutunda işlədiyi illərdə

**Soldan: Məmmədhüseyn Təhmasib, İsrafil Abbashı,
Təhmasib Fərzəliyev və Nurəddin Seyidov**

İsrafil müəllim Ədəbiyyat İnstitutunda işlədiyi illərdə

Soldan (ön sırada): Məmmədhusəyn Təhmasib, Nurəddin Seyidov, Əhliman Axundov, institut işçilərindən biri, (yuxarı sırada): Təhmasib Fərzəliyev, İsrafil Abbaslı

Soldan (ayaq üstə): İsrafil müəllim dövrün görkəmli ziyalıları ilə

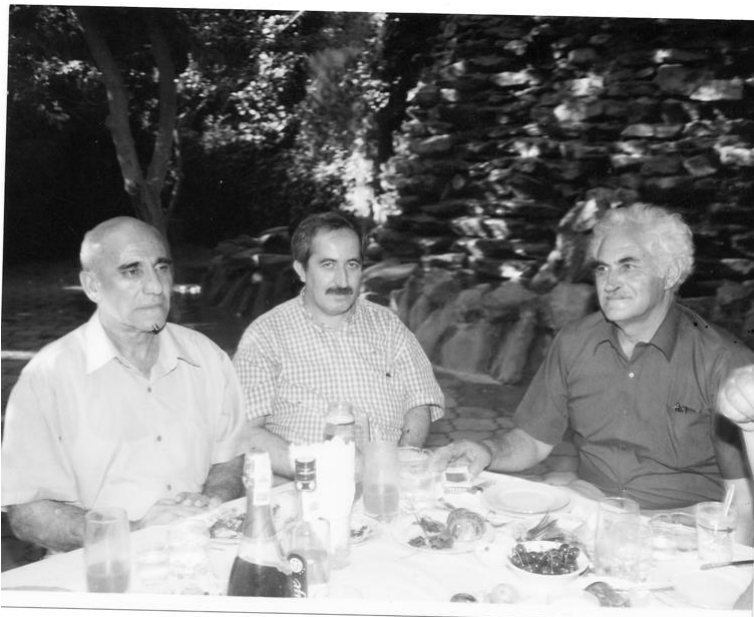
Sağdan (ön sırada): İsrafil müəllim tanınmış ziyalılarla

**Sağdan: Elxan Məmmədli, İsrafil Abbashı və
Yardımlı ziyahısı (Yardımlı, 1987)**

**Sağdan: Rüstəm Rüstənzadə, İsrafil Abbaslı və Elxan Məmmədli
(Göygöl, 1988)**

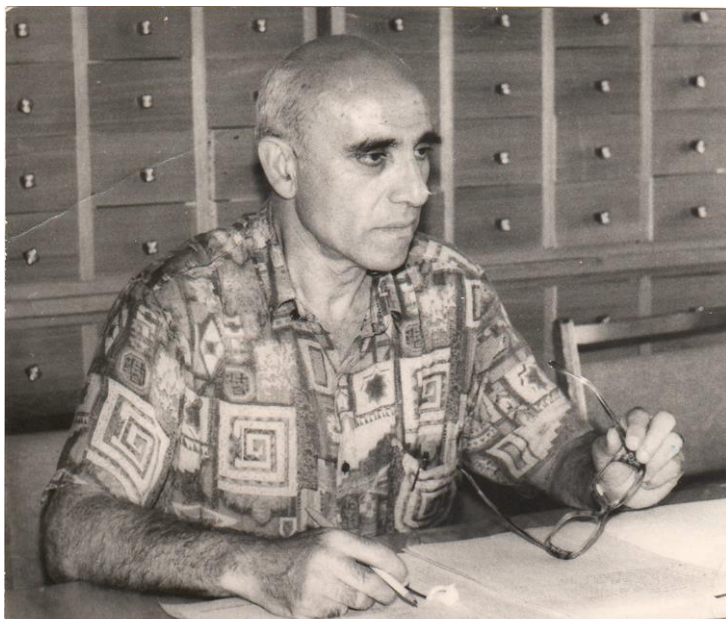

Soldan: İsrafil Abbashı, Məhərrəm Qasımlı və Bəhlul Abdulla

**Sağdan: İsrafil müəllim, həyat yoldaşı Raziyə xanım,
kiçik qızı Şəbnəm və böyük qızı Sönməz**

İsrafil müəllim müsahibə verərkən

**Soldan (ön sırada): İsrafil müəllim, Təhmasib Fərzəliyev,
Sədnik Paşayev, Rza Xəlilov, Seyfəddin Qəniyev**

Sağdan: İsrafil Abbashı və Hüseyn İsrafilov

İsrafil Abbashı, Sədnik Paşayev, Əziz Ələkbərli

Sağdan: Rafiq İmrani, İsrafil Abbashı və Kamil Allahyarov

İsrafil müəllim Türkiyənin Slivka şəhərində

Sağdan (ikinci): İsrafil Abbashı iş yoldaşları ilə toy məclisində

Sağdan: İsrafil Abbashı, Hüseyn İsmayılov və Əziz Ələkbərli
(AZTV-də çəkiliş vaxtı)

BAŞLIQLAR

Ön söz	3
Şəcərə. Mənsub olduğum soy-kök	5
Atam, xalam və nənəm, xalam uşaqları.....	7
Qaralar kəndi və uşaqlıq xatirələrim	10
Xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistana cəlb edilməsi, yerli əhalinin zorla köçürülməsi.....	15
İrəvan məscidləri (Göy məscid, Çətirli məscid).....	17
Tələbəlik illərim	18
1 saylı fəhlə-gənclər məktəbində.....	20
1961-ci ildən Akademiyada işləməyə başladım.....	22
Namizədlük işim.....	23
“Azərbaycan tarixi”, yoxsa “Azərbaycan xalqının tarixi”	24
Alban ədəbiyyatı və albanlar	25
Erməni diasporu.....	28
Herodotun “Tarix” əsəri və erməni mənimsəmələri..	31
Erməni əlifbası ilə olan əlyazmaları	34
Erməni dilində olan kitablar	34
“Alban ölkəsinin tarixi” haqqında	35
Arakel Təbrizinin “Tarix” əsəri.....	36
İlyas Muşəğ və onun “Nəğmələr kitabı”	37
Yusif Məmmədəliyev	38
Zahid Xəlilov	38
Rüstəm İsmayılov	39
Həsən Abdullayev	39
Eldar Salayev	41
Fərəməz Maqsudov	42
Məmməd Arif	44
Məmmədəğa Şirəliyev	45
Əziz Mirəhmədov	46

Həmid Araslı	47
Mirzəğa Quluzadə.....	48
Yaşar Qarayev	48
Xəlil Rza Ulutürk	49
Mirəli Seyidov	49
Əbülfəz Hüseyni	50
Əhliman Axundov	53
İsrafil Məmmədov	56
Mahmud Allahmanlı. Bir kitabın təəssüratı (birinci yazı)	57
Mahmud Allahmanlı. Folklorşünaslığın İsrafil Abbaslı zirvəsi (ikinci yazı).....	74
Seyfəddin Rzasoy. Azərbaycan koroğluşünaslığı və prof. İsrafil Abbaslı.....	94
Əli Rza Xələfli. Sözümlün hökmü var	114
Şakir Albaliyev. Alimlər heç vaxt ölmürlər	123
Mətanət Yaqubqızı. İsrafil Abbaslı fenomeni	127
Ülkər Əliyeva. İzi qalan alim	130
Bilal Alarlı. Qəbrin nurla dolsun, ey söz ustadı	132
İsrafil Abbaslının əmək fəaliyyəti	133
İsrafil İsmayıl oğlu Abbaslının həyat yolu, elmi-ictimai və pedaqoji fəaliyyətinin əsas tarixləri .	137
İsrafil Abbaslının elmi rəhbərlik fəaliyyəti	141
Bibliografiya.....	143

İsrafil Abbash,
Nurlu ömürdən səhifələr.
Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2015

Nəşriyyat direktoru:
Prof. Nadir Məmmədli

Nəşriyyat redaktoru:
Sönməz Abbash

Kompyuterdə yığdı:
Ruhəngiz Əlihüseynova

Korrektoru:
Nurlana Məmmədova

Kompyuter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Aygün Balayeva

Kağız formatı:
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 176 səh.
Tirajı: 300

Kitab AMEA Folklor İnstitutunun
Redaksiya-Nəşriyyat şöbəsində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” nəşriyyatında hazır diapozitivlərdən
ofset üsulu ilə çap olunmuşdur.